

Х. Муҳаббатов, Р. Диловаров, Ш. Ақобиров, М. Раҳимов

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Китоби дарсӣ
барои синфи

10-уми

муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст

ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2016

ББК 26.8 я 72
Г38

Г-38. Х. Муҳаббатов, Р. Диловаров, Ш. Ақобиров, М. Раҳимов
География. Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум, Душанбе, «Маориф»,
2016, 192 саҳ.

Ҷадвали истифодаи китоб

<i>№</i>	<i>Ному насаби хонанда</i>	<i>Синф</i>	<i>Соли таҳсил</i>	<i>Ҳолати китоб (баҳои китобдор)</i>	
				<i>аввали соли таҳсил</i>	<i>охири соли таҳсил</i>
<i>1</i>					
<i>2</i>					
<i>3</i>					
<i>4</i>					
<i>5</i>					

МУҚАДДИМА

Хонандаи азиз, географияи мамлакатҳо ва минтақаҳо яке аз шохаҳои асосии илми географияи иқтисодӣ ва кишваршиносӣ мебошад, ки ҷойгиршавӣ ва ғайрияти одамонро дар ҳудуд ва минтақаҳои алоҳида ба таври комплексӣ меомӯзад. Он самтҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ географӣ, экологӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Яке аз вазифаҳои асосии географияи иқтисодиёти иҷтимоӣ ва минтақавӣ муайян кардани тафовут байни объектҳо ва номутаносубӣ (диспропорсия)-и минтақаву кишварҳо ҳангоми ҷойгиршавии географии онҳо мебошад. Объектҳо ва комплексҳои асосии омӯзиши географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ – минтақаҳо, давлатҳо (як қисми мамлакатҳои калон ё гурӯҳи давлатҳои хурд); шаҳрҳои калон, агломератсияҳои шаҳрӣ, ноҳияҳо; корхонаҳои соҳавӣ, сохти сиёсӣ, иқтисодиёти давлатҳо ва объектҳои сохт, ки ҳудудҳои алоҳида доранд (корхонаҳои алоҳида, роҳҳо, каналҳо, фурудгоҳҳо, биноҳо, комплексҳои истеҳсолӣ, маҳалҳои аҳолинишин, осишгоҳҳо ва ғайра).

Объектҳои омӯзиши география (мамлакат ва минтақаҳо) мафҳуми васеъ дошта, минтақаҳои бузург (қитъаҳои олам), зерминтақаҳо, давлатҳо, ноҳияҳо – аз сатҳи ҷаҳонӣ то шаҳрҳои ҷудогона ё ҳатто деҳаҳо дар бар мегирад.

Тамоми сайёраи Заминро шумо минбаъд дар шакли минтақаҳо (регион)-ҳои бузурги таърихӣ-фарҳангӣ-географӣ хоҳед омӯхт. Шумо ҳанӯз аз курсҳои дигари география доир ба минтақаҳои таърихӣ, фарҳангӣ-географии Африқо (Африқои Шимолӣ, Тропикӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ), Осиё (Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Марказӣ), Аврупо (Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ), Амрико (Амриқои Шимолӣ, Амриқои Лотинӣ ва ғайра), Австралия ва Уқёнусия маълумот доред. Ин минтақаҳо аз нигоҳи мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, шароитҳои ташаккулёбии таърихӣ фарҳангӣ, ҷойгиршавии аҳоли, ташаккулёбии сохти ҳоҷагӣ ва дигар нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Инчунин ин минтақаҳо ба зерминтақаҳо ва давлатҳои алоҳида ҷудо мешаванд, ки онҳо низ аз рӯи таркиб ва як қатор нишондиҳандаҳои географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо ҳудудҳои мебошанд, ки шумо дар алоҳидагӣ омӯхта, донишу маҳорат ва малакаи худро доир ба ягонагии олам ва мураккабии ташаккули давлатҳо мукамал месозед.

Китоби дарсӣ, ки дар даст доред, маводи ҳосилоти таҳсилоти умумиро дар бар мегирад. Мақсади асосии ин ҷанба ба хонандагон додани донишҳои мебошад, ки ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ ва

мактаби муосир ҷавобгӯй бошад. Шумо дар раванди омӯзиши ин фан доир ба минтақаҳо, тафовутҳои дохилии онҳо, хусусиятҳои бо ҳам монанд ва фарккунандаи минтақа ва давлатҳо маълумоти мушаххас пайдо мекунед.

Китоби мазкур тарзе пешкаш карда шудааст, ки ҳар як минтақаву зерминтақа ва мамлакати алоҳида аз рӯйи самти географӣ ва таърихӣ он мавриди омӯзиш қарор мегирад. Онҳо аз рӯйи принципҳои умумияти рушди географию таърихиашон гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҳар як мавзӯи минтақа ва гурӯҳи давлатҳоро муттаҳид месозад.

Пеш аз ҳама шумо бояд бо харитаҳои табиӣ, иқтисодию соҳавии ҳар як минтақа ва мамлакатҳои алоҳида ва баъд бо тавсифи умумии минтақаҳо, ки онҳо дар китоб оварда шудаанд, шинос шавед. Матн, харита ва нигоришҳои ҳар як мавзӯи хусусияти минтақа ва давлатҳоро таҷассум мекунад. Дар ибтидои ҳар мавзӯи барои кушодани он саволномаҳо оварда шудааст, ки хонандагонро ба мустақилона фикр кардан водор месозанд. Азбаски гоҳ-гоҳ дар давлат ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷаҳон тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ рӯй медиҳад, бинобар ин ба омӯзгорон лозим меояд, аз хабару маълумоте, ки дар матбуоти даврӣ дарҷ мешаванд, пайваста истифода баранд.

Барномаи таълимии фанни «География (мамлакатҳо ва минтақаҳо)» шаш моҳ пеш аз таҳияи китоб навишта ва дар баъзе нашрияҳо ба таърифи расида буд. Дар ин миён дар харитаи географияи мамлакатҳо баъзе тағйирот ба амал омад, ки онҳо дар матн китоб ворид шудаанд. Аз ин рӯ метавонед ҳама гуна назару пешниҳоди худро ба унвони нашриёт ирсол намоед.

География аз ибтидо ба омӯзиши ва тавсифи ҳудудҳои алоҳида, таҳлилу тадқиқи хусусиятҳои табиӣ, таҳассуси хоҷагӣ ва аҳолии ҳудуду минтақаҳо сару кор дорад. Ҳар як қитъаи олам хусусияти географии худро дорад. Гуногунии инкишофи иқтисодӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва географии мамлакатҳо ин тафовутҳоро боз ҳам васеътар мекунад.

ФАСЛИ I. ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 ЗАРУРИЯТИ ТАҚСИМОТИ МИНТАҚАВӢ

Заминаи асосии тақсим кардани кураи Замин ба минтақаҳои бузург дар чист? Аз чӣ сабаб минтақаҳоро ба минтақаҳои фарҳангии таърихӣ ва таърихӣ-географӣ ҷудо кардаанд?

Барои ифода намудани воҳиди ягонаю ҳамачонибаи географӣ мафҳуми «минтақа» (регион), ки аслан ҳудуди васеъро дар бар мегирад, истифода мешавад. Ғайр аз ин мафҳуми «ноҳия» вучуд дорад, ки аслан хангоми тақсими маъмурӣ-сиёсӣ, ноҳиябандии иқтисодӣ ва табиӣ истифода мешаваду масоҳати камтарро дар бар мегирад.

Аз мафҳуми «минтақа» истилоҳи «Географияи минтақавӣ» пайдо шудааст ва он тамоми гуногуноҳои ҷаҳони имрӯзаро инъикос мекунад ва меомӯзад.

Дар гузаштаи на он қадар дур ҷаҳонро ба Дунёи нав ва Дунёи қадим ҷудо мекарданд. Зери мафҳуми Дунёи қадим се қитъаи олам – Аврупо, Осиё ва Африқо, ки аз қадим маълум буданд, фаҳмида мешуд. Дунёи нав қитъаи чоруми олам аст, ки то асри XVI ханӯз маълум набуд. Баъди кашф кардан онро Амрико номиданд. Ҳамин тавр ҷаҳон аз рӯйи як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи географӣ минтақабандӣ карда мешавад.

Зери мафҳуми минтақаҳои махсус – минтақаҳои табиӣ-географӣ (Ҳимолой, Сахрои Кабир, Помир ва ғайра), ноҳияҳои иқтисодӣ, ноҳияҳои алоҳида, ки миллату халқиятҳои он хусусиятҳои ягонаи этникий динӣ доранд, кишварҳои алоҳида ва ғайра фаҳмида мешавад.

Ба минтақаҳо ҷудо кардани ҳудудҳо аз рӯйи хусусияти ҳар яки онҳо амалӣ мешавад.

Мо аксар вақт ба мафҳумҳои минтақаи Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик, Вест-Индия, Африкои Тропикӣ ва ғайра вомехӯрем. Ин минтақаҳо аз рӯи таърихи маскуншавии аҳоли, шароити табиӣ, хусусиятҳои этникию динӣ, баъзе умумиятҳои таҳассуси хоҷагидорӣ ва дигар нишондиҳандаҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Инро ба инобат гирифта, ҷаҳонро ба минтақаҳои ҷудогона тақсим кардаанд. Ҳар кадоми ин минтақаҳо дар навбати худ боз тафовутҳои дохилии худро доранд. Масалан қитъаи Аврупо ба Аврупои Ғарбӣ, Шарқӣ, Марказӣ ҷудо мешавад ва Африқо ба Африқои Шимолӣ, Тропикӣ ва ғайра.

Ҳангоми ба минтақаҳо ҷудо кардани ҷаҳон пеш аз ҳама хусусиятҳои фарҳангии онҳо ба инобат гирифта мешавад, зеро нисбат ба хусусиятҳои идеологӣ, сиёсӣ ва монанди ин камтар тағйир меёбанд.

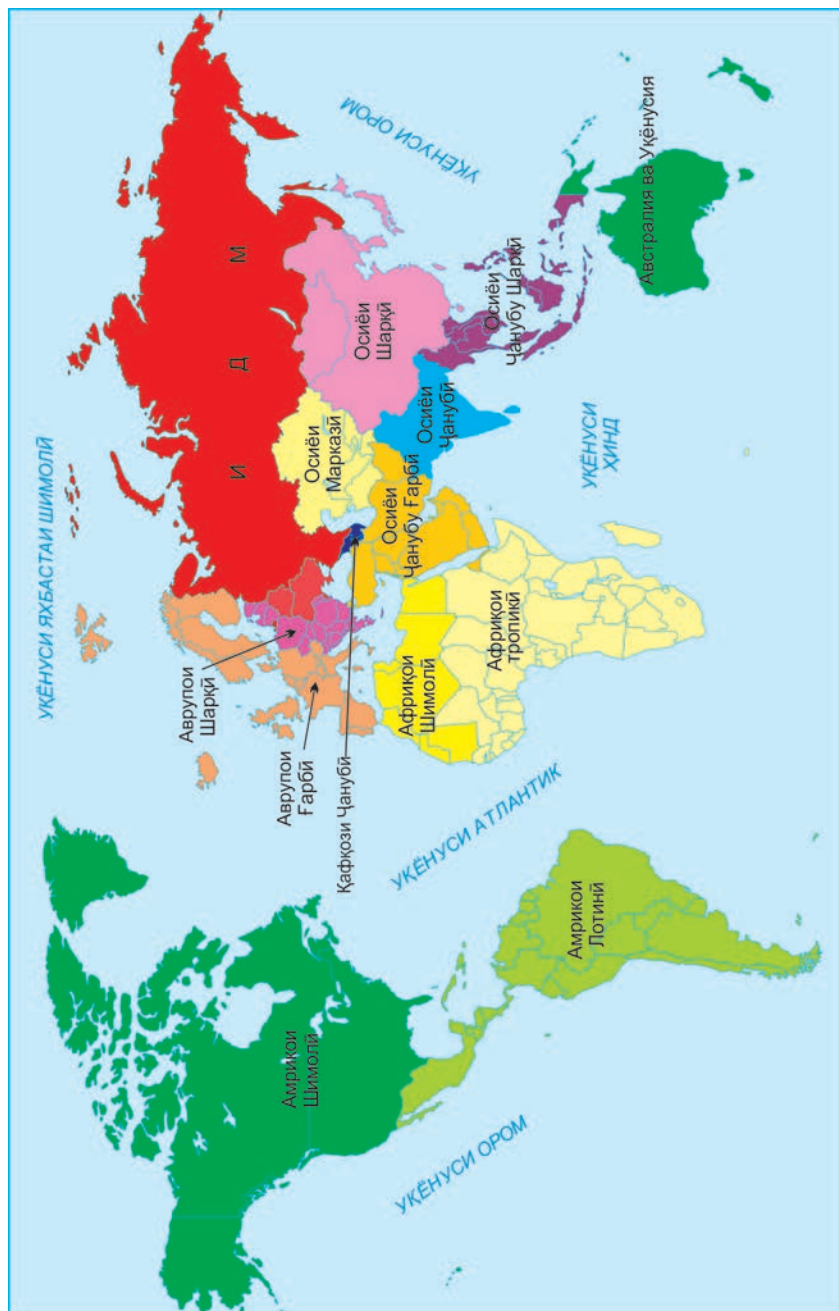
Сайёраи мо аз назари географӣ хеле гуногунранг ва ҷолиб аст. Ҳар як минтақаи он дорои шароити гуногуни табиӣю иқтисодӣ, таркиби этникӣ, ҷойгиршавӣ ва баъзе хусусиятҳои умумии аҳоли мебошад. Минтақаҳоро аз рӯи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои гуногун таснифот мекунанд. Аз рӯи меъёр ва назарияи таърихӣ-географӣ ҷаҳонро ба минтақаҳои таърихию географӣ ҷудо мекунанд, ки онҳо барои мо кайҳо боз ҳамчун қитъаҳои олам маълуманд. Барои минтақабандӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ин хусусиятҳои ташаккули таърихӣю он мебошад.

Мо дар ҳаёти ҳаррӯза ба мафҳуми **минтақа** (*сиёсати минтақавӣ, проблемаҳои минтақавӣ, иқтисодиёти минтақавӣ, минтақаҳои туристӣ-рекреатсионӣ ва ғайра*) рӯ ба рӯ мешавем, онро дар харита мебинем ва таҳлил мекунем. Бинобар ин ҳангоми тавсифи минтақаҳо мо унсурҳои географии онҳоро, ки пеш аз ҳама ба хусусияти имрӯзаи минтақа таъсир мерасонад, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ба ин нишондиҳандаҳо пеш аз ҳама «тамаддун» ва «тараққиёт» мансуб мебошанд.

Як шохаи илми географияро «Географияи тамаддунҳо» ташкил медиҳад, ки он ба омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии халқу миллатҳо нигаронида шудааст.

Тавсифи ҳар як минтақа дар асоси муайян кардани хусусиятҳои географии он, масалан давраҳои гуногуни таърихӣ ба назар гирифта мешавад. Чунончи дар Осиё ҷойгиршавии аҳоли мунтазам амалӣ шуд, аммо дар Африқо, бахусус дар Амрико ва Австралия тарзи зисти аҳоли ва ғайрияти хоҷагидорӣю он якҷанд садсола пеш, дар замони мустанликадорӣю аврупоӣҳо сурат гирифтааст.

Тафовути шароити табиӣ ва хусусиятҳои иқтисодию фарҳангӣ боиси ба вучуд омадани минтақаҳои махсусгардонидашудаи дохилӣ

Расми 1. Яке аз шаклҳои маъмули тақсимои минтақаҳои ҷаҳон

мегардад. Ин хусусият дар минтақаҳои Осиё ва Аврупо ба таври равшан ба назар мерасад. Ҳар як минтақа шароит ва сарватҳои табиӣ хоси худро дорад (ҳачм, маҷмӯъ, мавқеи ҷойгиршавӣ). Иқтидори захиравии сарватҳои табиӣ имконияти рушди хоҷагии минтақа ва шароити табиӣ, хусусияти зиндагии аҳолиро муайян мекунад.

Аксари минтақаҳои бузурги ҷаҳон таркиби мураккаб ва серзинадоранд, ки инро мо дар мисоли Аврупои Ғарбӣ ба таври возеҳ мушоҳида карда метавонем. Ин минтақаро ба Аврупои Ҷанубӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва ҷазираҳои Британия ҷудо мекунам. Дар дохили онҳо боз минтақаҳои хурдтар ҷудо шудаанд. Масалан кишварҳои Скандинавия ё ин ки Бенилюкс. Дар баробари ин дар дохили давлатҳои тафовутҳои хурди фарҳангӣ таърихӣ дида мешавад. Масалан дар Британияи Кабир – Англия, Шотландия, Уэлс; дар Фаронса – Лотарингия, Элзас, Бретан, Корсика, Бургундия, Прованс, Лангедок ва ғайра; дар Олмон – Бавария, Саксонияю Анхалт, Тюрингия; дар Испания – кишвари Баскҳо, Андалусия, Кастилия, Каталония ва ғайра.

Қитъаи Осиё ба чунин минтақаҳо ҷудо карда шудааст: Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ. Пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани зерминтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Туркменистон дохил мешаванд. Аз тарафи дигар дар доираи ҳар яке аз ин зерминтақаҳо боз минтақаҳои хурдтар, ки дорои хусусиятҳои фарҳангӣ географӣ худ мебошанд, ҷудо карда мешаванд.

Давлатҳои минтақаи Амрико аз рӯи хусусиятҳои забонӣ ба мамлакатҳои Амрикои англисзабон (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико – ИМА, Канада) ва Амрикои Лотинӣ (дар ҳайати он минтақаҳои хурдтар – Мексика, Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия, мамлакатҳои Анд, кишварҳои ҳавзаи Амазонка ва пастиҳои Ла-Плата) ҷудо карда мешаванд.

Африко ба ду минтақаи мушаххас – Африкои Шимолӣ (бо минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ, ки тамаддуни исломӣ дорад) ва Африкои Тропикӣ (ба ҳайати он зерминтақаҳои Африкои Ғарбӣ, Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Марказӣ дохил мешаванд) ҷудо карда мешавад. Ҳамин тавр дар дохили ҳар як минтақа мамлакатҳои зиёде ҷойгиранд (ғайр аз Австралия ва Уқёнусия), ки аз якдигар куллан фарқ мекунам.

Аз ҳаритаи сиёсии ҷаҳон ба шумо мавқеи ҷойгиршавӣ, масоҳат, мамлакатҳои ҳамсарҳад, пойтахт, шаҳрҳои калонтарини давлатҳои ҷаҳон маълум аст. Ин имкон медиҳад, ки ҳаритаи ҳар як худро барои давраҳои гуногуни таърихӣ муқоиса ва натиҷагирӣ кунед.

Дар ин китоби дарсӣ мо мафҳумҳои «мамлакат», «давлат» ва «кишвар»-ро ҳамчун синоним истифода мебарем, гарчанде ки ин мафҳумҳо гоҳе маъно ва тобишҳои хоси худро доранд.

Мамлакат – худуде мебошад, ки сарҳади муайян дошта, аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногуни географӣ – мавқеи географӣ, шароити ҳоси табиӣ ва ғайра фарқ намуда, ягонагии ин қаламравро тавсиф мекунад.

Давлат – системаи сиёсии ҳокимият мебошад, ки дар худуди муайян воқеъ шудааст. Ба ибораи дигар, давлат ин мамлакати соҳибистиқлол ва мустақил аст.

Кишвар – низ синоними мамлакат буда, бештар дар мавриди худуди муайяни географӣ истифода мешавад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Истилоҳоти муҳим: *минтақа, ноҳия, географияи минтақавӣ, минтақаҳои таърихӣ-географӣ, минтақаҳои фарҳангӣ-таърихӣ, принципҳои минтақабандӣ, давлат, кишвар, мамлакат.*

Савол ва ҷупорӣ.

1. *Аз харита мамлакатҳои: а) минтақаи баҳри Миёназамин, б) мамлакатҳои нимҷазираи Балкан, в) минтақаи баҳри Кариб, г) мамлакатҳои Амрикои Лотиниро нишон диҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Кадам минтақаҳои ҷаҳонро медонед?*
3. *Минтақаҳои таърихӣ-географӣ ва таърихӣ-фарҳангиро аз рӯйи кадом хусусият ва меъёрҳо фарқ мекунанд?*
4. *Географияи минтақавӣ чиро меомӯзад?*
5. *Тоҷикистонро ба кадом зерминтақаи таърихӣ-фарҳангӣ ворид кардан мумкин аст?*

Инро ман метавонам.

1. *Аз рӯйи нақша тавсифи таърихӣ-географии минтақаҳоро тартиб диҳед.*
2. *Қураи Заминро аз рӯйи нишондиҳандаҳои гуногун ба минтақаҳо ҷудо мекунанд. Дар дафтарадон аз рӯйи таснифоти ба шумо маълум тақсими ҷаҳонро ба минтақаҳо нависед. Шумо чӣ гуна таснифотро пешниҳод карда метавонед? Кадам фарқиятро шумо ба асос мегиред?*

Хулоса. *Дар асоси хусусиятҳои ташаққули таърихӣ ва фарҳангӣ мо метавонем, ки ҷаҳонро ба минтақаҳо ҷудо кунем. Хусусиятҳои худудӣ ва мавқеи ҷойгиршавии географии мамлакатҳо, ки ҳоси ин минтақа мебошанд, ба ҷойгиршавии аҳоли ва рушди хоҷагӣ бештар таъсир мерасонанд. Хусусиятҳои ҳар як минтақа ва мамлакат тақрирнамашаванда аст. Минтақа ва мамлакатҳои ҷаҳонро танҳо дар асоси таснифоти пурра ва мукамал бо назардошти меъёрҳои географӣ дуруст омӯхта метавонем.*

§1.2. МАРКАЗҲОИ РУШДЁФТАИ ИҚТИСОДӢ ВА КИШВАРҲОИ КАМБИЗОАТ

Шумо кадом шаклҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳонро медонед? Бойигарии миллии кишварро чӣ таъсир муайян мекунанд? Таносуби марказҳои пуриқтисодии иқтисодӣ дар ҷаҳон чӣ гуна тағйир меёбад?

Тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза.

Нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷаҳон хеле гуногунанд. Вале заминаи асосии онро *гурӯҳи аввал* – чанд давлати тараққиқарда ташкил медиҳанд. *Гурӯҳи дувум* – шумораи зиёди мамлакатҳои рӯбаинкишофи Африқо, Осиё, Амрикои Лотинӣ ва Уқёнусия мебошанд. *Гурӯҳи сеюм* – гурӯҳи давлатҳои сершумор ва мухталифе ҳастанд, ки аз ҳолати камбизоатӣ ва қашшоқӣ акнун халос шуда, ҳоло ба қатори давлатҳои рӯбаинкишоф ворид нашудаанд.

Бо ҳамин сабабҳо байни давлатҳои тараққиқарда ва рӯбаинкишоф тафовутҳои бузург мавҷуд аст. Вале ҳангоми гурӯҳбандии давлатҳо онҳоро ба мамлакатҳои тараққиқарда ва рӯбаинкишоф ҷудо мекунанд ва давлатҳое, ки дараҷаи миёнаи тараққиёт доранд, дар қанор мемонанд. Яъне онҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба ягон гурӯҳи ин давлатҳо дохил намешаванд.

Бойигарии милли – маҷмӯи бойигарии давлат аст, ки дар натиҷаи кор ва андӯштани неъматҳои моддӣ ба вучуд омадааст.

Муҳим он аст, ки сатҳи рушди иқтисод ва иҷтимоии кишвар фарқ карда шавад. Масалан Чин аз рӯйи нишондодҳои ММД (Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ) дар дунё ҷойи дуюмро ишғол мекунанд. Аммо аз назари некуаҳволии аҳоли (яъне дараҷаи рушди иҷтимоӣ) ба гурӯҳи давлатҳои миёнарушд дохил мешавад, на ба сафи кишварҳои бой.

Бойигарии миллиро бо роҳҳои гуногун муайян мекунанд. Дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ бойигарии милли гуфта, асосан маҷмӯи бойигарӣҳои молиро меҳисобиданд, ки инсон тавассути қору заҳмати худ андухтааст (сармояи истехсолӣ ва ғайра), (то ҳол дар Тоҷикистон бо ҳамин усул ҳисоб карда мешавад). Иттиҳоди Шӯравӣ нисбат ба дигар давлатҳо нафт, ҷўяну пўлод, семент, трактор ва ғайра зиёдтар истехсол мекард, аммо сатҳи зиндагии аксари сокинони он дар дараҷаи миёна қарор дошт. Аз ин бармеояд, ки ин таъриф на он қадар дуруст аст.

Як қисми олимони бар ин ақидаанд, ки бойигарии асосии мамлакат шумораи аҳоли мебошад. Аммо шумораи зиёди аҳоли сабаби пешрафти иқтисодии кишвар шуда наметавонад, аксар вақт ин ҳолат баръакс

аст (Инро дар мисоли давлатҳои сараҳоливу қафомонда бубинед). Ба ақидаи дигарон, нишондиҳандаи асосӣ ин дараҷаи маълумотнокӣ, тахассуси аҳоли, иқтидори маънавии миллат ва ташаббускориҳои он мебошад.

Мувофиқи усули пешниҳодкардаи Бонки умумиҷаҳонӣ, асоси муайян кардани бойигарии миллиро се намуди сармоя – инсонӣ, табиӣ ва истеҳсоли ташкил медиҳанд. Бойигарии миллии як қисми давлатҳои дунё аз рӯи ин пешниҳод ҳисоб карда мешавад. Мувофиқи ин нишондиҳанда бойигарии миллии Федератсияи Русия аз Амрикои Шимолӣ, Аврупои Ғарбӣ, Шарқи Наздик дар пеш меистад. Аммо ин нишондиҳанда барои Тоҷикистон мувофиқат намекунад. Масалан бойигарии табиӣи ҶР нисбат ба ИМА 10 баробар зиёд аст. Ҳар гуна ки ҳисоб кунем, бойигарии Русия хеле бузург ба назар мерасад. Савол бармеояд, ки пас барои чӣ ин кишвар бой нест? Аз тарафи дигар, агар бойигарии давлат танҳо аҳоли бошад, пас чаро Тоҷикистон ба қатори кишварҳои тараққиқарда ворид намешавад? Аз чӣ сабаб дараҷаи тахассус ва сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон паст аст? Олимон бар ин ақидаанд, ки дастовардҳои ҳар як мамлакат дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ пеш аз ҳама ба оқилона идора кардани давлат, рушди демократия, то ҳадди имкон истифода кардани иқтидори зеҳнии аҳоли, ташкили рақобат дар истеҳсолот, интиҳоби мутахассисони лаёқатманди соҳавӣ дар соҳаҳои гуногун ва ғайра вобаста аст.

Кишварҳои нисбатан сарватманд ва нисбатан қашшоқ бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣи иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Усулҳои гуногуни муайян кардани бойигарии миллии кишварҳо мавҷуд аст. Ҳар яки онҳо ҷиҳатҳои мусбат ва манфӣи худро доранд.

Марказҳои пуриқтидори иқтисодӣ: дирӯз ва имрӯз. Дар нимаи дуюми асри XX дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чор «маркази пуриқтидор» – ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Иттиҳоди Шӯравӣ нақши асосиро мебозиданд. Маркази «рақами як» – аз нигоҳи аксар нишондиҳандаҳо ИМА буд ва то ҳол боқӣ мондааст. ИМА аз ҷиҳати содироти сармоя дар ҷаҳон пешсаф аст.

Марказҳои асосии имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон ва Чин ба шумор мераванд.

Маркази дуюми пуриқтидори иқтисодии ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ аст. Ин бузургтарин маркази савдои ҷаҳонӣ (ҳиссаи он дар содироти ҷаҳон нисбат ба ИМА ду баробар зиёд аст) мебошад. Аммо мавқеи Аврупои Ғарбӣ дар содироти маҳсулоти технологияи илмталаб нисбатан паст шуда истодааст. Ин ҷо истеҳсоли маҳсулоти дараҷаи миёнаи технологӣ бартарӣ дорад. Дар бозори ҷаҳонӣ саноати ИМА

ва Ҷопон бо роботсозӣ, азхудкунии кайҳон, системаи автоматикӣ, масолеҳи нав, биотехнология ва ғайра мавқеи ҳукмрон доранд. Мавқеи Ҷопон ҳамчун маркази иқтисодӣ дар муқоиса бо ИМА ва Аврупои Ғарбӣ нисбатан поинтар аст. Ҷаҳиши иқтисодиёти он дар нимаи дуюми асри XX дар ҳақиқат ғайримуқаррарӣ буд. Он дар муддати кӯтоҳ соҳиби сармоя ва ҳокими молиявии сатҳи ҷаҳонӣ шуд. Аз ҷиҳати истехсоли як қатор маҳсулоти муҳим ба ИМА баробар ё аз ӯ пеш гузашт. Бо вучуди ин ки Ҷопон ашӯи хомро аз хориҷ ворид мекунад, дастовардҳои онро дар ҷаҳон "муъҷизавӣ" меноманд.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI давлати Чин ба яке аз бузургтарин марказҳои иқтисодии дунё табдил ёфт ва аз ҷиҳати истехсоли як қатор намуди маҳсулоти саноатӣ пешсаф шуд. Ин кишвар аз рӯи ММД дар дунё пас аз ИМА дар зинаи дуюм меистад.

Чин дар охири асри XX ва аввали асри XXI дар натиҷаи рушди босуръати иқтисодиёт ба маркази нави иқтисодии ояндадор табдил ёфт.

Инро бояд дар хотир дошт!

Нишондиҳандаҳои иқтисодии иҷтимоӣ: бойигарии милли, сатҳи рушди иқтисодӣ, дараҷаи рушди иҷтимоӣ, маркази пуриктидори иқтисодӣ.

Савол ва ҷупориш.

1. Харитаро истифода бурда: а) давлатҳои тараққиқарда, ки асоси иқтисодиёти ҷаҳонро таъкил намудаанд; б) мамлакатҳои қафомондаро нишон диҳед.

Инро ман медонам.

2. Доир ба нобаробарии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон мисолҳо биёред.
3. Бойигарии милли гуфта чиро дар назар доранд? Онро чӣ гуна муайян мекунанд?
4. Марказҳои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон дар ибтидои асри XXI кадомҳоянд? Онҳоро баррасӣ кунед.
5. Дараҷаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатҳоро аз рӯи кадом нишондиҳанда муайян кардан мумкин аст? Барои чӣ?
6. Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба қатори кадом давлатҳо дохил мешавад? Онро таҳлил кунед.

ФАСЛИ II. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§2.1 ОСИЁ. ТАВСИФИ УМУМӢ

Осиё кадом хусусиятҳои хоси табиӣ дорад? Кадом миллату халқиятҳо дар қаламрави Осиё маскун шудаанд? Хоҷагии он чӣ гуна инкишоф меёбад? Кадом омилҳо шаҳодат медиҳанд, ки нақши минтақа дар иқтисодиёти ҷаҳон афзуда истодааст? Осиёро ба кадом зерминтақаҳои бузург ҷудо мекунанд?

Ҷуноғунии шароит ва сарватҳои табиӣ: минтақаи муъҷизаҳо.

Осиё дар материки Аврусиё ҳудуди васеъро ишғол кардааст, ки қариб 43,4 млн км² масоҳат дошта, қариб 30%-и сатҳи хушкӣи Заминро дар бар мегирад. Ин минтақа тақрибан 49 давлат дорад, ки аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли ҷуноғунанд. Қитъаи Осиё дар ду нимкура: Шимолӣ ва Ҷанубӣ воқеъ шудааст, ки боиси ҷуноғунии шароити табиияш мебошад. Осиё минтақаи баландкӯҳи ҷаҳон аст: дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо ва баландтарин қуллаҳои кураи Замин воқеъ шудаанд.

Ноҳияҳое, ки аз норасоии об дар ин қитъа танқисӣ мекашанд, масоҳати васеъро ишғол мекунанд. Аммо дар баробари ин, аҳолии баъзе минтақаҳои қитъаи Осиё баръакс аз рутубати зиёд мушкилдоранд. Вобаста ба ин олами набототи қитъа ҷуноғун аст. Он аз минтақаи беша, дашт ва биёбонҳои минтақаи муътадил то бешазори намноки ҷазираҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ тӯл кашидааст.

Осиё минтақаи дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Хусусан захираи беандозаи сарватҳои обӣ, гидроэнергетикӣ, агроиклимӣ, ашёи хоми минералӣ – аз ҷумла нафт ва газ, маъданҳои ҷуноғун: оҳан, филиз (метал)-ҳои ранга, қалъагӣ, волфрам ва ғайра зиёд аст.

Осиё ҳудуди хеле васеъро дар бар гирифта аз захираҳои ҷуноғуни табиӣ бой аст.

Аҳоли. Аҳолии танҳо Чин, Ҷиндустон, Индонезия, Покистон, Ҷопон ва Бангладеш аз нисфи аҳолии кураи Замин зиёдтар мебошад. Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ минтақаҳои сараҳолитарин мебошанд. Ноҳияҳои сараҳолӣи ин қитъа водии канори дарёҳо ва соҳили баҳрҳо аст. Дар пастиҳои назди дарёҳои Ганг, Янззи, Хуанхэ, соҳилҳои нимҷазираи Ҷиндустон, ҳамвории ҷазираҳои калони Индонезия ва Ҷопон зичии аҳоли баъзан дар 1 км² ба 1000 нафар ё аз ин зиёдтар мерасад.

Осиё ватани динҳои ҷаҳонӣ – буддӣ, насронӣ ва ислом мебошад.

Қариб 1/3 ҳиссаи аҳолии Осиё бо оилаи забонҳои чинию тибетӣ (ё ин ки синотибетӣ) ҳарф мезананд, ки ба онҳо чинӣ (хон), дунганҳо, тибетӣ, бирмагӣ ва ғайра дохил мешаванд. Сокинони Ҳиндустон бо забонҳои гурӯҳи ҳиндӣ, ки ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд (ҳиндӣ, банголӣ, панҷобӣ, мартаҳӣ ва ғайра) ва забонҳои оилаи дравидӣ (тамилҳо, канариҳо, гондҳо ва ғайра) гуфтугӯ мекунанд. Дар Осиё намоёндагони оилаи забонҳои олтойӣ (муғулҳо, халқҳои туркзабон, манҷуриҳо ва ғайра) ҳавзаи ниҳоят васеъ ва парокандадоранд. Ғайр аз ин, индонезиягӣ (забони онҳо ба оилаи забонҳои малаю полинезиягӣ дохил мешаванд), арабҳо, (оилаи забонҳои семиту хамит) низ халқҳои сершумори сарзамини Осиё мебошанд.

Дар зерминтақаи Осиёи Марказӣ намоёндагони гурӯҳи забонҳои эронӣ (форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ, курдӣ, пашту, забонҳои бадахшонӣ ва дигарҳо) мавҷуданд.

Осиё минтақаи кишоварзӣ аст. Тақрибан 60% аҳоли дар деҳот маскун шудаанд. Бузургтарин шаҳр ва мегаполисҳои минтақа ба кишварҳои Чин, Ҳиндустон ва Ҷопон рост меоянд.

Дар ин қитъаи дунё марказ ва ҷойгоҳҳои муқаддас воқеъ шудаанд. Шаҳри Иерусалим (*онро Байтулмуқаддас ва Уршалим низ мегӯянд*) рамз ва маркази се дини муқтадири ҷаҳонӣ – яҳудия, насрония ва ислом дар ин қитъа воқеъ аст. Динҳои миллӣ: буддоия, ҳиндуия, зардуштӣ, чайния, сикхия, даосизм, конфутсия, синтоизм низ дар ҳамин минтақа ба вучуд омадаанд. Сернуфустарин халқи Осиё – чинӣ пайрави таълимоти конфутсия буда, қисме аз онҳо даосизм ва буддоияро парастид мекунад. Сокинони кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ Ғарбӣ (пеш аз ҳама арабҳо) пайрави дини ислом мебошанд.

Осиё қитъаи сараҳолӣ ва сермиллати дунё буда, маркази пайдоиши ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Нақши минтақа дар сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ. Осиё ҳамчун «минтақаи кишоварзӣ»-и ҷаҳон оҳиста-оҳиста дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ пешсаф мешавад. Дар ин минтақа давлатҳое ҷойгир шудаанд, ки аз ҷиҳати нишондиҳандаи Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар дунё дар ҷойҳои 2-юм ва 3-юм қарор доранд: Чин ва Ҷопон. Инчунин Чин ягона мамлакати пуриқтидор аст, ки имрӯз марҳалаи бебуҳрони рушди иқтисодиро аз сар мегузаронад.

Дар Осиё давлатҳои нави саноатӣ, ки иқтисодиёти онҳо босуръат рушд меёбад – Сингапур, Таиланд, Ҷумҳурии Корея, Малайзия, Индонезия ҷойгир шудаанд. Хоҷагии аксари ин кишварҳо ба истеҳсоли маҳсулоти илмталаб ва технологияи аълосифат махсус гардидаанд.

Дар шароити ба вучуд омадани проблемаҳои глобалии энергетикӣ манбаъҳои асосии захираҳои сӯзишворӣ дар ҷаҳон ба Осиё рост

Расми 2. Осиё ва минтақаи зерминтақаҳои он

меоянд, ки дар давлатҳои Арабистони Саудӣ, Кувайт, Ироқ, Эрон, Аморотҳои Муттаҳиди Араб (АМА), Баҳрайн, Қатар, Индонезия, Бруней ҷойгир шуда, боиси даромади бузурги иқтисодии китъа шудаанд. Айни замон тамоюли гузариши маркази муносибатҳои иқтисодӣ молиявӣ ҷаҳон аз соҳилҳои уқёнуси Атлантик ба минтақаи уқёнуси Ором мушоҳида мешавад.

Дар баробари ин дар китъаи Осиё кишварҳои қафомонда низ кам нестанд (Афғонистон, Лаос, Камбоҷа ва ғайра), ки ММД-и онҳо ба сари ҳар як сокин ниҳоят паст аст (1-3 ҳазор доллар). Соҳаҳои асосии иқтисоди ин кишварҳо кишоварзии камдаромад, саноати кӯҳӣ ва касоби ташкил медиҳад.

Аслан, китъаи Осиёро ба чунин зерминтақаҳо ҷудо мекунанд: Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Ҷанубу Ғарбӣ, Марказӣ. Дар ин минтақабандӣ сарҳади ин зерминтақаҳо ҳам аз ҷиҳати табиӣ ва ҳам сиёсӣ бо шакли тахминӣ гузаронида шудааст. Масалан давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (мамлакатҳои нимҷазираи Ҳиндучин, Индонезия ва ғайра) дар зери таъсири тамаддуни қадими Чин ва Ҳиндустон ташаккул ёфтаанд. Аммо ба ин нигоҳ накарда, сарҳади фарҳангии

таърихии байни Осиёи Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубӣ то ҳол наметавонад аз ҳам чудо бошад.

Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси ба вучуд омадани зерминтақаи Осиёи Марказӣ шуд, ки ба ҳайати он давлатҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ворид мешаванд ва забони қисми зиёди аҳолии онҳо мансуби забонҳои гурӯҳи эронӣ, туркӣ, оилаи забонҳои олтойӣ буда, динашон ислом аст.

Ин китъаи олам дорои тамаддун ва таърихи гуногун аст, ки ҳар як мамлакат ва зерминтақаи он хусусиятҳои хоси худро дорад. Масалан яке аз бузургтарин давлатҳои он Чин аст, ки дар дохили он тафовутҳои фарҳангии дохилӣ зиёд ба чашм мерасад. Қисми Тибет, Муғлистони дохилӣ, вилояти мухтори Шинҷону Уйғур аз ҷумлаи онҳост. Мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ баръакс бо давлатҳои Африқои Шимолӣ хусусиятҳои ягона доранд, ки онҳоро тамаддуни таърихиро фарҳангии арабу исломӣ муттаҳид месозад.

Мустаҳкам шудани мавқеи Осиё дар иқтисодиёти ҷаҳон пеш аз ҳама ба рушди босуръати Чин ва Ҷопон, давлатҳои нави саноатии Осиё, кишварҳои тавлидкунандаи нафт вобаста мебошад. Ҳоло минтақа дар ҳалли проблемаи сӯзишвории энергетикӣ ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиё – дорои шароити гуногуни табиӣ, сарватҳои бузурги табиӣ, соҳиби бойиғарӣ; китъаест, ки дар он аз нисф зиёди аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекунад ва ватани динҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ мебошад.

Савол ва супориш.

1. *Аз харита ва атлас истифода бурда, мавқеъ ва хусусиятҳои ҷойгиршавии географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣи Осиёро муайян кунед.*

Инро ман медонам

2. *Гуногунии табиати минтақа ба чӣ вобастагӣ дорад?*
3. *Кадам хусусиятҳои демографӣ хоси аҳолии Осиё мебошанд?*
4. *Кадам омилҳои давлатҳои асосии Осиёро аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ба пеш баровард?*
5. *Ноҳияҳои сараҳолии Осиё кадомҳоянд?*
6. *Захираҳои бузурги нафт, газӣ ва дигар маъданҳои табиӣ дар кадам қисми китъа ҷойгир шудаанд?*

Инро ман метавонам.

1. *Дар харитаи контурӣ сарҳади давлатҳо ва минтақаҳоро тасвир кунед.*
2. *Аз атлас ва харита истифода бурда, доир ба ҷойгиршавии сарватҳои табиӣи Осиё маълумот диҳед.*
3. *Нақши сарватҳои табиӣи Осиёро барои рушди: а) саноат, б) кишоварзӣ, в) нақлиёт баҳо диҳед.*

Оё медонед?

1. Баландтарин қуллаи кураи Замин Эверест (Чомолунгма – 8848 м аз сатҳи баҳр баланд) ва пасттарини он баҳри Мурда (395 м аз сатҳи баҳр паст) дар Осиё воқеъ шудаанд.

2. Осиё бузургтарин қитъаи кураи Замин аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли мебошад. Масоҳати Осиё аз масоҳати Моҳ бузургтар аст (Осиё – 43,4 млн. км², Моҳ – 37 млн. км²).

3. Зиёда аз 95% қаламрави Арабистони Саудиро биёбон ташкил медиҳад.

Хулоса. Қитъаи Осиё дорои шароити мувофиқи табиӣ мебошад, ки инсон дар он мутобиқ шудаасту ҳаёт ва фаъолият мебарояд. Дар ин ҷо шаклҳои махсуси ҳоҷагидорӣ ба вуҷуд омадаанд. Бахусус дар шароити ниҳоят мушкул ва ғайриодии биёбону баландкӯҳ зиндагӣ кардан, ривож додани заминҳои обёришаванда ва суфагӣ дар доманакӯҳҳо. То имрӯз дар ин қитъа баъзе намудҳои анъанавии фаъолияти ҳоҷагидорӣ боқӣ мондааст. Ҳаёт дар шароити душвори табиӣ инсонро пуртоқат, меҳнатдӯст, боинтизом тарбияёфта ро ба вуҷуд овард.

§2.2 МАМЛАКАТИ ПУРИҚТИДОРИ САНОАТИЮ АГРАРӢ БО ВАЗӢИ МУРАККАБИ ДЕМОГРАФИӢ

Шумораи аҳолии ин давлат чӣ қадар аст? Барои чӣ давлат суръати афзоиши табиӣи аҳолиро паст кард? Чаро нишондиҳандаҳои муқоисавии мутлақ ва миёнаи рушди иқтисодии ин мамлакат ба сари аҳоли як хел нест?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Чин (онро Хитой ҳам меноманд) яке аз давлатҳои бузург буда, қариб 7% сатҳи хушкӣ сайёро ро ишғол кардааст. Қаламрави он аз шарқ ба ғарб ба масофаи 5700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 3650 км тӯл кашидааст.

Чин дар хушкӣ бо давлатҳои Тоҷикистон, Русия, Муғулистон, Қазокистон, Қирғизистон, Афғонистон, Ҳиндустон, Непал, Бутан, Мянма, Лаос ва Ветнам ҳамсарҳад аст. Дар Чин 13 музофот, 8 ноҳияи худмухтор, 4 шаҳри тобеи марказ (Пекин, Шанхай, Тантсзини, Чунтсин) мавҷуд аст.

Мавқеи ҷойгиршавии географии мамлакат сарвати бебаҳои он ба шумор меравад ва он имконият додааст, ки тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар давлатҳои ҷаҳон алоқаҳои иқтисодӣ барқарор кунад. Дар охири асри XX давлати Чин мустақилияти идоракунии худро дар ҷануб бо ҳудудҳои пешинааш Сянган (Гонконг), Аомин (Макао) барқарор кард. Ин ҳудудҳо пеш мустамликаи Британияи Кабир ва

Португалия буданд. Дар худуди баҳри Зард, баҳри Шарки Чин ва баҳри Чануби Чин зиёда аз 5 ҳазор чазира мавҷуд аст, ки онҳо дорои захираҳои бузурги сайёҳию истироҳатӣ мебошанд.

Табиати саховатманди ин сарзамин аз сарватҳои гуногуни зеризаминӣ ва захираҳои бузурги обӣ бой аст.

Чин дорои захираҳои бузурги оби гидроэнергетикӣ буда, аз ин ҷиҳат дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷойи чорумро ишғол мекунад. Иқтисодии энергетикӣ дарёҳо хеле зиёд буда, бо истифодаи технологияи нав метавонад дар як сол то 300 млн квт/с неруи барқ истеҳсол кунад.

Калонтарин дарёҳои Чин Янзси, Хуанхэ, Сисзян, Чжутсзян, Ляохе буда, ба ҳавзаи укёнуси Ором мансуб мебошанд. Дарёҳои ин сарзамин аҳамияти калони нақлиёти обӣ доранд: ба ин дарёҳо Сисзян, Амур, Сунгорй, Ялутсзян, Хуанхэ дохил мешаванд, ки барои обёрии заминҳо низ аҳамияти бузург доранд. Янзси яке аз дарёҳои калонтарини Чин буда, дарозияш 5980 км аст.

Сарватҳои табиӣи зеризаминӣ. Чин аз маъданҳои табиӣ бой буда, аз ҷиҳати захираи баъзе аз сарватҳои табиӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, маъдани ва ғайримаъдани он ба сохти мураккаби геологияш алоқаманд аст. Чин аз ҳисоби сарватҳои гуногун яке аз давлатҳои бойи дунё ба шумор рафта, аз рӯи захираҳои маъдани ангишт, оҳан, марганес, боксит, сурма, қалъагӣ, волфрам, молибден, симоб; маъданҳои камёфт, титан, намаки ошӣ ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар худуди Чин захираҳои калони маъдани уран, берил ва тилло ҷойгир шудаанд. Захираи сарватҳои зеризаминии қисми ғарбии Чин то ҳол пурра омӯхта нашудааст.

Дар минтақаҳои саноатии Шимол ва Шимолу Шарки қаламрави он ҳавзаҳои калони захираи ангиштсанг мавҷуд аст. Вале ҳавзаҳои ангишти саноатӣ дар Шаней, Шенси, Кайлуан, Фушун, Фусин ҷойгир шудаанд. Ҳавзаҳои ангиштсанги перспективӣ дар қисмати шимолии Муғулистони дохили Чин ҷойгир буда, аҳамияти бузурги иқтисодӣ доранд.

Ҳавзаҳои нисбатан калони газу нафт ба қисми шимолии Чин (соҳили Халичи Дотсин, Чунгар, пастхамии Сайдам ва ҳавзаҳои гази пастхамии Сигуан) рост меоянд. Захираи умумии геологии нафт ба 3 млрд тонна ва газ ба 200 млрд м³ мерасад. Дар солҳои охир дар тунукӯбиҳои соҳилҳои баҳрҳои Зард ва Чануби Чин ҳавзаҳои газу нафт кашф карда шудаанд.

Чин аз маъдани оҳан низ бой буда, захираи он ба 5 млрд тонна мерасад ва аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол кардааст.

Ин ҳавзаҳо дар Аншан, Баян-Обо (Муғулистони дохили Чин), Дае, Мааншан (қисми Шарқӣ) ҷойгир буда, аҳамияти калони саноатӣ доранд. Филизҳои (металҳои) ранга дар қисми ҷанубӣ ва марказии Чин ҷойгир шудаанд.

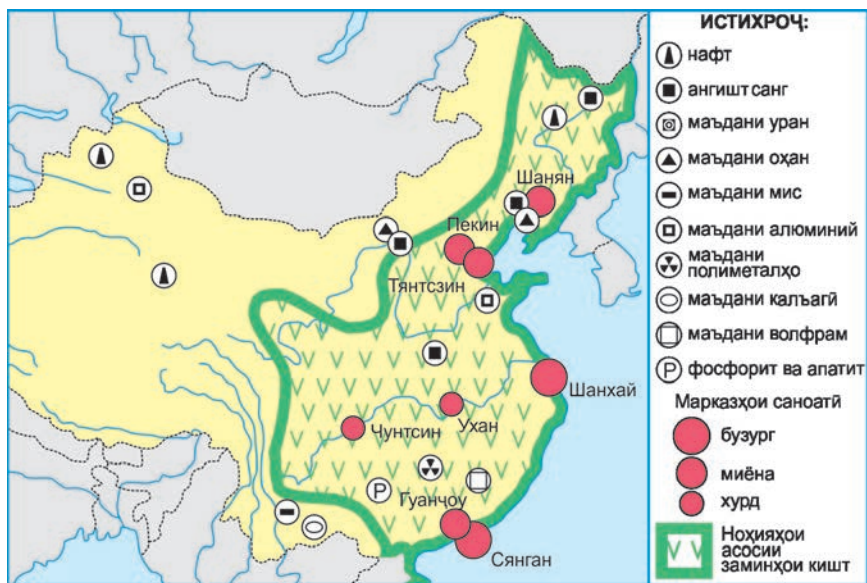
Географияи аҳоли ва захираҳои корӣ. Чин аз рӯи шумораи аҳоли дар ҷаҳон ҷойи аввал (1 млрд 4 ҳазор)-ро ишғол мекунад. Ҳар панҷумин сокини кураи Замин шаҳрванди Чин мебошад.

Шумораи зиёди аҳоли ва қувваи кориш арзон ба сатҳи даромади аҳоли мутобиқ набуда, масъалаҳои таъминот бо манзил, ҳӯрокворӣ, ҷойи корро ба миён меорад, ки ҳалли онҳо хеле мушкил аст.

Аз нуқтаи назари этникӣ халқи Чин дар асри 1-уми пеш аз мелод дар қисми ҳамвори миёнаи Чин ташаккул ёфта, ҷаёлияти асосии он зироатчиӣ обёришаванда ва шиликӯрӣ ба шумор мерафт.

Аз нигоҳи пайдоиши антропологи чинӣ ба гурӯҳи муғулҳои Осиёи Шарқӣ дохил мешаванд. Забони давлатии онҳо путунхуа буда, ба забони гуфтугӯи пекини шабоҳат дорад.

Халқиятҳои ғайричинӣ чуанҳо дар ноҳияи мухтори Гуанси-Чуан, Хуэй (Нисия-Хуэй), уйғурҳо (Шинчону Уйғур), тибетӣ (дар вилояти Тибет), муғулҳо (дар вилояти Муғулистони дохилӣ) зиндагӣ мекунад.

Расми 3. Географияи ҷойгиршавии сарватҳои зерзаминӣ ва марказҳои саноатии Чин

Дар қисми шимолу шарқ кореягӣҳо, манчурҳо ва дар ноҳияҳои кӯҳӣ халқиятҳои исзу, мяо, яо, туэзня, буи, дунҳо зиндагӣ мекунанд.

Дар Чин асосан се дин ва таълимоти динии давлатӣ амал мекунанд: конфутсия, даосизм ва буддоия. Қисми зиёди аҳоли пайрави таълимоти конфутсия мебошад.

Барои коҳиш додани афзоиши табиӣ аҳоли дар Чин барномаи миллии идоракунии таваллуди фарзанд қабул шудааст, ки шиори он «Як оила – як фарзанд» мебошад. Ин сиёсати демографӣ ҷиҳатҳои иқтисодию иҷтимоӣ дорад ва натиҷаи хуб ба бор овардааст.

Дар сохтори дохилии аҳоли одамони қобили кор хеле зиёд буда, қариб 850 млн нафарро ташкил мекунанд. Аҳоли дар кишвар нобаробар ҷойгир шудааст: дар қисми шарқии мамлакат, ки шароити хуби табиӣ иқтисодӣ дорад, қариб 90%-и аҳоли зиндагӣ мекунанд.

Дар кишвар 32 шаҳр ҳаст, ки ҳар кадоми он зиёда аз 1 млн нафар аҳоли дорад. Шаҳрҳои калонтарини Чин: Шанхай (14,2 млн нафар), Пекин (12,7 млн нафар), Тяньзин (9,5 млн нафар), Шеньян (5,5 млн нафар) мебошанд.

Пекин (Тези) пойтахти имрӯзаи Чин соли 1121-и то мелод таъсис шудааст, ки маънояш «пойтахти шимолӣ» мебошад.

Халқи Чин дорои захираҳои бузурги зеҳнӣ, рӯҳию равонӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Чиниҳо мардҳои хайрхоҳ, ҷобук, бамулоҳиза ва қордӯст буда, дарозии умри миёнаи онҳо ба 70 сол мерасад (соли 1949 – 35 сол).

Географияи хоҷагии халқ. Хоҷагии халқи Чин дар миқёси ҷаҳон яке аз тараққиқардатаринҳо ба шумор меравад, ки он дар натиҷаи амалӣ гардонидани чунин омилҳо ба ҳадафҳои асосӣ расидааст:

– гузаронидани ислоҳоти бузурги сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва илмӣ фарҳангӣ;

– афзалият додан ба марҳалаи ислоҳот дар соҳаҳои, ки маблағгузори давлатӣ ба рушди он замина гузошт (саноати сабук ва ҳӯрокворӣ);

– додани замин барои истифода ба хоҷагиҳои инфиродӣ дар асоси шартнома;

– сиёсати хирадмандона бо додани имтиёзҳои зиёд ба ҳокимияти маҳаллӣ барои рушди иқтисодиёти маҳал;

– ҳидоят ба меҳнатдӯстӣ.

Дар баробари ин соли 1978 нақшаи азнавтарбиякунии ҷомеа оғоз шуд, ки аз рӯйи дурнамои он кишвар то соли 2049 бояд ба яке аз давлатҳои абарқудрат ва тараққиқардаи ҷаҳон табдил ёбад.

Чин соли 1980 ба ислоҳоти бузурги иқтисодӣ шурӯъ кард, ки афзоиши солонаи он зиёда аз 10 баробар афзуд. Дар ин давра миллионҳо нафар аҳолии деҳот барои кор ба корхонаҳои саноатӣ, сохтмон, соҳаҳои хидматрасонӣ ҷалб карда шуданд. Сифати қувваи корӣ боло рафта, дараҷаи маърифати мардум баланд, даромади аҳоли зиёд шуд ва барои некуаҳволии халқ заминаи мусоид фароҳам омад.

Соҳаи асосии саноатро рушди энергетикаи сӯзишворӣ ташкил медиҳад. Ҳар сол дар Чин зиёда аз 1,4 млрд тонна ангишт истеҳсол карда мешавад, ки қариб 60% онро дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ ва Шимоли мамлакат дар ҳавзаҳои ангишти Фу-Син, Фушун, Датун истеҳсол мекунанд.

Дар маҳалҳои зисти аҳоли ҳамчун сӯзишвории иловагӣ – поруи чорво, баргу шох, наздаи рустани ва партовҳои саноати ҷӯбкоркунӣ истифода мешавад.

Саноати нафт ва корхонаҳои истихроҷи он дар Датсин ҷойгир шудаанд, ки зиёда аз ҳазор кон ва ҷоҳи нафтро дар бар мегирад. Дар мавзӯҳои географии Шэнян, Пекин, Далянь, Шанхай корхонаҳои бузурги коркарди нафт ва нафту химия ташаккул ёфтаанд.

Неруи барқро аз ду манбаъ истеҳсол мекунанд:

1) НБА – неругоҳҳои барқ бо ангишт;

Расми 4. Сарбанди НБО-и «Се водӣ»

2) НБО – неругохҳои барқ дар дарёҳои калон, дарёҳои миёна ҳурд. Иқтидори неругоҳи барқии оби Гэчоуба, ки дар дарёи Янсзи сохта шудааст, 2,7 млн квт/с буда, калонтарин ба шумор меравад. Дар ин дарё сохтмони бузургтарин неругоҳи барқии оби «Се водӣ» давом дорад, ки он дорои 26 агрегат буда, иқтидори ҳар кадомаш 700 ҳазор квт/с ва иқтидори умумии неругоҳ ба 18,2 млн квт/с-ро ташкил медиҳад. Дарозии обанбори он 632 м, баландии сарбанди он ба 185 м мерасад, ки аҳамияти калони гидротехникӣ ва истифодаи комплексиро дорад. Дар заминаи захираи устувори маъдани оҳан ва ангишти коксшаванда корхонаҳои бузурги филизот (металлургия)-и сиёҳ бунёд карда шудааст, ки Чин дар ин соҳа дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Марказҳои ҷойгиршавии корхонаҳои металлургияи сиёҳ – ноҳияҳои Шимолу Шарқӣ (комбинатҳои металлургии Аншан, Бэнси, Душун, Далянь), Шимол (Пекин, Тянтзин), Муғулистони дохилӣ (Баоту, Шанхай, Баошан), Марказ (Ухан) мебошанд.

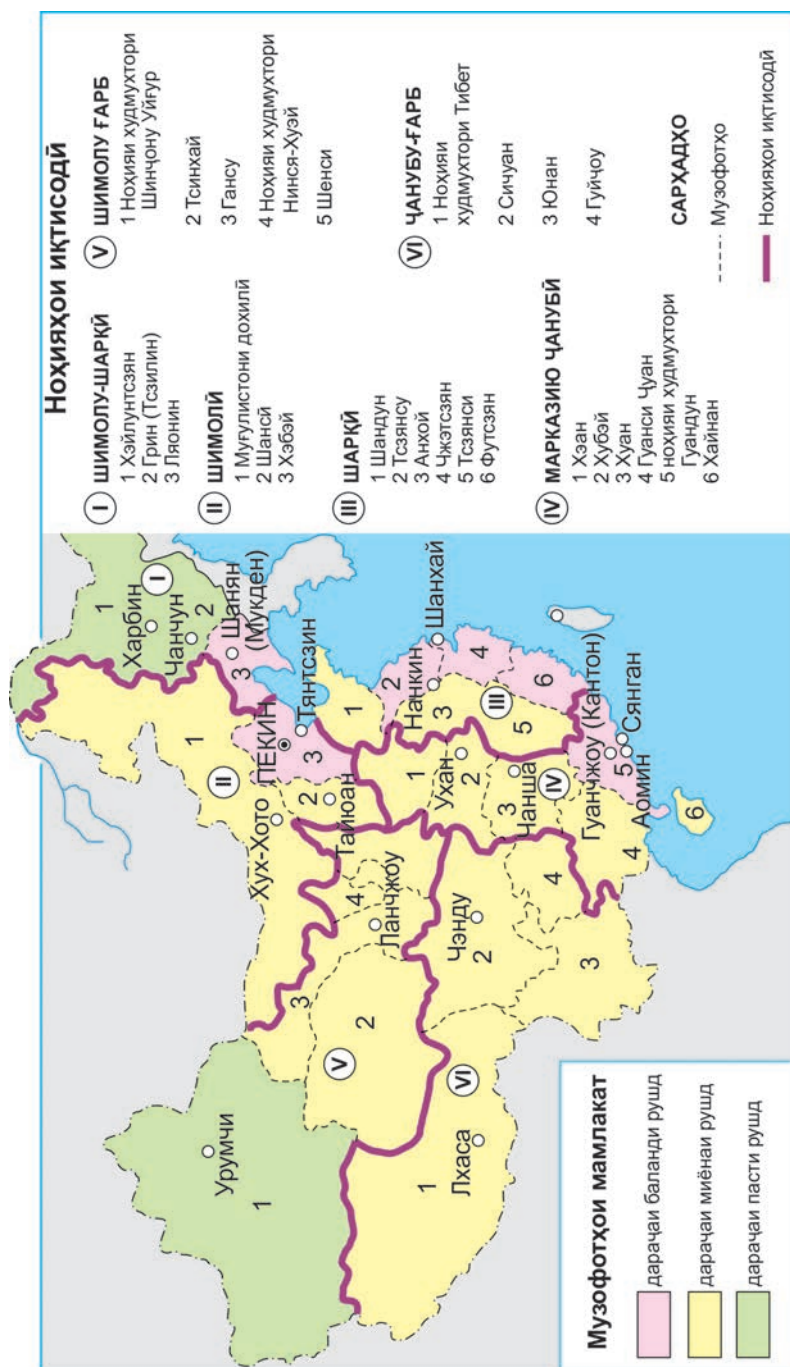
Саноати металлургияи рангаи Чин дар солҳои охир рушд карда, ба истеҳсоли алюмин, мис, сурб, руҳ, қалъагӣ, нуқра, висмут ва дигар металлҳо равона карда шудааст. Ин корхонаҳо дар қисми шимолу шарқии мамлакат дар маҳалли истеҳсолоти барқталаб ва сӯзишвории баландсифат ҷойгир шудаанд.

Географияи саноати мошинсозии Чин. Саноати мошинсозии Чин яке аз соҳаҳои тараққиқардаи саноати вазнин ба шумор меравад. Кишвар дар истеҳсоли мошин ва таҷҳизоти кӯҳӣ, тракторҳо, автомобил, саноати электроника ҷойи аввалро ишғол кардааст. Корхонаҳои саноати вазнин ба базаҳои ашёи хом наздик ҷойгир карда шудаанд. Соҳаҳои истеҳсоли таҷҳизоти саноати маъдани металлургияи кӯҳӣ, роҳи оҳан, дастгоҳҳо, таҷҳизоти электрикӣ, воситаи нақлиёт, мошинҳои хоҷагии қишлоқ дар ноҳияҳои иқтисодии Шимолу Шарқ, дар марказҳои Шэньян, Нангу, Харбин, Лоян, Далянь ҷойгир шудаанд. Дар асоси ашёи хоми саноати нафту газ, ҷангал ва дигар партовҳои саноатӣ соҳаҳои саноати химияи пешрафта рушд меёбад, ки он инчунин ба соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ замина гузоштааст.

Географияи кишоварзӣ. Вобаста ба зиёдшавии аҳолии мамлакат ин соҳаи қадима босуръат рушд меёбад, то ки талаботи аҳолиро бо маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ таъмин карда тавонад.

Чин бузургтарин истеҳсолкунандаи ғалла, пахта, зироати ползӣ ва тамоку буда, аз ҷиҳати саршумори хук, асп, паранда низ дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Дар соҳаи кишоварзӣ қисми зиёди аҳолии қобили кор фаъолият доранд. Ҳамвории Бузурги Чин дар истеҳсоли аксари зироатҳо дар мамлакат ҷойи аввалро ишғол мекунад. Пахтаро дар водии дарёҳои

Расми 5. Ноҳияҳои иқтисодии Чин

Хуанхе ва Янсзи парвариш мекунад. Дар доманакӯхҳои ҷанубу шарқӣ ва шарқии мамлакат яке аз зироатҳои нодири ҷаҳон – ҷой парвариш мекунад. Чин аз ҷиҳати истеҳсоли он дар дунё ҷойи намоёнро ишғол кардааст. Мавзеи Сичуан, ки бо кӯҳҳо ихота шудааст, маркази асосии парвариши зироатҳои субтропикии Чин ба шумор меравад. Ин мавзеёро чинӣҳо мавзеи ҳамешасабзи кишвар ном мебаранд. Он аз рӯйи хусусиятҳои табиӣ аз дигар музофотҳои Чин фарқ дорад ва макони шиликорӣ, парвариши найшакар, меваҳои тропикию субтропикии мамлакат ба шумор меравад.

Дар минтақаҳои дашт, биёбону нимбиёбонҳои шимолӣ ҷанубӣ ва Муғулистони дохилӣ аҳоли ба парвариш ва нигоҳубини ҷорво машғул аст. Паҳнкӯҳи васеи Тибет ба ҷорводории ҷароғҳои маҳсус гардонида шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар Чин қариб ҳамаи намуди нақлиёт босуръат тараққӣ мекунад ва пешрафти иқтисодии мамлакат ба рушди он алоқаманд мебошад. Шабакаи роҳҳои оҳан тамоми қисматҳои шарқии кишварро фаро гирифтааст ва қариб ҳамаи музофотҳои сараҳои ва тараққиқардаи саноатиро бо ҳам пайваست мекунад. Маркази бузурги шабакаи роҳи оҳан шаҳри Пекин аст, ки ниҳоят тараққӣ карда, ба бандарҳои баҳрӣ ва марказҳои саноатӣ, мавзеҳои Паси Байкал ва наздибаҳрии Русия, роҳи оҳани Муғулистон ва Ветнам пайваст аст.

Мутобиқи нақшаи давлат то соли 2020 дар ин сарзамин 1500 фурудгоҳи иловагӣ сохта мешавад, ки дар байни онҳо бандарҳои ҳавоии Шанхай, Пекин, Чуанчжоу, Урумчи дар ҷойи аввал меистанд. Чин алоқаҳои иқтисодии худро бо тамоми давлатҳои ҷаҳон мунтазам густариш медиҳад.

Алоқаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Чин бо Тоҷикистон сол аз сол мустақкам мешавад. Роҳҳо, иншооти саноатӣ, неругоҳҳо, корхонаҳои хурду калон, системаҳои барқтаъминкунии Тоҷикистон, ки бо ёрии Ҷумҳурии Мардумии Чин сохта шудаанд, шояди ин гуфта мебошанд.

Чин ба яке аз кишварҳои пуриқтисодии саноатӣ ағраӣ табдил ёфт ва аз ҷиҳати баъзе нишондиҳандаҳо бо ИМА рақобат мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Чин – кишвари сараҳои дунё; Ҳамвори Бузурги Чин – бузургтарин истеҳсолкунандаи ғалла, пахта, зироатҳои ползӣ, тамоку ва саршумори хук, асп, паранда.

Савол ва супориш.

1. Бо истифодаи харита хусусияти хоси ҷойгиришавии иқтисодӣ-географияи Чинро муайян кунед.

Инро ман медонам.

2. Харитаҳои табиӣ ва иқтисодиро истифода бурда ноҳияҳои кишоварзӣ ва саноатии мамлакатро муайян кунед.

3. Аҳамияти геополитикӣ ва иқтисодишӣ ҳамсарҳади Тоҷикистон бо Чин дар чист?

4. Хусусиятҳои хоси аҳолии Чин кадомҳоянд?

5. Дараҷаи баланди афзоиши аҳоли барои Чин кадом мушкилотро пеш меорад?

6. Сабабҳои бо суръати баланд рушд ёфтани иқтисодиёти Чин кадомҳоянд?

Ҷавоби дурустро интихоб кунед:

1. Чин аз ҷиҳати аксар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар дунё пешсаф аст.

2. Дар Чин танҳо саноати маъдани кӯҳӣ ва сабук рушд ёфтааст.

3. Дар Чин ҷаҳиши босуръати иқтисодиёт дида мешавад.

4. Чин равияи иқтисодишӣ аграрӣ истеҳсоли ашёи хом дорад.

7. Чин дар самти рушди иқтисодию иҷтимоӣ дастовардҳои бузургро соҳиб шудааст, аммо аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои асосӣ ба сари ҷар як нафар аҳоли аз аксар давлатҳои мутараққӣ қафо мондааст.

Мувофиқатро нишон бидиҳед:

1). Аомин (Макао); 2) Шанхай, Харбин; 3) Ухан, Баотоу; 4) Лоян, Чанчун.
А) шаҳри миллионер; Б) маркази металлургияи сиёҳ; В) мустамликаҳои собиқи Португалия; Г) маркази мошинсозӣ.

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ сарҳади давлатӣ, пойтахт, инчунин калонтарин ноҳияҳои саноатии Чинро тасвир кунед.

2. Дар асоси матни китоб, атлас ва харита, маводи иловагӣ – варақаи боздиди (визитка) Чинро тартиб диҳед.

Оё медонед?

1. Коғазӣ ҳочатхонаро соли 1300 дар Чин ихтироъ кардаанд. Онро танҳо азҳои хонаводаи император истифода мебуданд.

2. Нақшаи «Як фарзанд» дар Чин сабаби марги духтарони навзод шуд ва ин кишварро ба сатҳи нобаробарии ҷинсӣ расонд. Имрӯз дар Чин шумораи духтарҳо нисбат ба писарҳо 32 млн кам аст, ки дар оянда миллионҳо нафар мардҳо ҳамсари худро ёфта наметавонанд.

3. Канали Гранди Чин (Cninas Grand Canal) – қадимтарин ва дарозтарин канали ҷаҳон мебошад, ки тӯли он ба 1795 км мерасад. Қад-қади соҳили он 24 қалъа ва 60 пул сохта шудааст.

4. Соли 25-уми то мелод дар Чин пулҳои овезон сохта шуданд, ки дар Аврупо чунин конструкияро 1800 сол пас истифода карданд.

5. Куллаи баландтарини дунё (8848 м) ба номи муҳаққиқи англис Чорч Эверест, ки геодезисти асосии Ҳиндустон буд, гузошта шудааст. Чиниҳо куллаи Эверестро Чомолунгма меноманд, ки дар забони чинӣ «Модархудои Замин» тарҷума мешавад.

***Хулоса.** Иқтисодори бузурги сарватҳои табиӣ ва захираҳои корӣ, натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ, вазъи ороми сиёсӣ боиси рушди босуръати иқтисоди Чин ва вусъати соҳаҳои хоҷагии мамлакат шуд. Аммо дараҷаи суръати тараққиёти саноату кишоварзӣ ва мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳама минтақаҳои мамлакат баробар нест.*

§2.3 РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ БЕ МАНБАЪҲОИ БУЗУРГИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ

*«Муъҷизаи иқтисодиёт»-и ин мамлакат чӣ гуна ба вуҷуд омад?
Қадам ноҳияро «Дили саноатӣ»-и мамлакат меноманд?*

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Чопон кишвари тулӯи Офтоб дар чор қазираи бузург (Хоккайдо, Хонсю, Сикоку, Кюсю) ва қариб 4 ҳазор қазираи хурд ҷойгир шудааст, ки онро аз ғарб баҳри Чопон ва аз шарқ укёнуси Ором ихота кардаанд. Ин мавқеи географӣ аз як тараф барои рушди доимӣ, алоқаҳои дохилӣ ва берунӣ мамлакат мусоидат кунад, аз ҷониби дигар ин қазираҳо дар минтақаи сейсмикӣ (серзилзила) ва сари роҳи ҳаракати тўфону гирдбодхое, ки моҳҳои июл-август мевазанд, ҷойгиранд. Заминчунбӣ ва тўфонҳо барои аҳолии мамлакат фалокат ва хисороти зиёди иқтисодӣ меоранд.

Пастихо 15% қаламрави қазираҳоро дар бар мегиранд. Аз ҳама пастии калонтарин Канто қад-қади соҳили халиҷи Токио тўл кашидааст. Чопон маъданҳои зеризаминии кам дорад.

Қариб 2/3 ҳиссаи қаламрави Чопонро бешазор ишғол кардааст, ки он аҳамияти бузург дорад. Дар ин кишвар дарёҳо хеле зиёданд, вале аз сабаби кўтоҳ будани тўлашон имконияти киштигардӣ надоранд, аммо онҳо манбаи гидроэнергетикӣ ва обёрӣ мебошанд. Баҳрхое, ки Чопонро ихота кардаанд, фаунаи бой доранд.

Чопон – давлати қазиравӣ дар минтақаи сейсмикӣ ва тўфону гирдбодҳо воқеъ шуда, бо сарватҳои маъданӣ ҳудудиро таъмин карда наметавонад.

Географияи аҳоли. Чопон кишварест, ки 99,9% аҳолии онро чопониҳо ташкил медиҳанд, аз ин рӯ онро мамлакатаи якмиллата мешуморанд. Ғайр аз мардуми таҳҷой шумораи ками чиниҳо,

корейягиҳо ва дар ҷазираи Хоккайдо қариб 20 ҳазор нафар мардуми бумӣ – айнҳо сукунат мекунанд. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 350 нафарро ташкил медиҳад, аммо дар воқеъ ин нишондиҳанда зиёдтар аст, дар 1 км² 2300 нафар ва дар ноҳияҳои саноатӣ ба 10000 нафар мерасад.

Барои Ҷопон дараҷаи баланди урбанизатсия хос аст, 80%-и аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Аксарияти аҳоли дар соҳилҳои укёкуси Ором, дар ҳудуди бузургтарин мегаполис – Токайдо, ки аз халиҷи Токио то халиҷи Осака дар масофаи 600 км тӯл кашидааст, маскун шудаанд. Токайдо ҳамагӣ 20% қаламрави кишварро ташкил медиҳад. Дар ин ҷо аз нисф зиёди аҳоли ҷойгир шудааст. Зиёда аз 80% аҳоли дар ҳамвориҳо зиндагӣ мекунанд.

Ҷопон дар ҷаҳон аз ҷиҳати дарозумрии аҳоли ҷойи намоёнро ишғол мекунанд (мардҳо 80 сол ва занҳо 85 сол). Аз тарафи дигар ба мамлакат дараҷаи пасти таваллуд хос аст, ки ин боиси пиршавии миллат шудааст.

Ҷопон мамлакати моноэтники (якмиллата) бо дараҷаи баланди зичӣ ва шумораи зиёди аҳолии шаҳр мебошад, ки аксарияти он дар ҳудуди мегаполиси Токайдо зиндагӣ мекунанд.

Ҳоло Ҷопон дар яқоягӣ бо ИМА ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ дар пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Расми 6. Токио яке аз бузургтарин шаҳрҳои ҷаҳон аст.

Чопон ба ҷаҳониён нишон дод, ки чӣ гуна муттаҳидии халқи он пас аз ҷанд даҳсолаи баъд аз ҷанг боиси дастовардҳои бузурги илмию техникӣ шуд. Интиҳоби стратегияи рушди иқтисодӣ, аз худ кардани донишҳои амиқи илмию техникӣ, ихтироёкорӣ аз кишварҳои Ғарб, маблағгузори кам ба соҳаи ҳарбӣ, захираи софдилонау пурмаҳсул (ҳафтаи кории тӯлонӣ нисбат ба кишварҳои Ғарб) нақши худро бозиданд ва ин кишварро ба як давлати намунавии дорои иқтисоди рушдёфта мубаддал карданд.

Яке аз муҳимтарин соҳаҳои пешрафта дар иқтисодиёти кишвар дар даҳсолаи охир соҳаи хидматрасонӣ мебошад, ки ҳиссаи он дар ММД 60%-ро ташкил мекунад. Аз сабаби он ки кишвар аз сарватҳои маъдани бӣ нест, дар истеҳсоли саноатӣ бештар ба соҳаҳои илмталаб рӯй овардааст (истеҳсоли робот, технологияи электронӣ, манипуляторҳо, радиоэлектроника ва ғайра). Дар ин кишвар ба тадқиқоти фундаменталӣ ва ташкил кардани технополис диққати асосӣ дода мешавад.

Дар Чопон *саноати* неруи атомӣ рушд ёфтааст, зиёда аз 40 неругоҳи барқӣ бо неруи атомӣ бунёд шудааст, ки дорои технологияи баланди бехатарӣ мебошанд. Ин нишондод аз маҳорат ва истеъдоди баланди ҷопониҳо шаҳодат медиҳад, вале соли 2013 дар натиҷаи заминларза дар неругоҳи атомии Фукушима фалокати калон ба амал омад, ки боиси фочиаи бузург шуд.

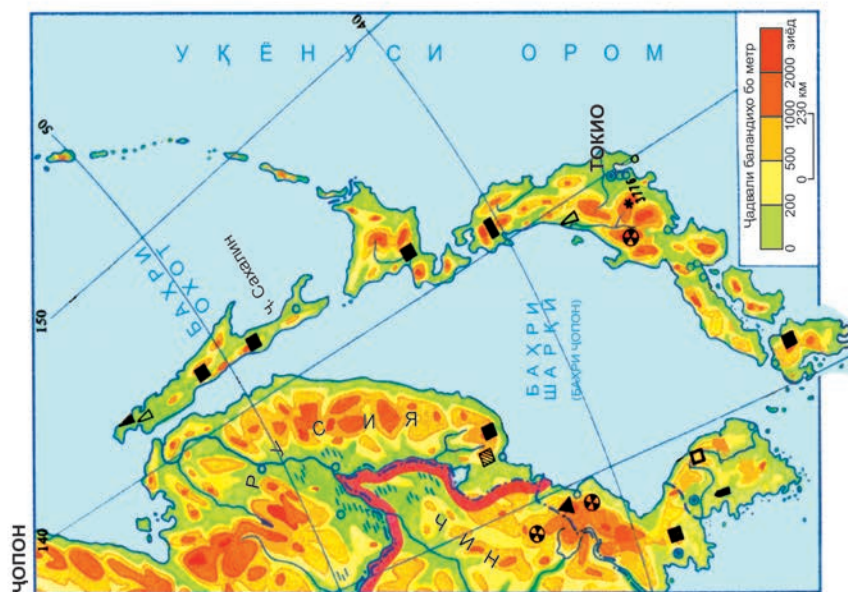
Саноати Чопон дар заминаи ашён хоми воридотӣ инкишоф меёбад.

Дар таркиби саноати Чопон соҳаи мошинсозӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад ва агар аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро гирад, пас аз ҷиҳати содироти ин маҳсулот дар дунё дар ҷойи аввал меистад.

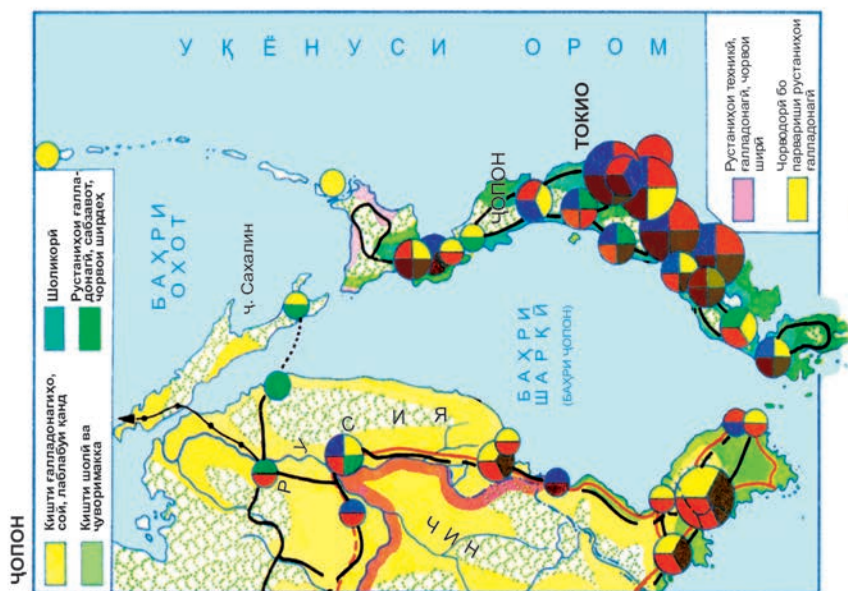
Чопон дар ҷаҳон яке аз истеҳсолкунандаҳои асосии пӯлод, автомобил (ширкатиҳои «Тойота», «Ниссан», «Хонда», «Митсубиси»), радиотехникаи маишӣ, робот, техникаи электронӣ, киштӣ ва ғайра буда, марказҳои бузургтарини саноатии он шаҳрҳои Йокогама, Осака, Кабе, Токио, Кавасаки, Ниигата мебошанд.

Дар Чопон соҳаҳои автомобилсозӣ, киштисозӣ, робототехника, электротехника соҳаҳои махсусгардидаи байналмилалӣ мебошанд.

Бо вуҷуди маҳдуд будани заминҳои кишоварзӣ, дастовардҳои Чопон дар ин соҳа бузурганд. Заминҳои кишт ҳамагӣ 14% масоҳати мамлакатро ташкил медиҳанд, аммо зироаткорони мамлакат дар як

Расми 7. Харитаи табиии Чопон

Расми 8. Харитаи иқтисодии Чопон

сол ду-се ҳосил мерӯёнанд. Нишондиҳандаҳои соҳаи кишоварзии Ҷопон аз давлатҳои Аврупои Ғарбӣ қафо нест, он ҳатто аз ҳисоби даромаднокӣ аз 1 га замини кишт дар ҷаҳон яке аз мамлакатҳои пешсаф ба ҳисоб меравад.

Дар соҳаи кишоварзӣ зироаткорӣ асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи зироаткории ин кишвар ҷойи аввалро шоликориш ишғол мекунад, вале гандум, лӯбиё ва сабзавот низ парвариш карда мешаванд. Дар чорводорӣ соҳаҳои хуқпарварӣ ва парандапарварӣ (бройлер) босуръат инкишоф меёбад. Дар таркиби ҳӯроки ҷопониҳо ҳамчун анъана моҳӣ ва маҳсулоти баҳрӣ нақши муҳим мебошад. Ҷопон яке аз калонтарин воридкунандаҳои маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан галла ва дигар маҳсулоти ғизоӣ мебошад.

Географияи нақлиёт. Ҷопон кишвари дорои нақлиёти пуриктидор аст. Ин мамлакат аз ҷиҳати паркҳои автомобилӣ дар дунё пас аз ИМА дар ҷойи дуюм аст, вале аз ҷиҳати зичии роҳҳо дар ҷойи аввал қарор гирифтааст.

Дар боркашонӣ ва мусофиркашонӣ нақши асосиро нақлиёти баландсуръати автомобилӣ ва роҳи оҳан ишғол мекунад. Ҷопон ҳамчун кишвари абарқудрати дорои нақлиёти баҳрӣ қариб тамоми алоқаҳои берунии худро тавассути ин намуди нақлиёт амалӣ мегардонад. Дар ин мамлакат зиёда аз 100 бандари ҳозиразамон мавҷуд аст ва Кобе яке аз бузургтарин бандарҳои ҷаҳон мебошад. Иншооти бузурги дигаре, ки мояи ифтихори Ҷопон мебошад, нақби зерини об аст. Он 54 км дарозӣ дошта, дар чуқурии 100 м дар зери гулугоҳи Сангар сохта шудааст ва ҷазираҳои Хонсю ва Хоккайдоро бо ҳам мепайвандад.

Дар охири асри XX ва аввали асри XXI иқтисодиёти кишвар дар ҳама ҷабҳа ба қомеъҳои назаррас ноил шуд.

Ҷопон яке аз кишварҳои бузурги бо қарз (кредит) таъминкунандаи давлатҳои дигар мебошад (сармояи қарзи берунаи он беш аз 2 трлн долларро ташкил додааст). Тавозун (баланс)-и савдои он бо дараҷаи баланди ҳаҷми содирот бар воридот фарқ мекунад. Ҳиссаи мамлакат дар истеҳсолоти саноатии ҷаҳон 7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷопон дар рушди иқтисоди миллӣ дар муҳлати кӯтоҳ ба пешрафти бузурги илму техника расид ва дар ҷаҳон мавқеи асосиро соҳиб шуд.

Географияи тафавутҳои дохилӣ. Ҷопон, бо вучуди он ки масоҳати начандон калон дорад, дорои тафавутҳои табиӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аст. Қисми шарқии ноҳияи Хонсюи Марказӣ аз ҷиҳати

зичии аҳоли, дараҷаи урбанизатсия, консентратсияи соҳаҳои муҳимми саноат дар мамлакат мавқеи асосиро ишғол мекунад.

Хатти агломератсияи саноатири, ки аз халичи Токио воқеъ дар шимоли мамлакат то халичи Осака воқеъ дар ҷануб тӯл мекашад, минтақаи саноатии соҳили укёнуси Ором меноманд. Дар ин ноҳия 2/3 ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад. Соҳаҳои муҳимтарини саноат (70% электроэнергетика, 80% металлургияи сиёҳ, зиёда аз 80% саноати маснуотбарор) ва дигар корхонаҳои саноатӣ дар ҳамин ноҳия ҷойгир шудаанд. Мегаполиси машҳури Токайдор «Сегонаи бузург», агломератсияҳои шаҳрии **Кейхин** (Токио – Иокогама), **Хансин** (Осака – Киото-Кобе), **Тюкё** (Нагая ва атрофи шахр) ва дигар шахрчаҳои хурди тобеи онҳо ташкил медиҳанд.

Қисми ҷанубии Хонсю ва шимолии ҷазираи Кюсю аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ва дараҷаи консентратсияи истеҳсолот баъди ноҳияи Хонсюи Марказӣ дар ҷойи дуюм меистанд. Дар ин ҷо агломератсияи бузурги саноатии Китақюсю (Кюсюи Шимоли) ҷойгир аст.

Ноҳияҳои нисбатан суст рушдёфтаи мамлакат – Кюсюи Ҷанубӣ, Сикоку ва Хоккайдо мебошанд. Онҳо аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ аз ду ноҳияи пештара қафо мемонанд.

Проблемаи афзоиши аз меъёр зиёди аҳоли ва консентратсияи саноат дар ҳудуди минтақаи укёнуси Ором, хусусан ноҳияи Токио-Иокогама кайҳост, ки ҷомеаи Ҷопонро ба ташвиш овардааст, зеро бо вучуди сармоягузорӣ ва ҷорабиниҳои зиёд дар самти хифзи муҳити зист, вазъи экологии ин мегаполиси бузург ҳеҷ беҳбуд наёфтааст. Дар Токио, Иокогама, Нагос, Осака, Коба, ки корхонаҳои бузурги саноатӣ ва шумораи зиёди аҳоли ҷамъ шудаанд, сокинони онҳо аз неъматҳои табиӣ ба монанди ҳавои тоза ва оби нӯшоки танқисӣ мекашанд.

Тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат ниҳоят воқеӣ мебошанд. Аз ҷиҳати дараҷаи рушди ҳоҷагӣ минтақаи саноатии соҳили укёнуси Ором аз минтақаи ҷанубии Хонсю, қисми шимолии Кюсю, Сикоку ва Хоккайдо бо пуррагӣ фарқ мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Ҷопон кишвари ҷазиравии якмиллата, дорои иқтисоди дар асоси технологияи илмталаб рушдёфта, минтақаи саноатии укёнуси Ором мебошад.

Савол ва супориш.

1. Барои чӣ Ҷопонро мамлақати якмиллата меноманд?

Инро ман медонам.

2. Шароити табиӣ чӣ гуна ба рушди саноат ва кишоварзии Ҷопон таъсир мерасонад?
3. Сабабҳои бо суръати баланд рушд ёфтани иқтисодиёти Ҷопон баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон кадомҳоянд?
4. Дарозумрии аҳолии Ҷопон ба чӣ вобаста аст?
5. Инқилоби илмӣ техникаӣ ба сохтор ва ҷойгиришавии саноати Ҷопон чӣ гуна таъсир расонд?
6. Дар таркиби кишоварзии кишвар кадом соҳа бартарӣ дорад?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ марказҳои асосии саноати Ҷопонро тасвир кунед. Мегалополиси Токайдоро таҳлил кунед.
2. Нишондиҳандаи «ҷадвали муқоисавии нақши соҳаи саноату кишоварзӣ дар истеҳсоли маводи ғизоӣ»-ро таҳлил кунед. Хулосаҳои шумо дар бораи нишондиҳандаҳои нақша чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар Ҷопон соли таҳсил аз якуми апрел оғоз мешавад.
2. Токио аз ҳама бехатартарин шаҳри дунё ҳисоб меёбад. Дар ин ҷо ҳатто кӯдаки шашсола метавонад бемалол аз нақлиёти ҷамъиятӣ истифода барад.
3. Дар қаламрави Ҷопон 17 вулкони амалкунанда вучуд дорад.
4. Кӯчаҳои Ҷопон номгузорӣ нашудаанд.
5. Чой нӯшокии дӯстдоштаи ҷопониҳо мебошад. Онро пас аз ҳар як ғизо истеъмол мекунанд.
6. Дар Ҷопон мевачот хеле қимат аст. Масалан нархи як дона себ ба 2 доллар баробар аст.

Хулоса. Суръати баланди рушд баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ва нишондодҳои иқтисодӣ истеҳсоли заминаи «муъҷизаи иқтисодиёти» Ҷопон шуд. Хоҷагии мамлакат дар самти истеҳсолоти илмталаб ва соҳаҳои хидматрасонӣ тараққӣ ёфт. Дар нешрафти мамлакат минтақаи укёнуси Ором ва ноҳияи Канто, ки пойтахти мамлакат шаҳри Токио дар ҳудуди он ҷойгир шудааст, нақши асосӣ мебозад.

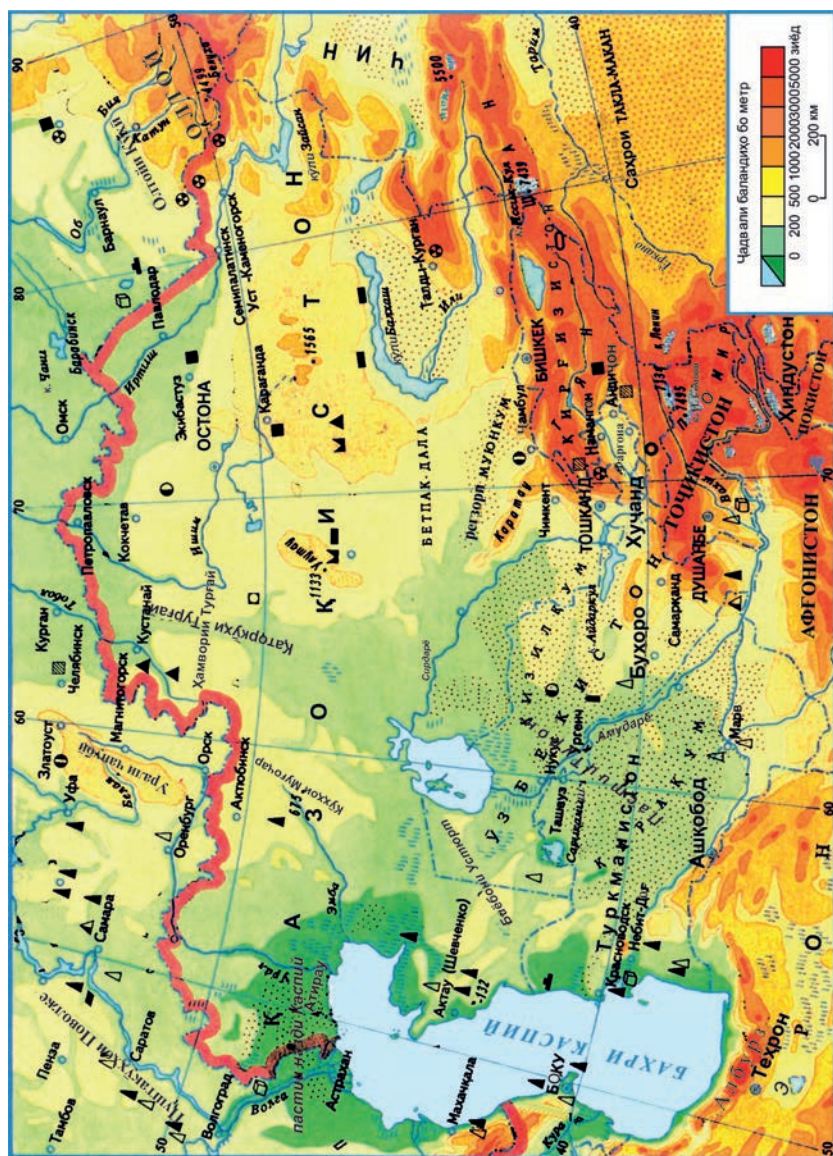
§2.4 ГЕОГРАФИЯИ МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Минтақаи Осиеи Марказӣ бо кадом хусусиятҳои худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад? Давлатҳои минтақа аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодиёи ҷаҳонӣ аз якдигар чӣ фарқ доранд? Оё аз ҷиҳати шароит ва сарватҳои табиӣ ҳамаи ин давлатҳо яхелаанд? Тафовутҳои беруниро дохилии онҳоро шарҳ диҳед.

Ба минтақаи Осиеи Марказӣ ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд, ки бисёр умумиятҳои фарҳангии таърихӣ доранд. Ҳамаи ин давлатҳо ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ буда, баъди пош хӯрдани он истиқлолияти худро эълон карданд. Қисме аз ин давлатҳо таърихи бою қадима доранд. Мардуми таҳҷоии ин зерминтақа борҳо бо аҷнабиёни юнонию араб, турку муғул мубориза бурдаанд, то истиқлолият ва фарҳанги бою ғании худро ҳифз кардаанд. Халқу миллатҳои ғайрибумии ин сарзамин дар таърихи тулонӣ фарҳанг, урфу одат ва анъанаҳои миллии халқҳои муқимирано қабул карда, ба ҳам дӯстона зиндагӣ мекунанд. То замони шӯравӣ дар натиҷаи задухӯрдҳои дохилӣ сарҳади давлатии онҳо борҳо дигар шудааст.

Ҳудуди Осиеи Марказӣ аз баҳри Каспий дар ғарб то сарҳади Чин дар шарқ, аз ҳамвориҳои Сибири Ғарбӣ дар шимол то сарҳади Афғонистон ва Эрон дар ҷануб тӯл кашидааст. Табиати зерминтақа хусусиятҳои ба худ хос дорад. Дар ин ҷо баландтарин системаи қаторкӯҳҳо ба монанди Тиёншон (қуллаи Ғалаба – 7439 м), Помир (қуллаи Исмоили Сомонӣ – 7495 м), ҳамвориҳои васеъ ба монанди пастиҳои Тӯрон, дар шимолу шарқ биёбонҳои Қизилқум ва Қароқум, дар шимол пуштакӯҳҳои Турғай ва қатортеппаҳои Қазоқ чойгиранд, ки онҳо дар қисми ҷанубу ғарбӣ ба ҳамвориҳои нисбатан баланди биёбони Бетпак-Дала мубаддал мешаванд. Қаламрави баъзе давлатҳо қариб пурра дар ҳамворӣ (Туркменистон ва қисман Қазоқистону Ўзбекистон) ва гурӯҳи дигари онҳо дар ноҳияҳои кӯҳӣ (Тоҷикистон, Қирғизистон) чойгир шудаанд. Мавҷудияти кӯҳу биёбон ба табиат ва фаъолияти хоҷагидорӣ одамон таъсири гуногун расондааст. Аз нигоҳи хусусиятҳои умумии табиӣ-географӣ иқлими минтақа иқлими континенталии хушк аст. Қариб тамоми маҳалҳои аҳолинишини он аз Укёнуси ҷаҳонӣ дар масофаи зиёда аз 1500 км дур чойгир шудааст.

Тағҳ Қазоқистони Ғарбиро метавон ба минтақаҳои наздибаҳрӣ ворид кард, зеро он аз баҳри Азов, ки баҳри дохилиуқёнусӣ (Атлантик) ҳисоб меёбад, дар масофаи қариб 600 км дур чойгир аст. Дар шимоли минтақа релефи ноҳия ҳамвор ва барои ворид шудани ҳавои сард аз қисми шимол мусонид аст. Дар ҷануб минтақаро кӯҳҳои баланд ихота кардаанд ва ба воридшавии ҳавои гарм монеа эҷод мекунанд.

Расши 9. Осиёи Марказӣ (харитаи табиӣ)

Намнокии анбӯҳи ҳавое, ки аз шимол ба ин ҷо ворид мешавад, кам буда, дар як сол 100-300 мм-ро ташкил медиҳад. Он бештар ба минтақаҳои биёбонии ҷумҳуриҳои Туркменистон ва Ўзбекистон дахл дорад. Дар баъзе нишебиҳо рутубат то 1000 мм дар як сол мерасад (Қазокистони Шарқӣ, қаторкӯҳҳои Чунгар, Ҳисор, Угам, Фарғона).

Вобаста ба ҷойгиршавии зерминтақа дар маркази материи Авруосиё системаи дарёҳои онро ба ҳавзаҳои обҳои дохилӣ (ғайр аз ноҳияҳои шимолӣ ва шимолу шарқӣ) ворид мекунанд. Дар ғарб аксарияти дарёҳо ба баҳри Каспий ва калонтарин дарёҳои Осиёи Миёна – Ому, Сир ба баҳри Арал ва дарёҳои ҷанубу ғарбӣ ба кӯли Балхаш мерезанд. Қисми дигари дарёҳои минтақа резишгоҳ надоранд, дар регзорҳо нопадид мешаванд. Дарёҳои асосӣ – Ому, Сир, Или, Иртиш ва кӯлҳои калонтарин Арал, Балхаш, Исикқӯл, Зайсан, Алоқӯл, Ҳайдарқӯл, Қароқӯл ва Сарикамиш мебошанд.

Олами ҳок, набототу ҳайвонот дар асоси қонуниятҳои минтақаи амудӣ ва уфуқӣ паҳн шудаанд. Минтақаи бешадаштро минтақаи дашти хушк, нимбиёбонҳо ва биёбонҳои минтақаи муътадил иваз мекунанд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ ивазшавии минтақаҳо аз минтақаи наздибиёбону нимбиёбонҳо оғоз шуда, минтақаҳои алпӣ ё пирях вобаста ба баландии кӯҳҳо ба охир мерасад. Аз ҳамин сабаб дар Қазокистон ва Қирғизистон даштҳои марғзорро дар баландиҳои аз 200 то 2000 м вохӯрдан мумкин аст. Дар ҳамвориҳо бештар рустаниҳои минтақаи биёбон ва нимбиёбон, дар доманақӯҳҳо ва кӯҳҳо арча, дарахтони сӯзанбарг, дар водии дарёҳо туғайзор, дар баландиҳои 2800-3400 м марғзорҳои алпӣ ва субалпӣ мерӯянд. Дар баландии 3600-4000 м саҳроҳои баландкӯҳ ва пиряхҳо воқеъ шудаанд.

Дар қаламрави Осиёи Марказӣ дар масоҳати 5,2 млн км² зиёда аз 60 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Миллату халқиятҳои, ки дар ин минтақа маскун шудаанд, бо хусусиятҳои таърихӣ, этникӣ, урфу одат ва анъанаҳо бо ҳамдигар наздик мебошанд ва тарзи зиндагии монанд доранд, вале то замони ҳокимияти Шӯравӣ ғайр аз тоҷикону ўзбекони водинишин, аксарияти халқҳои ин минтақа бо усули кӯчманчигӣ ва нимкӯчманчигӣ зиндагӣ мекарданд. Минбаъд онҳо таҷрибаи заминдориро аз мардуми муқимӣ – тоҷикон, ки таърихан заминдор буданду фарҳанги баланди кишоварзӣ доштанд, омӯхтанд.

Барои минтақа ландшафти гуногун бо сарватҳои бойи табиӣ ҳос аст, ки ин ба мавқеи географӣ, релеф ва сохти геологии он вобаста аст. Осиёи Марказӣ аз маъданҳои табиӣ бой аст, хусусан захираҳои нафту газ, ангишт, сулфур, мирабилит (захирааш аҳамияти ҷаҳонӣ дорад), қалъагӣ, волфрам, молибден, сурб, уран, сурма, симоб, руҳ, мис, тилло, нукра, намаки калий, намаки ош, масолеҳи сохтмонӣ (рег, ӯҳак, гач, мармар, сангҳои сохтмонӣ ва ғайра) хеле зиёданд.

Дар баробари ин ҳар як ҷумҳурии хусусиятҳои хоси худро дорад. Масалан хусусияти фарқкунандаи Қазоқистон дар он аст, ки пайвандгари давлатҳои Осиёи Миёна ва Русия буда, мавқеи байнро ишғол кардааст. Ўзбекистон дар минтақа ягона кишварест, ки бо ҳама ҷумҳуриҳои зерминтақа ҳамсарҳад аст ва маркази тамаддуни он шахрҳои қадими тоҷикнишини Бухоро, Самарқанд, Хива ва ғайра мебошанд. Қисми зиёди аҳолии Тоҷикистон дар муқоиса ба дигар кишварҳои минтақа ба гурӯҳи халқҳои эронинажод ва забонашон ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Сокинони Қирғизистон ва Қазоқистон пайрави дини исломанд, аммо дин дар ҳаёти ҷамъиятии онҳо таъсири камтар дорад. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ байни давлатҳои зерминтақа тафовути зиёд ба назар мерасад.

ҚАЗОҚИСТОН. Дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ Қазоқистон мавқеи хос дорад. Иқтисодиёти Қазоқистон дар заминаи мавҷудияти захираҳои зиёди нафт, ангиштсанг, маъдани филиз (метал)-ҳои ранга ва сиёҳ босуръат инкишоф меёбад. Саноати он аз комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ, ки ба он истихроҷ ва коркарди нафт, истихрочи ангишт, истехсоли неруи барқ дар заминаи неруғоҳҳои барқи оташӣ ва обӣ дохил мешаванд, иборат аст. Захираҳои асосии ангишт дар ҳавзаҳои Қарағанда, Экибастуз, Турғай ва захираҳои газ дар ғарби ҷумҳурии ҷойгиранд. Аз ҷумла ҳавзаи Эмба, Манқишлоқ, Бўзачӣ, Карачаганак калонтарин қонҳои он мебошанд. Яке аз ҳавзаҳои қалони нафт ҳавзаи Тенгиз аст, ки он имконият медиҳад соле то 50 млн тонна нафт истихроҷ карда шавад. Дар ҷумҳурии 3 қорхонаи коркарди нафт дар Атирау, Павлодар ва Чимкент мавҷуд аст. Электроэнергетика дар заминаи неруғоҳҳои алавии Ермаков, Қарағанда, Экибастуз-1, Ҷамбул ва неруғоҳҳои оби Бухтарма, Чордарё, Қапчай, Уст-Каменогорск фаъолият мекунад. Дар нимҷазираи Манқишлоқ неруғоҳи барқи атомӣ сохта шудааст, ки неруи он барои тоза кардани оби баҳр истифода бурда мешавад.

Ба қатори муҳимтарин соҳаҳои саноати ин кишвар *металлургияи ранга ва сиёҳ* дохил мешаванд. Metallургияи ранга дар ду ноҳия: марказӣ, ки ба истихроҷ (қонҳои Қоундар, Саяк, Ҷезқозған) ва истехсоли мис (комбинатҳои металлургии Балхаш ва Ҷезқозған) махсус гардидааст ва аз ноҳияи полиметаллии шарқӣ ба даст оварда мешавад. Марказҳои асосии он комбинати руҳи сурби Уст-Каменогорск ва комбинати металлургии Лениногорск мебошанд. Дар Уст-Каменогорск калонтарин қорхонаи истехсоли сӯзишвории ядрои мавҷуд аст. Дар шаҳри Чимкент қорхонаи истехсоли руҳ сохта шудааст. Қорхонаҳои металлургияи сиёҳ дар шаҳри Темиртоғ ва Ақтюба ҷойгир шудаанд.

Дар заминаи партовҳои саноати металлургия истехсоли нуриҳои маъданӣ, кислотаи сулфат ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Саноати нафту химия дар асоси нафти маҳаллӣ кор мекунад.

Корхонаҳои саноати мошинсозии вазнин дар шаҳрҳои Алма-Ато, Уст-Каменогорск, Қарағанда, Атирау, Остона ҷойгир шудаанд. Тракторҳои чархдор дар шаҳри Павлодар истехсол карда мешаванд. Истехсоли мошинҳои хоҷагии қишлоқ дар шимолӣ ҷумҳурии ривоч ёфтааст.

Дар соҳаҳои кишоварзӣ $\frac{1}{5}$ ҳиссаи аҳолии қобили кор банд аст, ки 12% даромади миллиро медиҳад. Шароити гуногуни табиӣ Қазоқистон имконият медиҳад, ки тамоми рустаниҳои минтақаи муътадил дар қаламрави он парвариш карда шаванд. Қисми зиёди заминҳои кишт дар шимолӣ ҷумҳурии ҷойгир шудаанд. Соҳаи асосии он парвариши зироатҳои ғалладона мебошад. Қариб 60% майдонҳои кишоварзиро зироати гандум ва боқимондаи онро ҷав ишғол кардааст. Истехсоли солони гандум дар ҷумҳурии то 30 млн тонна мерасад. Ғайр аз гандум дар қисми шимолӣ, хусусан дар вилоятҳои Павлодар ва Қазоқистони Шарқӣ офтобпараст низ кишт карда мешавад. Дар қисми ҷанубӣ гандуми тирамоҳӣ, ҷуворимаққа ва дар соҳилҳои Сирдарё шолӣ кишт карда мешавад. Аз рустаниҳои техникӣ дар Қазоқистони Ҷанубӣ пахта, дар вилоятҳои Ҷамбул ва Алма-Ато лаблабуи қанд ва тамоку парвариш карда мешавад. Зироаткорӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Дар доманакуҳҳо боғдорӣ ва тоқпарварӣ ба роҳ монда шудааст.

Шароити хуби табиӣ боиси мавҷудияти чарогоҳҳо шудааст. Ҷўсфандпарварӣ соҳаи асосии чорводорӣ мебошад, ки дар заминаи хӯроки табиӣ таракқӣ кардааст. Чорвои калони шохдор дар минтақаҳои дашт ва марғзорон, дар қисми шимол ва шарқии ҷумҳурии ривоч ёфтааст. Дар Қазоқистон асппарварӣ ва уштурпарварӣ анъанаи миллии мебошад. Асппарварӣ дар қисми Қазоқистони Марказӣ, уштурпарварӣ дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва ғарбӣ ривоч ёфтааст. Хукпарварӣ дар ноҳияҳои ба роҳ монда шудааст, ки аҳолии русзабон зиёд аст. Дар ҷумҳурии корхонаҳои коркарди пашм, пӯст ва чарму пойафзол низ бунёд шудаанд. Корхонаҳои равшанкашӣ дар шимолӣ ҷумҳурии, истехсоли қанд, тамоку ва коркарди пахта дар ҷануби ҷумҳурии ҷойгир шудаанд. Моҳидорӣ ва истехсоли консерваи он дар соҳили баҳри Каспий ва дарёи Урал ба роҳ монда шудааст.

ЎЗБЕКИСТОН. Ин давлат дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хос дорад. Қаламрави он аз шимолу ғарб ба ҷанубу шарқ дар миёни дарёҳои Ому ва Сир тӯл кашидааст. Ўзбекистон дар минтақаи навъ мавқеи марказиро ишғол кардааст, ки тавассути қаламрави он роҳҳои оҳан ва автомобили минтақа бо ҳам пайваستا шуда, шабакаи

Расми 10. Таркиби саноати Қазоқистон

Расми 11. Таркиби саноати Ўзбекистон

ягонаи нақлиёти онро ташкил мекунад. Ўзбекистон дар ҷануб бо Афғонистон, дар ғарб бо Туркманистон, дар шимол бо Қазоқистон ва дар шарқ бо Тоҷикистону Қирғизистон ҳаммарз мебошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Дурӣ аз уқёнусу баҳрҳо, ҷойгир будан дар маркази минтақа, гуногунии релеф хусусиятҳои табиӣ ин кишварро муайян мекунад. Ўзбекистон яке аз кишварҳои ҳамвори Осиёи Марказӣ мебошад. Дар зери таъсири ин омилҳои табиӣ иқлими шадиди континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави минтақа хос аст. Ҳарорати ҳаво тобистон дар биёбони Қизилқум гарм ва дар кӯҳҳои атроф нисбатан сард мебошад. Иқлими Ўзбекистон хеле гарм буда, барои равнақи соҳаи пахтакорӣ мусоид аст.

Дар ин сарзамин вобаста ба шароити табиӣ миқдори боришот низ нобаробар аст. Масалан дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва гармтарини он Кушка, Тирмиз миқдори боришот то 80 мм, дар шимол ба 100-150 мм мерасад. Дар минтақаҳои кӯҳии Ўзбекистон то 1000 мм боришот мешавад. Аз ҳама ноҳияи сербориши Ўзбекистон водии Фарғона, хусусан доманакӯҳҳои он ба шумор меравад.

Замини Ўзбекистон аз сарватҳои табиӣ, хусусан филизҳои ранга, нодир ва қиматбаҳо (тилло ва уран) бой аст. Аз сарватҳои ғайримавҷуданӣ ангишт, нафт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит мавҷуд аст. Конҳои ангишт дар Шарғун ва конҳои газ дар қисми ҷанубӣ – Муборак, Газли, Ҷоркун; дар қисми ғарбӣ – Наин ва дар Қароқалпоқистон – Шахпахти ҷойгир шудаанд. Дар Олмалиқ маъдани мис мавҷуд аст.

Аҳоли бештар аз ҳисоби афзоиши табиӣ зиёд мешавад, ки ба сари 1000 нафар 22,7 таваллуд рӯст меояд. Қисми асосии аҳоли дар водӣҳои байниқӯҳӣ зиндагӣ мекунад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 55,3 нафарро ташкил медиҳад. Дар ноҳияҳои кишоварзӣ ин нишондиҳанда дар 1 км² ба 380 нафар баробар аст. Дар минтақаи биёбонӣ аҳолии доимӣ нест. Дарозумрии миёнаи аҳоли: мардҳо – 60,1 сол ва занҳо – 67,5 сол мебошад. Дар Ўзбекистон зиёда аз 120 халқу миллат зиндагӣ мекунад.

Хоҷагии Ўзбекистон бисёрсоҳа мебошад. Соҳаҳои рушдёфта саноати мошинсозӣ, газу химия, металлургияи ранга, электроэнергетика ба шумор мераванд, ки дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ ташаккул ёфтаанд. Дар Ўзбекистон пахтакорӣ ва саноати вобаста ба он ба соҳаи таҳассусӣ табдил шудааст. Онҳо яққоя маҷмӯи кишоварзӣ саноатии мамлакатро ташкил мекунанд. Ин соҳа парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахтатозакунӣ, таҷҳизоти бофандагӣ, нуриҳои минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид кардааст. Дар айни замон Ўзбекистон 60%-и пахтаи кишварҳои ИДМ-ро истеҳсол мекунад. Пахта асосан дар водии Фарғона, Тошканд, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад ва дар ин минтақа бештар аз 100 корхонаи пахтатозакунӣ мавҷуд аст. Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ саноати металлургияи ранга ташаккул ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинатҳои металлургии Олмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, руҳ, сурб, тилло ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод корхонаи азнавгудозӣ ва комбинати металлургияи сиёҳ амал мекунад. Саноати химия ба таври комплексӣ дар Навоӣ, Тошканд, Чимкент ва ғайра ривож ёфтааст.

Истеҳсоли нафт дар водии Фарғона, Бухоро ва Сурхондарё ба роҳ монда шудааст. Соҳаи гидроэнергетикаи Ўзбекистон низ дар ҳоли тараққиёт мебошад. Калонтари НБО дар дарёи Оҳангарон (Ангрен) сохта шудааст. Дар дарёи Чирчиқ низ як қатор силсиланеругоҳҳо – Чорвоқ, Хочанд, Газакин сохта шудаанд. Дар дарёҳои Ому ва Сир низ НБО бунёд шудаанд. Тамоми корхонаҳои алавию гидравликӣ то солҳои 90-уми асри XX сохта шудаанд, ки иқтидори онҳо 52,2 млрд квт/с қувваи барқ мебошад. Ҳамчунин саноати консерваи меваю сабзавот, истеҳсоли шароб, коняк, корхонаҳои бофандагӣ, дӯзандагӣ, чарму пойафзол низ амал мекунанд. Мувофиқи маълумоти солҳои охир саноати сӯзишворӣ энергетикӣ – 21%, саноати сабук – 20%, ҳӯрокворӣ – 13%, металлургия – 12%, мошинсозӣ – 11%-и маҳсулоти умумии саноати ин мамлакатро истеҳсол мекунанд.

Географияи кишоварзӣ. Рушди кишоварзӣ ин кишвар ба обёрӣ вобаста аст ва 15%-и қаламрави онро заминҳои обӣ ташкил медиҳанд. 70%-и замини қорами Ўзбекистонро пахтазор ишғол кардааст. Пахтакорӣ дар водӣҳои Фарғона, Чирчиқ, Оҳангарон, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё ва поёноби дарёи Ому ба роҳ монда шудааст.

Географияи нақлиёт. Дар қаламрави Ўзбекистон ҳамаи соҳаҳои нақлиёт хуб рушд кардааст, аммо дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат дар сари роҳи оҳан воқеъ шудаанд. Дар алоқаи байни ноҳияҳо инчунин нақлиёти

автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми калон дорад. Дарозии роҳи оҳан 6700 км ва роҳи автомобилӣ 3500 км-ро ташкил мекунад.

Ўзбекистон яке аз калонтарин кишварҳои истеҳсолкунандаи тилло дар дунё мебошад (100т дар як сол). Саноати гази Ўзбекистон на танҳо талаботи кишварро қонеъ мегардонад, инчунин ба Қазоқистон ва Қирғизистон газ содир мекунад.

ТУРКМАНИСТОН. Ин кишвар аз ҷиҳати масоҳат калонтарин мамлакат дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад ва дар шимолу ғарб бо Қазоқистону Ўзбекистон, дар ҷанубу шарқ бо Афғонистону Ўзбекистон ва дар ҷануб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Ба воситаи баҳри Каспий ба ҷумҳуриҳои Қазоқоз, Қазоқистон, Русия ва Эрон роҳи баромад дорад. Туркменистон мамлакатаи биёбонӣ мебошад, ки зиёда аз 90%-и масоҳати онро биёбон ишғол кардааст. Ғайр аз кӯҳи начандон баланди Копетдоғ 80%-и қаламрави он ҳамворӣ мебошад.

Иқлими он континенталии ниҳоят гарм буда, тобистони хушку бебориш дорад. Захираҳои оби Туркменистон ниҳоят каманд. Дарёи Ому аз канори шарқии мамлакат мегузарад ва дар солҳои пешин канали бузург ба дарозии 1100 км сохта шудааст, ки ҳазорҳо гектар заминини ин кишвар ба воситаи он обёрӣ карда мешавад. Дарёҳои Мурғоб, Тоҷон ва Атрек пурра барои обёрӣ сарф мешаванд.

Аз *сарватҳои зеризаминӣ* захираи калони газ, нафт, йод, бром, озокерет дорад. Халиҷи Қаро-Бўғозғол аз намаки глаубер бой мебошад. Дар кӯҳҳои Копетдоғ сурб, рух, сулфур ва намаки ошӣ, калий мавҷуд аст.

Қаламрави Туркменистон асосан аз минтақаи биёбон иборат буда, *аҳоли* дар он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли бо ҳисоби миёна дар як км² 9,4 нафар ва дар минтақаҳои сараҳоли то ба 200 нафар мерасад. Туркменистон давлати сермиллат аст, дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллат ҳаёт ба сар мебарад. Аҳолии шаҳр 43,6% ва аҳолии деҳот 56,4%-ро ташкил мекунад.

Ҳоҷати Туркменистонро асосан комплекси нафту газ ташкил медиҳад, ки соҳаи таҳассуси саноатӣ ва содиротии он мебошад. 60%-и ММД ба соҳаи гази табиӣ рост меояд. Нохияи асосии истихроҷи нафт қисми ғарбии кишвар мебошад. Ҳамаи нафти исстихроҷшуда дар ду корхонаи нафторкунӣ – Туркманбошӣ ва Чорҷӯй коркард мешавад. Туркменистон аз ҷиҳати истеҳсоли газ дар ҷаҳон зинаи чорумро ишғол мекунад. Бузургтарин кони газ дар ҳавзаи Ачаг – шимоли вилояти Чорҷӯй, тунукӯбҳои баҳри Каспий ҷойгир шудаанд. Газ тавассути қубурҳо ба Русия содир карда мешавад. Ба нақша гирифта шудааст, ки тавассути Эрон ба Туркия ва Аврупо, тавассути Афғонистон ба

Покистон ва Ҳиндустон, Тоҷикистон ва Чин хатти интиқоли газ ба роҳ монда шавад. Дар наздикии шаҳрҳои бузург неругоҳҳои барқи алаві бунёд шудаанд, ки онҳо дар заминаи гази табиӣ арзон ғайрифоида мекунад.

Саноати химия дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои он дар шаҳрҳои Марв, Чорчӯй, Небит-Доғ, Челекен, Бекдош воқеъ шудаанд. Саноати мошинсозӣ низ вобаста ба соҳаҳои нафту газ ва кишоварзӣ маҳсулот истеҳсол мекунад. Дар шаҳрҳои Чорчӯй, Туркманбошӣ, Ашқобод ва Марв – дастгоҳҳои газӣ, корхонаи калий ва семент, корхонаҳои пахтазоакунӣ; дар Тошхавз, Ашқобод – корхонаҳои шохӣбофӣ, қолинбофӣ, пашм ва истеҳсоли матоъ ба роҳ монда шудааст.

Дар соҳаи *кишоварзӣ* мамлакат пахтакорӣ бартарӣ дорад, вале аҳамияти чорводорӣ чарогоҳӣ ҳам калон аст. Замини кишт 1%-и қаламрави мамлакатро ташкил мекунад, ки 90%-и он ба пахтакорӣ рост меояд. Дар домани кӯҳҳои Копетдоғ (водии Мурғоб) боғу тоқдорӣ, сабзавот ва ғаллакорӣ, дар поёноби дарёи Ому шӯликорӣ рушд кардааст ва пиллапарварӣ низ мавҷуд аст.

Гӯсфандпарварӣ, бахусус гӯсфанди қароқӯлӣ дар соҳаи *чорводорӣ* ҷойи авалро ишғол мекунад. Аспӣ зоти аҳалтекинӣ, ки маҳсули селекцияи маҳаллӣ мебошад, яке аз дастовардҳои миллии Туркменистон буда, дар доманакӯҳҳои Копетдоғ парвариш карда мешавад. Имрӯз шумораи он ба 7 ҳазор сар расидааст.

Нақлиёт. Туркменистон дорои мавқеи мусоиди геополитикӣ буда, дар қаламрави он шабакаи роҳҳои нақлиётӣ рушд кардааст. Аз дохили он роҳи транзитии Течон-Машҳад мегузарад ва зиёда аз 2330 км роҳи оҳан дорад. Дар соҳаи нақлиёти баҳрӣ бахусус паром хуб тараққӣ кардааст, вале нақши нақлиёти автомобилӣ сусттар аст. Шабакаи нақлиёти кубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ҳанӯз дар солҳои шӯравӣ инкишоф ёфта буд. Дар боркашонии дохилӣ ва берунии мамлакат роҳи оҳан мавқеи асосиро ишғол мекунад. Тавассути бандари Туркманбошӣ бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

ҚИРҒИЗИСТОН дар ҷанубу шарқии минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъ шудааст. Қирғизҳо дар замонҳои пеш дар болооби дарёи Енисей зиндагӣ мекарданд. Онҳо чун дигар қавмҳои турк бо муғулҳо омехта шуда, охиёта-охиёта мавзеи зисташонро тағйир дода, ба ҷанубу ғарбии кӯҳҳои Тиёншон ва водии Ҳафтрӯд омаданд. Қирғизистон дур аз уқёнусу баҳрҳо, дар минтақаи кӯҳсор ҷойгир шудааст.

Релефи кӯҳӣ яқоя бо дигар омилҳои географӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсири зиёд мерасонад. Қирғизистон аз маъданҳои табиӣ бой аст. Дар шимоли он филизҳои ранга (молибден, мис, сурма),

дар кӯхҳои Тиёншон маъдани оҳан, қалъагӣ, молибден, дар чануб захираҳои бойи симоб, сурма, тилло мавҷуд аст; дар доманакӯҳ ва водиҳои байниқӯҳӣ ангишти сиёҳтоб, ангиштсанг ва қисман нафт ёфт шудааст. Қирғизистон аз захираҳои обӣ бой аст. Бузургтарин ва муҳимтарин дарёи он Норин буда, дарёҳои Чу, Чатқал ва Оксой ба ҷумлаи дарёҳои калони ин мамлакат дохил мешаванд. Бузургтарин кӯли он Исикқӯл мебошад.

Иқлими континенталии шадид тобистони гарм ва зимистони хунук дорад ва он вобаста ба шароити табиӣ тағйир меёбад. Шумораи аҳолиаш 5 млн нафар буда, дараҷаи афзоиши он паст аст. Дар таркиби аҳоли 60%-ро қирғизҳо ташкил медиҳанд, боқимонда намояндагони миллатҳои дигари минтақа мебошанд. Қариб 35%-и аҳоли сокинони шаҳрҳо ҳастанд. Калонтарин шаҳрҳои он Бишкек, Ўш, Чалолобод, Қароқӯл буда, зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 23 нафар аст.

Қирғизистон мамлакати *саноатию кишоварзӣ* мебошад. Пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, ки робитаҳои истеҳсолию иқтисодӣ қанда шуд, онро бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Дар таркиби саноати Қирғизистон захираҳои гидроэнергетикӣ, истеҳсоли неруи барқ, истихроҷ ва коркарди маъдани филизҳои ранга мавқеи асосиро ишғол мекунанд.

Калонтарин неругоҳҳои барқи обӣ дар дарёи Норин бунёд шудаанд. Дар вилоятҳои Ўш ва Чалолобод ангишт истихроҷ карда мешавад. Дар шаҳри Чалолобод солҳои 90-уми асри гузашта бо дастгирии як ширкати Канада корхонаи коркарди нафт сохта шудааст.

Металлургияи ранга яке аз муҳимтарин соҳаҳои содиротии кишвар мебошад.

Комбинати металлургияи кӯҳии Қадамқой бо маҳсулоти худ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хоса дорад.

Дар вилояти Чалолобод корхонаҳои нави коркарди тилло ва дар ноҳияи Исикқӯл корхонаи коркарди қалъагӣ сохта шудааст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Марказӣ. Ба ин минтақа кишварҳои Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дохил мешаванд.

Савол ва ҷупорш.

1. Бо ёрии харитави аҳоли доир ба аҳолии минтақаи Осиёи Марказӣ маълумот диҳед.

Инро ман медонам.

1. Хусусиятҳои муҳимтарини табиати Осиёи Марказӣ кадомҳоянд?
2. Кадоме аз кишварҳои минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад? Онҳоро шарҳ диҳед.
3. Кадом омилҳо боиси гуногунии сарватҳои табиӣи минтақа шудаанд.
4. Соҳаҳои тахассуси давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ кадомҳоянд? Онҳо ба кадом омилҳои географӣ вобастаанд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харита сатҳи давлатҳои Осиёи Марказиро бо пойтахтҳояшон тасвир кунед. Доир ба масоҳат, шумораи аҳоли, забони давлатӣ, воҳиди пулӣ, ҳамсарҳади давлатҳо маълумот диҳед.

Оё медонед?

1. Ёзбекистон аз ҷиҳати захираи тилло дар ҷаҳон пас аз Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, ИМА ва Русия дар ҷойи чорум меистад.
2. Ёзбекистон ба гурӯҳи панҷгонаи истеҳсолкунандагони пахта дар дунё – Чин, ИМА, Ҳиндустон, Покистон ворид мешавад.
3. Қубури дудбарои ГРЭС-2 дар шаҳри Экибастузи Қазоқистон дар дунё аз ҳама баландтар аст.
4. Қазоқистон аз ҷиҳати истеҳсоли уран дар дунё зинаи дуюмро ишғол мекунад.
5. 98,8% неруи барқро дар Тоҷикистон ба воситаи неругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мекунанд.

Хулоса. Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳудуди васеъро дар бар гирифта, шароити гуногуни табиӣ ва аҳолии гуногунтаркиб доранд. Онҳоро мероси иқтисодии давраи шӯравӣ ва умумиятҳои зиёди иҷтимоӣ ба ҳам наздик месозад.

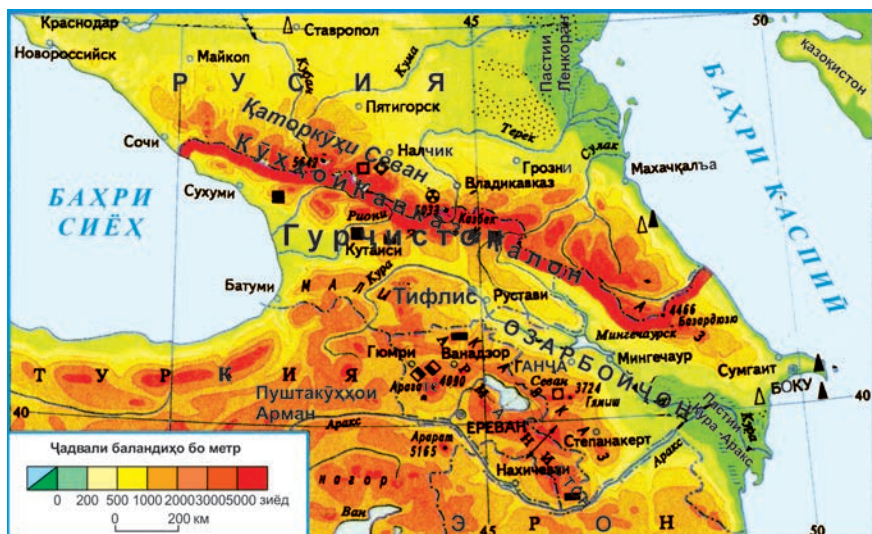
§2.5 МИНТАҚАИ ҚАФҚОЗИ ҶАНУБӢ

Кадам мамлакатҳо ба ин минтақа мансубанд? Минтақа чӣ гуна шароит ва сарватҳои табиӣ дорад? Кадам сарватҳои он аҳамияти минтақавӣ ё ҷаҳонӣ доранд? Шумо дар бораи ин минтақа чӣ медонед?

Дар байни бахрҳои Азов, Сиёҳ ва Каспий яке аз минтақаҳои таърихӣ бо номи Қафқоз воқеъ шудааст. Кӯҳҳои Қафқози Калон давлатҳои Қафқоз (Гурҷистон, Арманистон, Озарбойҷон, Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ)-ро аз самти шимол аз Русия ҷудо мекунанд. Қафқоз яке аз қадимтарин марказҳои тамаддун ба ҳисоб меравад. Дар асри III-и пеш аз мелод дар ин минтақа давлатҳои Урарту, Иберия,

Колхида, Албанияи Қафқоз вучуд доштанд. Ҳазорҳо сол қабл аз мелод дар ин ҷо заминдорӣ, чорводорӣ ва омода кардани олотро аз филиз медонистанд. Барои аз худ кардани сарзамини Қафқоз чандин давлат ба монанди Империяи Рум, Хилофати Араб, Эрон, Туркия, Русия ва дигарҳо мубориза бурдаанд.

Қафқоз бо шароити табиӣ худ аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Аз қисми шимолӣ ҳамвори Рус дар ин ҷо оҳиста-оҳиста ба системаи кӯҳӣ мубаддал мешавад. Майдони умумии яхбандии Қафқоз 2000 км²-ро дар бар мегирад. Қаторкӯҳҳои Сумгаит дар қисми ҷанубӣ ҷойгир буда, онҳо сарҳади байни Қафқози ғарбию шарқӣ мебошанд, ва қаторкӯҳҳои Қафқози Калонро бо Қафқози Хурд мепайванданд. Онҳо нисбатан паст буда, аз ҳамин сабаб дар қуллаҳояшон яхбандӣ дида намешавад. дар паси онҳо пуштакӯҳҳои Арман воқеъ шудаанд, ки аз ҷинсҳои вулкани иборат буда, дар ҳар ҷо-ҳар ҷояшон ҷангалзорҳо воҷеъуранд. Водии Арарат бо рустаниҳои нимбиёбонӣ пӯшида шудааст ва пойтахти Арманистон – Ереван дар ҳамин водӣ воқеъ аст. Аз тарафи ғарбии қаторкӯҳҳои Сумгаит пасти Колхида ҷойгир шудааст, ки бо номи "Водии тиллоӣ" машҳур аст. Пасти Колхида минтақаи иқлими субтропикии намнок буда, ҳоки сурхчаранг ва зардчаранг дорад. Дар ин ноҳия ҷой ва рустаниҳои ситрусӣ парвариш карда мешавад. Сохилҳои баҳри Сиёҳ бо осоишгоҳҳо ва водии Алазин (Кохетия) бо тоқзорҳои худ машҳур аст. Дар тарафи ҷануби зерминтақа қаторкӯҳҳои Толиш воқеъ шудаанд, ки онҳоро ҷангалзорҳои субтропикӣ ва паҳнбаргӣ кӯҳӣ пӯшидаанд. Дар доманаи кӯҳҳо минтақаи субтропикии Ленкоран

Расми 11. Харитаи табиӣ Қафқози Ҷанубӣ

чойгир шудааст. Дар марзи баҳри Каспий Қафқози Калон ба охир мерасад ва нимчазираи Апшерон сар мешавад, ки бо манораҳои нафти худ машҳур аст.

Релефи кӯҳӣ ва сохти геологӣ, фурӯрафтаҳои байникӯҳӣ ва ҳамвориҳои вулкони боиси гуногунии сарватҳои табиӣ шудааст. Бойигарии асосии Қафқоз нафт ва газ ба шумор меравад. Нафт дар фурӯрафти байникӯҳӣ дар нимчазираи Апшерон ва тунукобаҳои баҳри Каспий (Озарбойҷон) истихроҷ карда мешавад. Дар қаламрави он конҳои ангишти Ткварчели (дар Абхазия) ва Ткибули (дар Гурҷистон) воқеъ шудаанд. Қафқоз аз филизҳои ранга бой аст, хусусан кони маъдани мангани Чиатура (Гурҷистон) шуҳрати ҷаҳонӣ дорад. Дар қаторкӯҳҳои Қафқози Хурд конҳои маъдани оҳан (Дашкесан дар Озарбойҷон), маъдани мис (Кафан, Алаверди дар Гурҷистон ва Арманистон), полиметалҳо (Гурҷистон ва Осетияи Ҷанубӣ) мавҷуданд. Қафқоз аз обҳои маъданӣ ва масолеҳи сохтмонӣ (мармар, туфи вулкони, ашёи хоми семент ва ғайра) бой мебошад.

Иқлими Қафқози Ҷанубӣ гуногун аст. Ҳарорат ва намии ҳаво ба сохти релеф вобастагии зиҷ дорад. Қисми ғарбии Қафқоз нисбат ба шарқӣ намнок аст. Дарёҳои нисбатан бузурги минтақа Риони, Кодори, Ингури ва Бзиб (ҳавзаи баҳри Сиёҳ), Кура бо Аракс (ҳавзаи баҳри Каспий) мебошанд. Ғайр аз ин дарёчаҳои тезҷараёни кӯҳӣ низ мавҷуданд, ки дар водии танги кӯҳӣ ҷорӣ мешаванд. Онҳо аҳамияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд.

Дарёҳои қисми шарқии Қафқози Ҷанубӣ барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд, хусусан дарёҳои Кура ва Аракс. Дар водии ин дарёҳо минтақаи пахтакорӣ Қафқоз чойгир аст. Калонтарин кӯлҳои Қафқози Ҷанубӣ, кӯли Севан дар Арманистон ва кӯли Ритса дар Абхазия мебошанд. Қисми поёни нишебиҳои қаторкӯҳҳои Қафқози Калон бо ҷангалзорҳои зиҷи пахнбарг (дарахтони булут, олаш, кулкан, шохбулут ва дигар дарахтони киматбаҳо) пӯшида шудаанд. Дар қисми ғарбӣ, ки минтақаи нисбатан намнок аст, дарахтони сарву арча ва санавбар мерӯянд. Аз ин боло минтақаҳои алпию субалпӣ оғоз мешавад, ки мавзеи ҷарогоҳӣ мебошанд.

Забонҳои мардуми Қафқоз аслан ба се оилаи забонӣ – ҳиндуаврупой (арманиҳо), олтой (озариҳо) ва қафқозӣ (гурҷиҳо) мансубанд. Озарбойҷон ва Арманистон кишварҳои якмиллата мебошанд. Дар Озарбойҷон озариҳо 91%-и аҳоли ва дар Арманистон арманҳо 98%-и аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар Гурҷистон гурҷиҳо 70%-и аҳолиро ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо дигар миллати халқиятҳои арманӣ, рус, озарӣ ва ғайра низ зиндагӣ мекунанд.

Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси аз байн рафтани хоҷагии ягонаи минтақа шуд. Ҷанг байни Озарбойҷон ва Арманистон (1988-

Расми 12. Харитаи иқтисодии ҷумҳуриҳои Қافқози Ҷанубӣ

1993) барои Қарабоғи Кӯҳӣ боиси тезтунд шудани муносибатҳои ин ду давлат шуд.

Дар соли 2008 дар харитаи сиёсии Қافқоз ду мамлакати нав – Абхазия ва Осетияи Ҷанубӣ пайдо шуд, ки онҳо ба Гурҷистон тааллуқ доштанд ва ҳоло ба гурӯҳи давлатҳои эътирофнашуда ва ҳудудҳои бахсӣ дохил мешаванд.

Сатҳи бухроне, ки дар Қافқоз сар зад, барои ҳамаи кишварҳои минтақа яхела нест. Масалан Озарбойҷон ба шарофати захираҳои бузурги сӯзишворӣ (нафту газ) нисбат ба Гурҷистон ва Арманистон вазъи хубтар дорад. Дар таркиби саноати Озарбойҷон комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ мавқеи муҳим дорад ва ҳиссаи он дар саноат 70% аст. Зиёда аз 80%-и захираҳои нафти Озарбойҷон дар тунукобаҳои баҳр ҷойгиранд. Кони нафти Нафталан яке аз муъҷизаҳои нафти Озарбойҷон ба шумор меравад, ки хусусияти табобатӣ дошта, дар наздикии шаҳри Ганча ҷойгир аст. Дар заминаи комплекси энергетикӣ-сӯзишворӣ саноати металлургияи сиёҳ (истехсоли кубур барои истихроҷи нафт) ва мошинсозӣ (таҷҳизоти соҳаи нафту газ) рушд кардааст. Барои коркарди ашёи хоми нафту газ корхонаҳои саноати химиявӣ бунёд шудаанд.

Дар шаҳри Боку зиёда аз 72 миллату халқият зиндагӣ мекунанд, аз Ҳамин сабаб онро яке аз шаҳрҳои башардӯст меноманд.

Дар таркиби саноати Арманистон соҳаҳои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, мошинсозӣ, ки ба кадрҳои баландихтисос эҳтиёҷманд аст,

бартарӣ дорад. Дар соҳаи саноати металлургияи ранга истехсоли мис ва алюмин ба роҳ монда шудааст. Дар қаламрави Арманистон зиёда аз 40 кони маъдани мис муайян карда шудааст.

Саноати электроэнергетикӣ аз силсилаи НБО-и дарёи Раздан ва неругоҳи барқи атомӣ (НБА)-и Арманистон таркиб ёфтааст, ки онҳо на танҳо талаботи мамлакатро бо қувваи барқ таъмин мекунад, балки як қисми он ба Гурҷистон ва Эрон содир карда мешавад.

Вазъи иқтисодии Гурҷистон нисбатан мушкул аст, зеро солҳои тӯлонӣ корхонаҳои саноатӣ аз камбуди ашёи хом ва неруи барқ қор намекунад. Гурҷистон дорои захираҳои бузурги рекреатсионӣ мебошад. Иқлими мусоид, баҳрҳо, кӯҳҳо, чашмаҳои маъданӣ (Баржоми, Схалтуби) – ганчинаи бебаҳои табиат мебошанд. Ин мамлакат аз ҷиҳати захираи маъдани марганес (кони Чиатура) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Захираи он аз захираи давлатҳои Бразилия ва Ҳиндустон чанд маротиба бештар аст.

Соҳаҳои таҳассуси кишоварзии давлатҳои минтақа ба истехсоли рустаниҳои субтропикӣ (боғдорӣ, ангурпарварӣ) ва ситрусӣ (парвариши буттаи ҷой, лимӯ, афлесун ва ғайра) нигаронида шудаанд.

Дар Озарбойҷон пахта парвариш карда мешавад.

Тавассути қаламрави Қافқоз роҳҳои алоқа аз шимол ба ҷануб ва аз ғарб ба шарқ мегузаранд, ки ин чорроҳаи пайваستшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад ва ин тавачҷуҳи сиёсӣ иқтисодии Русия, мамлакатҳои Осӣи Ҷанубу Ғарбӣ, Эрон ва Туркияро ба худ ҷалб кардааст. Қад-қад сохилҳои баҳрҳои Сиёҳ ва Каспий роҳҳои нақлиётӣ тӯл кашидаанд, ки аҳамияти байналмилалӣ доранд.

Шароити мусоид ва сарватҳои табиӣ зиёд боиси гуногунии соҳаҳои таҳассуси кишоварзии зерминтақа шудааст. Аз байн рафтани муносибатҳои иқтисодӣ пас аз парокандашавии Иттиҳоди Шӯравӣ бештар ба Гурҷистон таъсири манфӣ расонд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи Қафқози Ҷанубӣ – Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Абхазия, Осетияи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, рустаниҳои ситрусӣ ва субтропикӣ; чорроҳаи пайвастшавии ҳама қисмҳои Авруосиё мебошад.

Савол ва ҷупорӣ.

1. Аз ҳаритаи агроиқлимӣ ва атлас истифода бурда, доир ба шароити табиӣ кишоварзии минтақа баҳои иқтисодӣ диҳед. Омилҳоро, ки барои рушди кишоварзӣ мусоидат мекунад, муайян кунед.

Инро ман медонам.

2. Мамлакатҳои минтақа аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой мебошанд? Онҳоро тавсиф диҳед.
3. Таъминаи ташаққули комплекси агросаноатии Гурҷистонро чӣ таъшиқ медиҳад?

4. Кадом комплекси байнисоҳавӣ пеш аз ҳама соҳаи таҳассуси Озарбойҷонро муайян мекунад? Чаро онро омилҳои асосии рушди дигар соҳаҳо меноманд?
5. Маҳсулоти содироти Арманистон кадомҳоянд?
6. Кадом соҳаи зироаткорӣ барои ҳамаи мамлакатҳои зерминтақа хос аст ва аҳамияти саноатӣ дорад? Онро шарҳ диҳед.

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контури географияи кишоварзии мамлакатҳои минтақаро тасвир карда, соҳаҳои таҳассуси онҳоро муайян кунед.
2. Давлати Озарбойҷонро тавсифи иқтисодӣ-географӣ диҳед.

Оё медонед?

1. Аввалин чоҳи нафтро дар чаҳон дар ҳудуди Озарбойҷон кандаанд. Аввалин киштии нафткаш (танкер) дар обҳои ҳамин давлат ба шино баромадааст. Аввалин маротиба истихроҷи нафти дар тунукобаи баҳр низ дар ҳамин ҷо оғоз шудааст.

2. Поезди барқӣ (электричка)-и нахустин дар ИҚШС соли 1926 дар Озарбойҷон ба қор шурӯъ кард.

3. Озарбойҷон аз ҷиҳати захираи лойҳои шифобахши вулкани дар чаҳон дар ҷойи аввал меистад. Шумораи онҳо дар Озарбойҷон ба 350 адад мерасад. Дар дунё ҳамагӣ 800-то чунин ҷойгоҳи лойҳои шифобахш ба қайд гирифта шудааст.

4. Ватани асосии шароб, ба ақидаи гурҷиҳо, Гурҷистон аст. 7000 сол қабл дар ин сарзамин шароб истеҳсол карда мешуд.

5. Дар қадим Испанияю Гурҷистон як ном доштанд – Иберия.

6. Яхудиҳо 2600 сол қабл дар Гурҷистон зиндагӣ мекардаанд.

7. Шаҳри Тифлис (Тбилиси) қариб 400 сол шаҳр-давлати арабӣ буд ва «Аморати Тифлис» ном дошт.

8. Кӯхи Арарат, ки рамзи Арманистон асту дар нишони давлатии он тасвир шудааст, дар қаламрави Арманистон ҷойгир нест. Он аз соли 1921 ба Туркия тааллуқ дорад.

9. Асосгузори шаҳри Киев дар соли 585 князи арманӣ Сибат Багратуни буд ва дар ибтидо ин шаҳр бо номи ӯ Сибатос номгузорӣ шуда буд.

10. Сокинони деҳаи Чардахлии Озарбойҷон арманҳо мебошанд ва он зодгоҳи ду маршал, наздаҳ генерал ва ҳафт Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад.

Хулоса. Давлатҳои Қавқози Ҷанубӣ пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба проблемаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ шуданд. Ба миён омадани мамлакатҳои соҳибхитӣ, канда шудани робитаҳои иқтисодӣ истеҳсоли, ҷӣ дар зерминтақа ва ҷӣ дар тамоми ИДМ, сар задани низоҳҳо барои кишварҳои минтақа мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард. Кишвари нисбатан рушдёртаи минтақа дар шароити имрӯза Озарбойҷон мебошад.

§2.6 ОСИЁИ ЧАНУБУ ШАРҚӢ

Аломатҳои фарқкунандаи табиати минтақа аз дигар минтақаҳои қитъаи Осиё кадомҳоянд? Чаро барои аҳолии ин минтақа хусусиятҳои монандии тарҳи рӯйи муғулино австралиягӣ хос аст? Кадам мамлакатҳои ин минтақа ба кишварҳои нави саноатӣ дохил мешаванд?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Осиёи Чанубу Шарқӣ ҳудуди васеъро дар бар гирифта, дар қаламрави он 11 кишвари соҳибхитӣ бо масоҳати 4,5 млн км² ҷойгир шудаанд.

Минтақа аз ду қисм – материкӣ (нимҷазираи Ҳиндухитой) ва ҷазиравӣ (ғалаҷазиравӣ) иборат аст. Он ба баҳрҳои укёноси Ором ва Ҳинд роҳи баромад дорад. Тавассути кишварҳои минтақа муҳимтарин роҳҳои баҳрию ҳавоӣ мегузаранд. Дар киштигардӣ гулугоҳи Малака чун гулугоҳи Гибралтар ва каналҳои Суэтс Панам аҳамияти муҳим дорад.

Ҷойгир будан дар муҳимтарин чорроҳаи баҳрӣ, доштани захираҳои гуногуни сарватҳои табиӣ, иқлими мусоид яке аз сабабҳои асосии ба ин минтақа ҷалб шудани аврупоӣҳо дар замони мустамликадорӣ буд. Танҳо кишвари Таиланд расман ҳамчун мамлакати соҳибхитӣ байни Ҳиндустони Британия ва Ҳиндухитойи Фаронса ва чун минтақаи мобайнӣ монда буд.

Қисми зиёди қаламрави Осиёи Чанубу Шарқиро кӯҳҳо ишғол кардаанд. Пастҳои танҳо дар водии дарёҳо, ноҳияҳои соҳилии ҷазира ва нимҷазираҳо ҷойгиранд. Дар ин ҷо заминчунбиҳои зиёд рух медиҳад, зеро минтақа дар ҳавзаи ғайи зилзилавӣ қарор дорад.

Иқлими минтақа субэкваторӣ ва экваторӣ буда, рутубати солоне то 3000 мм мерасад. Дар ҳудуди он зуд-зуд бодҳои тӯфонӣ мезаванд. Қисми зиёди қаламрави онро ҷангалзори ҳамешасабзи намноки тропикӣ пӯшидааст.

Минтақа пас аз Бразилия аз ҷиҳати захираи дарахтони қиматбаҳо дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Дар Осиёи Чанубу Шарқӣ об фаровон аст, зеро онро шабакаи зичи дарёҳо фаро гирифтааст. Минтақа дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад ва захираи калонтарини маъдани қалъагию волфраими дунё дар ин ҷо ҷойгир аст. Ин хатти маъдандор аз Мянма то Индонезия тӯл кашидааст. Захираҳои никел ва хромии ҷазираҳои Филиппин низ аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Қариб дар қаламрави тамоми кишварҳои Осиёи Чанубу Шарқӣ конҳои металлҳои рангаю нодир мавҷуданд. Дар Индонезия, Филиппин, Мянма ва Вьетнам захираҳои зиёди нафту газ мавҷуданд.

Расми 13. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ

Ҷойгиршавии географӣ дар чорроҳаи роҳҳои ҷаҳонии баҳрӣ, захираҳои бойи сарватҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёти давлатҳои минтақа шароити мусоид фароҳам оварданд.

Минтақаи гуногунмиллат. Таркиби этникии минтақа ниҳоят гуногун аст. Дар он қариб 500 халқу миллати таҳҷой ба қайд гирифта шудааст. Барои аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ наҷоди муғулӣ ва австралиягӣ ҳос аст (дар заминаи ҳамин хусусият онҳоро баъзан ба наҷоди хурди Осиёи Ҷанубӣ ҷудо мекунанд).

Тағно дар Таиланд ва Мянма қисми зиёди аҳолии ба миллатҳои калон мансуб зиндагӣ мекунанд, ки забони онҳо дар ин кишварҳо ҳамчун забони давлатӣ қабул шудааст. Дар давлатҳои дигар миллатҳои гуногун бо шумораи кам зиндагӣ мекунанд. Масалан дар Малайзия аз нисф зиёди аҳоли бо забонҳои гурӯҳи малайӣ ҳарф мезананд. Аҳолии Филиппин низ аз қавму миллатҳои гуногун ташкил шудааст, ки ҳар кадом забони худро доранд. Дар Индонезия, ки аз ҳама кишвари сараҳолии минтақа мебошад, миллату халқҳои гуногун маскун шудаанд. Онҳо барои муоширати байни якдигар забони малайиро қабул кардаанд ва он бо номи забони индонезӣ ҳамчун забони давлатӣ

конунӣ шудааст. Аҳолии аксари мамлакатҳои минтақа муҳоҷирони кишварҳои дигари Осиё мебошанд, бахусус қисми зиёдашонро чинӣҳо ташкил медиҳанд. Таркиби динии аҳолии минтақа низ рангоранг аст. Аҳолии маҳаллӣ пайрави динҳои ислом, буддизм, насронӣ (Филиппин), хиндуйизм ва ғайра мебошанд.

Барои минтақа гуногунии таркиби этникӣ, ҷойгиршавии нобаробар, кам будани ҳиссаи аҳолии шаҳр хос аст.

Сохти хочагӣ. Давлатҳои минтақа муҳлати тӯлонӣ истехсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои мамлакатҳои Ғарб будаанд. Ҳоло мавқеи аксари онҳо тағйир ёфтааст. Бо шарофати дастовардҳои иқтисодӣ кишварҳои Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Гонконг ва Таиланд аз истехсолкунандаи ашёи хом ва маҳсулоти кишоварзӣ барои кишварҳои ба ном «Палангҳои Осиё» ба мамлакатҳои нави саноатӣ табдил ёфтанд. Асоси ин раванд рӯ овардан ба истехсоли маҳсулотест, ки пештар аз дигар кишварҳо ворид мешуд. Ба нақша гирифтани истехсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва истифодаи технологияи пешқадам низ сабаби пешрафт шудааст. Дар баробари ин ҷалби сармояи хориҷӣ омили дигари рушди иқтисодии давлатҳои минтақа мебошад. Масалан Индонезия мавқеи худро ҳамчун содиркунандаи ашёи хоми минералӣ (нафт, гази моеъ, қалъагӣ, никел, уран, тилло, нукра) ва маҳсулоти кишоварзии тропикӣ (каучук, рағани нахл, ҷӯби дарахтони минтақаи тропикӣ, тамоку, қаҳва) нигоҳ доштааст. Дар баробари ин соҳаҳои саноати маснуотбарор, хусусан саноати бофандагӣ, либосу пойафзол, химияи маишӣ босуръат рушд кардаанд. Дар мамлакат соҳаҳои илмталаб ва технологияи муосир

Расми 14. Биноҳои бисёррошёнаи Сингапур

– киштисозӣ, самолётсозӣ, нафту химия, маҳсулоти электронӣ дар ҳоли рушданд.

Давлати хурди Сингапур дар рушди иқтисодӣ роҳи ба худ хосро пеш гирифтааст, ки дар махсусгардонии соҳаҳо дар минтақа рақиб надорад. Аз ҷумла соҳаҳои технологию илмталаб, истеҳсоли компютер, дастгоҳҳои электронӣ ва телекоммуникатсионӣ, оптикаи лазерӣ рушд кардааст. Соҳаҳои киштисозӣ, таъмири киштиҳо, истеҳсоли дастгоҳҳои пармакунӣ дар тунукобаҳои баҳр барои истихроҷи нафт, коркарди он низ хеле пеш рафтааст.

Сингапур дар ҳоли ҳозир ба яке аз бузургтарин марказҳои молиявии ҷаҳон табдил шудааст. Ин кишвар аз ҷиҳати шумораи бонкҳо пас аз Лондон ва Нью-Йорк дар зинаи сеюм қарор дорад.

Дар иқтисодиёти ҳамаи мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Сингапур ва Бруней) кишоварзӣ нақши муҳим дорад. Қисми асосии онро заминдорӣ минтақаи субтропикӣ ташкил медиҳад, ки дар он шоликорӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Масалан дар Филиппин 90% замини ҳосилдеҳ ва дар Индонезия аз нисф зиёди онро кишти ин рустани ташкил медиҳад. Аз қадим давлатҳои минтақа бо парвариши чой, қаҳва ва рустаниҳои доруворӣ машҳуранд. Онҳо ба бозори ҷаҳонӣ рағбани норгил (кокос), чавзи хиндӣ ва канаби манилро мебароранд. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ бузургтарин ноҳияи парвариши дарахти каучук мебошад (аз нисф зиёди истеҳсоли каучуки табиӣ дар дунё ба давлати Малайзия рост меояд). Чорводорӣ суст тараққӣ кардааст. Аҳоли бештар дар соҳили дарё ва баҳрҳо ба моҳидорӣ шуғл дорад.

Кишварҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ макони омезиши урфу одат ва анъанаҳои мардуми Аврупо, Амрико ва Осиё мебошанд. Ин ҷо дорою фақир ҳамсоянд. Ба ҳамин сабаб ҳар як мамлакати минтақа хусусияти хоси худро дорад.

Раванди интегратсия дар ҳаёти мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ боиси ташкил шудани созмони АСЕАН (Association of South East Asian Nations – Ассотсиатсияи мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) шуд, ки ба ҳаёти он кишварҳои Бруней, Ветнам, Индонезия, Камбоҷа, Лаос, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппин, Мянма дохиланд.

Хусусиятҳои хоси рушди иқтисодии кишварҳои минтақа дар охири асри XX ва аввали асри XXI гузариши босуръати зина ба зинаи кишварҳои Таиланд, Малайзия ва ғайра ба гурӯҳи мамлакатҳои нави саноатӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ – минтақаи хатарноки сейсмикӣ, дорои захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, гуногунии таркиби этникии аҳоли, мамлакатҳои нави саноатӣ аст.

Савол ва супориш.

1. *Аз рӯйи харитаи сарватҳои табиӣ муайян кунед, ки минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз кадом маъданҳои табиӣ бой аст?*

Инро ман медонам.

2. Минтақа аз ҷиҳати захираи кадом намуди маъданҳо дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад?
3. Аҳолии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ кадом хусусиятҳои хоси худро дорад?
4. Соҳаҳои таҳассуси мамлакатҳои нави саноатӣ кадомҳоянд?
5. Кадом маҳсулоти озуқаворӣ дар кишварҳои минтақа ҷойи асосиро ишғол кардааст? Барои чӣ?
6. Бигӯед, ки кадом омилҳо боиси рушди кишварҳои минтақа шудаанд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ кишварҳои роҳи ба минтақа тааллуқ доранд, тасвир кунед. Кишварҳои аъзои Ташиқоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК)-ро нишон диҳед.
2. Бо ёрии харита ва атлас давлатҳои Филиппин ва Малайзияро тавсифи муқоисавӣ бидиҳед.

Оё медонед?

1. Мянма кишвари роҳибҳо (монахҳо) аст.
2. Бузургтарин океанариуми дунё дар Сингапур сохта шудааст.
3. Дар кишвари Бруней соли 1929 аввалин кони бузурги нафт кушода шуд. Ҳоло дар як рӯз 194 000 баррел нафт истеҳсол мекунад.
4. Дар Индонезия зиёда аз 13000 ҷазира мавҷуд аст.

Хулоса. Осиёи Ҷанубу Шарқӣ аз қадим чорроҳаи муҳими ҳаётӣ ҳисоб мешуд, ки тавассути он роҳҳо ва тамаддунҳои миллатҳои гуногун ба ҳам мепайвастанд. Масалан тавассути ҷазираҳои Индонезия маскуннави Австралия ба амал омад. Кишварҳои минтақа мавқеи мувофиқи иқтисодӣ-географии худро фаъол истифода мебаранд. Фурудгоҳ ва бандарҳои Сингапур дар ҷаҳон бузургтарин мебошанд. Барои кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ хусусияти фарқкунандаи сатҳи зисти аҳоли (сатҳи ниҳоят пасти зиндагӣ дар Мянма ва баланд дар Сингапур) хос аст.

§2.7 ОСИЁИ ҶАНУБӢ

Пас аз барҳам хӯрдани мустанликадорӣ Британияи Кабир дар Ҳиндустон дар Осиёи Ҷанубӣ кадом давлатҳо пайдо шудаанд? Шароити хоси табиӣ ҳудуди минтақа чӣ гуна аст? «Ҳиндустон дар муҳосираи издиҳомӣ демографӣ» чӣ маъно дорад? Нақши минтақа дар таркиби ҳоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст?

Ташаккули харитаи сиёсии минтақа. Шароит ва сарватҳои табиӣ.

То миёнаи асри XX кишварҳои минтақа (ғайр аз Непал) мустанликаи Британияи Кабир буданд. Муҳимтарин воқеа дар ташаккули харитаи сиёсии ҳозираи Осиёи Ҷанубӣ соҳибистиклол

шудани мустамликаи Британияи Кабир – Ҳиндустон ва ҷудошавии он ба давлатҳои алоҳидаи Ҳиндустон ва Покистон мебошад. Баъд Покистон низ ба ду қисм – Покистони Ғарбӣ ва Шарқӣ ҷудо шуд. Покистони Шарқӣ номашро ба Ҷумҳурии Бангладеш иваз кард. Сабабҳои ҷудошавии Ҳиндустон ба давлатҳои алоҳида пурзӯр шудани зиддиятҳои динӣ байни ҳиндуҳо ва мусулмонон, қўчиши миллионҳо одам, барҳам хӯрдани муносибатҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ, баҳсҳои беохири сарҳадӣ, сепаратизм (қўшиши баъзе маҳалҳо барои баромадан аз ҳайати давлат) ва ғайра мебошанд. Яке аз проблемаҳои даргир, ки то ҳол байни Ҳиндустон ва Покистон вучуд дорад, мубориза барои қаламрави Кашмир аст.

Минтақа аз ҷиҳати масоҳат ба Аврупои Ғарбӣ баробар аст, аммо шумораи аҳолии он нисбат ба Аврупои Ғарбӣ се баробар зиёд аст. Осиёи Ҷанубӣ бештар ба укёноси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки қариб тамоми муҳимтарин роҳҳои баҳрии он тавассути ин укёнос мегузарад. Сарҳади Осиёи Ҷанубӣ пурра ва мушаххас тавассути ҳудуди табиӣ он мегузарад. Дар шимол ва ғарб тавассути қаторкӯҳҳои Ҳимолой, Ҳиндукуш, пуштакӯҳҳои Эрон ва дар шарқ кӯҳҳои Арман аз марзҳои ин минтақа мегузаранд. Дар ҷануби доманакӯҳҳои Ҳимолой пастиҳои Ҳинду Ганг, ки яке аз бузургтарин ҳамвориҳои Осиё ба шумор меравад, доман паҳн кардааст. Қисми зиёди қаламрави нимҷазираи Ҳиндустонро паҳнкӯҳҳои Декан ишғол кардааст.

Қариб тамоми қаламрави Осиёи Ҷанубӣ дар минтақаи иқлимии субэкваторӣ ҷойгир аст, ки рутубатнокӣ дар он хусусияти мавсимино дорад. Ҳаҷми солонаи рутубат дар минтақа гуногун аст. Масалан дар шарқи Ҳиндустон (Черапунҷи) то 12000 мм, аммо дар ғарб дар биёбони Тар ин нишондиҳанда аз 150 мм камтар аст. Дар маҷмӯъ минтақа ба қадри кофӣ аз захираҳои об таъмин аст. Аммо ғайр аз дарёи Ганг аҳамияти обёрӣ ва гидроэнергетикӣ дарёҳои дигар кам аст, зеро речаи физогирии ноустувор доранд.

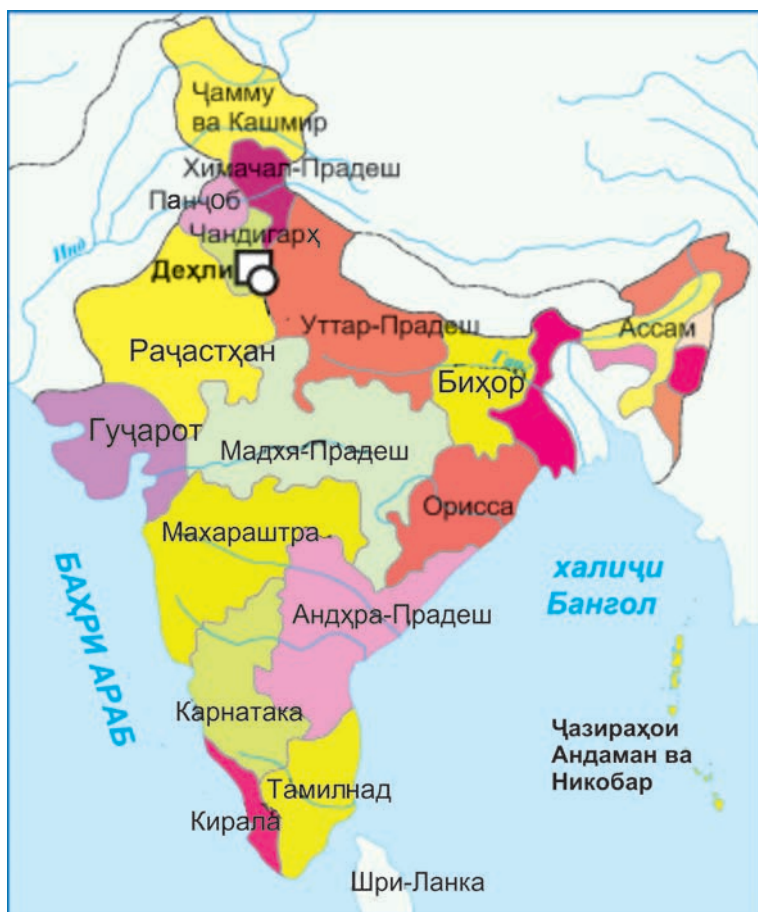
Минтақа аз захираҳои минералӣ бой аст. Аз ҷумла баъзеи онҳо (маъдани оҳан ва марганес, хром, титан, мусковит) аҳамияти ҷаҳонӣ доранд. Ғайр аз ин маъдани бокситҳо, металлҳои ранга ва дигар маъданҳои табиӣ хеле зиёд аст.

Давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ (ғайр аз Непал) то миёнаи асри XX мустамликаи Британияи Кабир буданд. Минтақа шароити гуногуни табиӣ дошта, аз сарватҳои минералӣ, обӣ ва агроиқлимӣ бой аст.

Географияи аҳоли. Осиёи Ҷанубӣ минтақаи гуногунмиллат ва гуногунзабон аст. Қисми зиёди аҳоли халқияту миллатҳое мебошанд, ки забони онҳо ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ (Ҳиндустон, Бангладеш, Покистон, Непал) ва сино-тибетӣ мансуб аст.

Ҳиндустон дар ҷаҳон бузургтарин мамлакати сермиллат ва сараҳоли аст, ки ҳаёти миллии онро даҳҳо миллату халқиятҳо (ҳиндуҳо, банголагиҳо, панҷобиҳо ва ғайра) ташкил медиҳанд. Ҳаёти динии аҳолии минтақа низ гуногун аст. Зиёда аз 80% сокинони Непал ва Ҳиндустон пайрави дини Ҳиндуия мебошанд. Дар Покистон қариб тамоми аҳоли ва дар Бангладеш 80%-и аҳоли мусулмонанд. Дар Бутан дини буддӣ парастии қарда мешавад. Гуногунии ҳаёти миллии ва динӣ боиси сар задани ҳодисаҳои миллатгарой, сепаратизм ва экстремизм (дар Ҳиндустон) шудааст. Проблемаи асосии демографияи минтақа афзоиши босуръат ва бенизми аҳоли мебошад.

Осиёи Ҷанубӣ аҳолии гуногунмиллат ва бисёрзабона дошта, проблемаҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ он босуръат афзоиши меёбад.

Расми 15. Тақсими сӯёӣ-маъмурии Ҳиндустон

Хочагӣ. Дараҷаи тараққиёти хоҷагии кишварҳои минтақа гуногун аст. Аммо хусусияти ягонаи иқтисодии онҳо бартарӣ доштани соҳаҳои кишоварзӣ дар таркиби хоҷагии халқи онҳо мебошад.

Давлати нисбатан рушдёфтаи минтақа Ҳиндустон аст, ки дар охири асри XX дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба дастовардҳои беназир ноил шуд. Дар натиҷаи «инқилоби сабз» истеҳсоли ғалларо якҷанд маротиба зиёд кард, ки ба шарофати ин ҳоло Ҳиндустонро дигар минтақаи гуруснагии ҷаҳон наменоманд.

Заминҳои ҳосилхез дар водии дарёҳои Ганг, Брахмапутра, Кришна, Годавари ва дигар дарёҳо воқеъ шудаанд, ки дар онҳо системаҳои обёрии пуриктидор сохта шудаанд. Ҳиндустон бузургтарин кишвари истеҳсолкунандаи чормағзи заминӣ (арахис), чут ва тамоку мебошад. Аз ҷиҳати истеҳсоли шолӣ ва чой пас аз Чин дар чойи дуюм, аз ҷиҳати истеҳсоли найшакар пас аз Бразилия дар чойи сеюм меистад.

Дар таркиби заминҳои кишоварзии Ҳиндустон заминҳои кишт бартарӣ доранд. Мамлакат аз ҷиҳати саришумори чорвои шохдори калон дар дунё чойи аввалро ишғол мекунад.

Ҳиндустон кишвари саноатии рушдёфта аст. Он на танҳо ҳадашро бо маҳсулоти саноатӣ таъмин мекунад (тракторҳо, тепловоз, дастгоҳҳо, автомобил, таҷҳизот барои корхонаҳои металлургӣ, саноати кӯҳӣ ва ғайра), балки дорои истеҳсолоти технологияи олий (дастгоҳҳо барои тадқиқоти кайҳонӣ, техникаи электронӣ ва ғайра) мебошад. Марказҳои асосии саноатии он Ҷамшедпур, Калкута, Дургапур, Роуркела, Мумбаӣ, Аҳмадобод, Бенгалор ва дигарҳо ба шумор мераванд.

Дар Шри-Ланка хоҷагии плантатсионӣ бартарӣ дорад, ки маҳсулоти он чой ва каучук буда, хусусияти содиротӣ дорад.

Бангладеш мамлакати содиркунандаи чут ва маҳсулоти чутӣ мебошад. Давлатҳои нисбатан ақибмондаи минтақа Непал, Бутан ва Малдив ҳастанд, ки дар иқтисодии онҳо кишоварзии каммаҳсул бартарӣ дорад. Манбаи асосии воридшавии ашёи хориҷӣ барои минтақа туризми байналхалқӣ аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубӣ – минтақаи сермиллат, дорои захираи бойи табиӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, бо дараҷаи гуногуни рушди иқтисодии кишварҳо аст.

Савол ва супориш.

1. Бо ёрии харитаи табиӣ Осиёи Ҷанубиро тавсифи табиӣ-географӣ бидиҳед. Шумо чӣ гуна ҳулоса баровардед?

Инро ман медонам.

2. Ташаккули харитаи сиёсии ҳозираи Осиёи Ҷанубӣ чӣ гуна сурат гирифтааст?

3. Барои аҳолии минтақа кадом хусусиятҳо хосанд?

4. Давлатҳоро бо пойтахтҳояшон нишон бидиҳед:

1) Ҳиндустон; 2) Бангладеш; 3) Непал; 4) Покистон;

а) Катманду; б) Исломобод; в) Деҳлӣ; г) Дакка;

5. Соҳаҳоро бо давлатҳо нишон бидиҳед:

1) Ҳиндустон; 2) Покистон; 3) Шри-Ланка;

а) Саноати химия ва нафтухимия; б) Чой, каучук;

в) Саноати кайҳонӣ, электроника ва металлургӣ;

6. Ҷавоби дурустро интихоб кунед:

А) Аҳолии минтақаи Осиёи Ҷанубӣ дар тамоми қаламрав баробар ҷойгир шудааст;

Б) Мамлакатаи нисбатан тараққикардаи саноатии минтақа Ҳиндустон аст;

В) Минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ноҳияи туризми байналмилалӣ аст;

Г) Баландтарин қуллаҳои ҷаҳон дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир шудаанд.

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва пойтахти онҳоро тасвир кунед.

2. Марказҳои саноатии Осиёи Ҷанубиро дар харита нишон бидиҳед ва онҳоро тавсиф кунед?

3. Тасаввур кунед, ки шумо шаҳрванди Ҳиндустон ҳастед: Чӣ чиз ифтихори миллии шуморо бедор мекард? Кадом проблемаҳои мамлакатро шумо муҳокима карда метавонед?

Оё медонед?

1. Дарахти нахли ҳиндӣ – ратанга дар дунё аз ҳама рустании дарозқад ба шумор меравад.

2. Шумораи аҳолии Ҳиндустон аз аҳолии Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ бештар аст.

3. Ватани шохмот Ҳиндустон аст. Онро шатранҷ меноманд, маънояш чор артиш аст (муҳраҳои шохмот: шох, фарзин, фил, асп, рух ва донаҳои одӣ).

4. Саҳми ҳиндуҳо дар илми ҳисоб, тригонометрия ва алгебра калон аст. Системаи даҳии ҳисоб дар Ҳиндустон дар соли садуми пеш аз мелод ихтироъ шудааст. Консепсияи сифр низ дар Ҳиндустон пайдо шудааст.

Хулоса. Осиёи Ҷанубӣ шароити гуногуни табиӣ дорад. Дар ин ҷо динҳои буддоия ва ҳиндуия ба вуҷуд омадаанд. Дар баробари зиёд будани шумораи аҳоли, ин зерминтақа бо ҷавон будани аҳоли ва бартариҳои аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр (ҳато дар шаҳрҳо) аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Осиёи Ҷанубӣ аз ҷиҳати хеле паст будани сатҳи зиндагии аҳолиаш яке аз камбизоаттарин минтақаҳои ҷаҳон мебошад. Ин минтақа чун анъана яке аз марказҳои муҳоҷират дар ҷаҳон аст.

§2.8 ОСИЁИ ЧАНУБУ ҒАРБӢ

Хусусиятҳои хоси табиӣ, хоҷагӣ ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Кадом омилҳо боиси тезутунд шудани вазъи сиёсии минтақа шудааст? Вазъи сиёсии ин минтақа ба Тоҷикистон чӣ гуна таъсир мерасонад?

Мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ. Осӣи Чанубу Ғарбӣ қисми зиёди ҳудуди Шарқи Наздик ва Шарқи Миёнаро дар бар мегирад (Шарқи Наздик ва Миёна шартан қаламрави Осӣи Чанубу Ғарбӣ ва Африқои Шимолиро дар бар мегирад). Масоҳати он 6,8 млн км² буда, мавқеи мусоиди иқтисодӣ-географӣ дорад. Роҳи баҳрии байналхалқӣ, ки аз канори чанубу ғарбии минтақа мегузарад, алоқаи иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осӣи Чанубӣ, Чанубу Шарқӣ, Африқо, Аврупо ва Амрико таъмин мекунад. Релефи Осӣи Чанубу Ғарбӣ аз суфакӯҳ ва кӯҳсор иборат буда, атрофашро қаторкӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳо иҳота кардаанд. Дар ноҳияҳои шимолӣ иқлими субтропикӣ, дар чануб тропикӣ ҳукмрон аст. Қариб тамоми қаламрави онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд.

Барои аксар давлатҳои минтақа тамаддуни исломӣ хос аст. Ғайр аз ин дар ин ҷо давлати Исроил ҷойгир аст, ки аҳолии он пайрави дини яҳудӣ мебошанд. Дар мамлакатҳои Сурия ва Лубнон як қисми аҳоли дини насрониро парастииш мекунад. Ба ҳайати минтақа 17 давлат дохил мешавад.

Минтақа бо ҷойгир будан дар чорроҳаи пайваستшавии се қитъаи олам аз нигоҳи сиёсӣ ба яке аз минтақаҳои ноороми ҷаҳон табдил шудааст. Пас аз сохтмони канали Суэтс ва роҳи оҳани Берлин-Бағдод аҳамияти ҳарбию сиёсии он афзуд. Дарёфти захираҳои бузурги нафту газ мавқеи минтақаро дар сиёсат ва иқтисоди ҷаҳон мустаҳкамтар кард.

2/3 ҳиссаи захираи нафти ҷаҳон ба мамлакатҳои Осӣи Чанубу Ғарбӣ рост меояд.

Барои минтақа иқлими хушк хос аст. Дар ин ҷо яке аз бузургтарин биёбонҳо – биёбони Араб ҷойгир шудааст. Қисми зиёди дарёҳои минтақа мавсимӣ мебошанду камобанд, ки ин дар баробари иқлими хушк барои рушди зироаткорӣ монеъ эҷод мешавад, аммо нақши дарёҳои Дачла ва Фурот дар зиндагӣ ва ғайрияқи одамон хеле бузург аст, ки онҳоро барои обёрӣ, таъмини оби ошомиданӣ ва сохтмони корхонаҳои гидротехникӣ истифода мебаранд.

Аз ҷиҳати истихроҷ ва содироти хром Туркия дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

Расми 16. Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ

Аз сарватҳои табиӣ бойгариӣ асосии минтақа нафт ва газ мебошанд (2/3 ҳиссаи захираи ҷаҳон). Конҳои он дар қаламрави аксар кишварҳо (Арабистони Саудӣ, Эрон, Ироқ, Кувайт, Қатар, АМА, Баҳрайн) ёфт шудаанд ва дар тақсими байналмилалӣ меҳнат мавқеи онҳоро муайян мекунанд. Ғайр аз ин аз маъданҳои табиӣ хром (Туркия), мис (Туркия, Эрон), маъдани оҳан, манган, полиметалҳо, фосфор ва ғайра мавҷуданд.

Бойгариӣ асосии минтақа захираи нафту гази давлатҳои халиҷи Форс мебошад, ки аҳамияти ҷаҳонӣ дорад.

Географияи аҳоли. Аҳолии минтақа аслан мансуби се гурӯҳи этнолингвистӣ (этникию забонӣ): гурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуаврупой (форсҳо, толишҳо, афғонҳо, балучҳо, курдҳо); гурӯҳи сомӣ (арабҳо, ошуриҳо, яҳудиҳо); ва гурӯҳи туркӣ (туркҳо, озарҳо ва туркманҳои Эрон) мебошанд.

Барои минтақа афзоиши баланди табиӣ аҳоли хос аст, аммо он дар ҳама кишварҳо як хел нест ва дар Кипру Исроил аз ҳама паст аст.

Аҳолии кишварҳои истихроҷкунандаи нафт дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ на танҳо аз ҳисоби афзоиши табиӣ, инчунин аз ҳисоби муҳоҷират зиёд мешавад.

Маскуншавии аҳоли низ дар минтақа нобаробар аст. Қариб дар ҳама кишварҳо аз нисф зиёди аҳоли дар 15-20% қаламрави онҳо ҷамъ шудаанд. Ноҳияҳои сераҳолии он соҳили дарёҳои Дачла ва Фурот, халиҷу баҳрҳо мебошанд. Дар маҷмӯъ дар минтақа дараҷаи урбанизатсия баланд аст, лекин ин барои ҳама мамлакатҳои минтақа хос нест.

Ҳушии иқлими қисми зиёди минтақа боиси маскуншавии аҳоли дар соҳили баҳру дарёҳо шудааст.

Географияи хоҷагии халқи минтақа. Аҳамияти иқтисодии ҷаҳонӣ доштани минтақаро захираҳои бузурги нафти Арабистони Саудӣ, Кувайт, АМА, Баҳрайн, Эрон ва Ироқ муайян мекунад. Ноҳияҳои асосии истихроҷи нафт ҳудуди кишварҳои мебошанд, ки дар соҳили халиҷи Форс ҷойгиранд. Аз ҷиҳати истихроҷи нафт Арабистони Саудӣ дар ҷаҳон пешсаф аст (соле то 500 млн т). Қисми зиёди нафт ҳамчун ашёи хом ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА содир карда мешавад.

Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ корхонаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга бунёд шудаанд (Эрон, Туркия). Дар аксар кишварҳо саноати бофандагӣ, косибӣ хусусан қолинбофӣ ва чармгарӣ, корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои маъданӣ ривож ёфтааст.

Яке аз соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқи минтақа кишоварзӣ аст. Дар он мавқеи асосиро зироаткорӣ ишғол мекунад. Дар тамоми минтақа ин соҳа ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Асоси зироаткориро рустаниҳои ғизӣ – гандум, ҷав ва ҷуворимакка ташкил медиҳад. Дар кишварҳои назди баҳри Миёназамин меваҳои сабзавоткорӣ, тоқпарварӣ ва парвариши дарахти зайтун ба роҳ монда шудааст. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳаҳо ба хориҷ бароварда мешавад.

Дар соҳаи чорводорӣ гӯсфандпарварӣ (чун соҳаи гӯшту пашм-диҳанда) бартарӣ дорад.

Дар ҳудуди минтақа нақлиёти автомобилӣ, дар ноҳияҳои истихроҷи нафту газ нақлиёти кубурӣ (хатти интиқоли нафту газ) нақши асосиро мебозад. Тавассути минтақа роҳҳои муҳимтарини баҳрӣ байни уқёнусҳои Атлантик ва Ҳинд мегузаранд. Канали Суэтс, гулугоҳҳои Хурмуз, Босфор ва Дарданел аҳамияти бузурги иқтисодӣ доранд. Бузургтарин бандарҳои баҳрии минтақа – Истамбул, Измир, Бейрут, Хайфа, Адан мебошанд.

Дар тақсими байналмилалӣ географияи қор симои минтақаро пеш аз ҳама нафт, газ ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ таҷассум мекунад.

Тафвувутҳои дохилӣ. Минтақаи бузурги Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ хеле гуногунтаркиб аст. Мамлакатҳое, ки ба ҳайати он дохил мешаванд, аз ҷиҳати масоҳат, шумораи аҳоли, шакли идоракунии, рушди иқтисодию иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар қисми шарқии минтақа ду кишвар – Эрон ва Афғонистон воқеъ шудаанд, ки кишварҳои форсизабонанд. Аҳолии Эрон ва мардуми таҷҷоии Афғонистон чун мардуми эронитабор соҳиби тамаддуни бузурги қадим ҳастанд. Дар Эрон дигар миллату халқиятҳое ҳастанд, ки онҳо бо забони форсӣ ҳарф мезананд (курдҳо, луриҳо, балучҳо, бахтиёрӣҳо ва ғайра). Дар кишвари Афғонистон, ки солҳои тӯлонӣ ба майдони муҳориба табдил шудааст, дар ҷануб бештар пуштунҳо (афғонҳо), дар шимол тоҷикҳо, ўзбекҳо, туркманҳо ва ҳазораҳо маскун шудаанд.

Дар минтақа давлати Туркия мавқеи махсус дорад. Шумораи аҳолиаш зиёда аз 70 млн нафар буда, кишвари гуногунмиллати дунявӣ мебошад ва барои дохил шудан ба Иттиҳоди Аврупо номзад аст. Ин мамлакат дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ дошта, дар қатори Эрон ва Афғонистон бо Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад.

Нақши асосиро дар иқтисодиёти ҷаҳон кишварҳои содиркунандаи нафт мебозанд, ки бузургтарини онҳо Арабистони Саудӣ мебошад. Кашф кардани захираҳои нафт дар асри XX боиси босуръат рушд ёфтани иқтисодиёти ин мамлакат шуд. Дар ҳамин давра амалӣ кардани нақшаи азими бозсозӣ вазъи иқтисодии мамлакатро боло бурд. Дар таркиби саноат нақши асосиро соҳаи нафту химия мебозад. Пешравӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ суръат гирифтааст.

Нафт манбаи даромад ва шукуфоии босуръати кишварҳои узви Ташкилоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт (ОПЕК) – Эрон, Баҳрайн, Қатар, Кувайт, АМА шуд.

Барои давлатҳои ин минтақа дараҷаи баланди тафвувутҳои рушди иқтисодӣ хос аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ минтақаи беназир бо тамаддуни исломӣ, аҳолии гуногунмиллат, бузургтарин захираи нафт дар ҷаҳон аст.

Савол ва супориш.

1. Бо ёрии атласу харитаҳо доир ба мавқеи иқтисодӣ-географии минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ маълумот бидиҳед.

Инро ман медонам.

2. Оё ин ақида дуруст аст, ки давлатҳои минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ таркиби ягонаи маданияту таърихӣ доранд? Инро шарҳ диҳед.

3. Нақши мавқеи географӣ, шароит ва сарватҳои табииро дар пеширафти хоҷагии давлатҳои минтақа муайян кунед.
4. Таркиби этникии аҳолии минтақа чӣ гуна аст?

Инро ман метавонам.

1. Давлатҳоро бо пойтахтҳои онҳо нишон бидиҳед:
1) Туркия; 2) Арабистони Саудӣ; 3) Исроил; 4) Эрон;
а) Ар-Риёз; б) Истамбул; в) Техрон; г) Иерусалим;
2. Хусусияти хоҷагии минтақа дар чист?
3. Тоҷикистон бо кадом давлатҳои минтақа робитаҳои иқтисодӣ ва фарҳангӣ дорад?
4. Дар харитаи контурӣ давлатҳои минтақаро бо пойтахтҳои онҳо тасвир кунед.
5. Яке аз давлатҳои минтақаро тавсифи иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.

Оё медонед?

1. Аз 30 кони бузурги нафти ҷаҳон 15-тои он ба ҳавзаи халиҷи Форс рост меояд. Кони нафти Гавар дар Арабистони Саудӣ 12 млрд тонна захира дошта, бузургтарин кони нафти ҷаҳон мебошад.
2. Дар Амратҳои Муттаҳиди Араб ҳар як сокини маҳаллӣ ҳуқуқ дорад, ки чор нафар коргари хориҷиро барои кори кироя бигирад.
3. Пойтахти Арабистони Саудӣ шаҳри Ар-Риёз дар дунё яке аз шаҳрҳои бо суръати баланд рушдкунанда ба шумор меравад. Бинои вазоратҳо, бонкҳо, меҳмонхонаҳо аз 8 то 9 ошёна баланд сохта шудаанд. Корхонаҳои саноатӣ аз шаҳр берун ҷойгир буда, дар шароити биёбон кӯчаҳо ҳамеша сарсабзу шукуфонанд.
4. Кишвари Фаластин имрӯз аз рӯйи баъзе нишондиҳандаҳои демографӣ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Дар сектори Ғазза нишондиҳандаи таваллуд 52‰ (промиле) буда, дараҷаи миёнаи афзоиши аҳоли 4,6% аст.

Хулоса. Минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мавқеи васли иқтисодӣ ва сиёсӣ-географии се қитъаи дунё: Африқо, Аврупо ва Осиёро ишғол кардааст. Дар ин ҷо ду дини ҷаҳонӣ – насрония, ислом ва дини миллии яҳудия пайдо шудаанд. Шароити табиӣ минтақа хеле номусоид аст: дар ин ҷо биёбонҳо масоҳати калон доранд. Аз захираҳои маъданӣ нафти мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар зеро замини минтақаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ 2/3 ҳиссаи захираи нафти ҷаҳон ҷойгир аст. Аксари давлатҳои минтақа узви Ташиклоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафти мебошанд.

§2.9 САРЗАМИНЕ, КИ БЕШ АЗ 30 СОЛ ДАР ОҒУШИ ДАРГИРИҲОСТ

Ба ақидаи шумо, ин кадом мамлакат аст? Он чӣ гуна хусусиятҳои табиӣ-географӣ дорад? Ин мамлакат дар бозори ҷаҳонӣ кадом маҳсулотро содир мекунад? Кадом омилҳо вазъи сиёсии ин мамлакатро ба харобӣ мекашанд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Афғонистон дар ҷанубу ғарби Осиё воқеъ шудааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ўзбекистону Туркменистон, дар ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва дар ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хатти сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Чунин ҳолат алоқа ва тичорати байнидавлатиро ҳалалдор месозад, зеро робитаҳои тичоратии мамлакат аксар тавассути роҳи ағбаҳо сурат мегирад, ки зимистон баста мешаванд.

Афғонистони имрӯзро соли 1747 Аҳмадшоҳи Дурронӣ асос гузоштааст. Пойтахти аввали Афғонистон шаҳри Қандаҳор буд ва баъд онро ба Кобул кӯчониданд.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Афғонистон мамлакатаи кӯҳсор буда, 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфакӯҳҳо ишғол кардаанд. Аз доманаи шимоли Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст мешавад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то хавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад.

Барои кишоварзӣ ва заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамвориҳо мувофиқ мебошанд.

Сарватҳои табиӣи Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави он намудҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангишт, марганетс, хром, тилло, маъдани металлҳои ранга, графит, гӯгирд, намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шудаанд. Дар мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибирғон конҳои нафту газ мавҷуданд, ки аҳамияти саноатӣ доранд.

Афғонистон иқлими континенталӣ – зимистони хунук ва тобистони бебориш дорад. Зимистон дар минтақаҳои кӯҳӣ хунокии дарозмуддат, дар ҳамвориҳо муътадил ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳи июл 24-32 дараҷа, дар баландҳои 2500-4000 метр то +10 дараҷа паст мешавад. Дар ҳамвориҳо ҳарорати миёнаи моҳи январ аз 0 дараҷа то +8 дараҷа тағйир меёбад. Боришот кам аст. Дар ҳамвориҳои ҷанубии мамлакат дар як сол 40-45 мм, дар суфакӯҳҳои дохилӣ 200-250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон мавсимӣ буда, дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд оғоз ёфта, дорои иктидори

Расми 17. Харитаи табиии Афғонистон

зиёди энергетикӣ мебошанд ва дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Қарируд, Фарахруд, Ҳилманд, Кобул, Панҷ ва Ому мебошанд.

Географияи аҳоли. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди таваллуд фавти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби ҷинсии аҳоли мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 26 нафар мебошад ва дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил мекунад. Зиёда аз 3 млн нафар аҳоли зиндагии бодиянишинӣ мегузаронанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 15 фоизи аҳоли зиндагӣ мекунад. Шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Кундуз мебошанд.

Афғонистон мамлакати сермиллат аст ва дар он зиёда аз 20 халқият зиндагӣ мекунад, ки қариб 50 фоизи онро паштунҳо ташкил мекунанд. Ғайр аз паштунҳо дар он ҷо тоҷикон, ўзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳоли талаф ёфт. Тақрибан 23 фоизи аҳоли қашшоқона зиндагӣ мекунанд.

Тавсифи умумии ҳоҷагӣ. Афғонистон мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсолаи охир иқтисодиёти он ба баъзе пешравиҳо ноил шуд. Асоси иқтисодиёташро кишоварзӣ ташкил мекунад. Дар кишоварзӣ зиёда аз 85 фоизи аҳоли банд буда, 60

фоизи даромади миллӣ ба он рост меояд. 40 фоизи боқимондаро хидматрасонӣ ва саноат ташкил медиҳад.

Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохилӣ инкишоф ёфтааст. Тақрибан 70 фоизи замини кишт ба ноҳияҳои шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладона кишт карда мешавад, ки қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Ғаллакорӣ зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техники пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои рағандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироаткорӣ боғу тоқдорӣ низ васеъ паҳн шудааст, ки он дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаған, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаҳои анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан ғўсфандони ғўшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунанд. Дар даштҳои хушк қароқўлпарварӣ ривож гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори ғўсфанди қароқўлӣ дар ҷаҳон ҷойи дуумро ишғол мекунад. Аз чорвои калон бештар чорвои қорӣ парвариш мекунанд. Дар ноҳияҳои кӯҳӣ бузпарварӣ инкишоф ёфтааст.

Саноат дар Афғонистон сусти тараққӣ кардааст ва танҳо 21,8 фоизи даромади миллиро медиҳад. Сохтмони корхонаву фабрикаҳои ҳозиразамон аз охири солҳои 30-юми асри гузашта ибтидо гирифта буд. Дар мамлакат асосан корхонаҳои наҷандон калони саноати сабук ва ҳӯроқворӣ сохта шудаанд. Аз саноати сабук бештар соҳаи бофандагӣ тараққӣ кардааст, ки матоъҳои пахтагӣ, моҳут, шохӣ, вискозӣ ва трикотажӣ истеҳсол мекунад. Дар саноати ҳӯроқворӣ корхонаи истеҳсоли қанд ва рағанкашӣ калонтарин мебошанд.

Афғонистон маҳсулоти гуногунро ба мамлакатҳои Покистон, Ҳиндустон, Финляндия, Олмон ва Белгия содир карда, аз кишварҳои Покистон, Ҷумҳурии Корея, Ҷопон, ИМА ва Олмон мол ворид мекунад.

Нақлиёт. Дар Афғонистон мардум асосан аз воситаи нақлиёти автомобилӣ истифода мебаранд. Дарозии роҳҳо дар ин кишвар 21 ҳазор километрро ташкил мекунад. Муҳимтарин роҳҳои нақлиёт роҳи автомобилгарди Кобул-Шерхон, Кушка-Ҳирот-Қандаҳор, Пули Хумрӣ-Мазори Шариф-Шибирғон мебошанд. Нақлиёти обӣ дар ин кишвар ҷандон рушд накардааст ва аҳамияти калон надорад. Фурудгоҳҳои Кобул ва Қандаҳор ҳавопаймоҳои кишварҳои гуногунро қабул мекунанд. Аз Кушк то Турғундӣ 7 километр роҳи оҳан вучуд дорад. Дар тижорати берунии Афғонистон содирот 98 млн долларро ташкил мекунад. Шарикони тижоратии Афғонистон ИМА, Фаронса, Покистон, Тоҷикистон ва Туркия мебошанд.

Савол ва сунорш.

Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодию географии Афғонистон баҳо бидиҳед.

Инро ман медонам.

2. Афғонистон аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Афғонистонро кадом миллатҳо ташкил мекунад?
4. Кадом соҳаи хоҷагӣ дар иқтисодиёти Афғонистон мавқеи асосиро ишғол мекунад?
5. Барои чӣ дар Афғонистон нақлиёти роҳи оҳан инкишоф наёфтааст?

Инро ман метавонам.

1. Атлас ва харитаро истифода бурда, дар онҳо давлатҳои ҳамсарҳад, вилоятҳо ва пойтахти Афғонистонро тасвир кунед. Мавқеи географии онро тавсиф диҳед.

Оё медонед?

1. Дар Афғонистон танҳо як нафар яҳудӣ зиндагӣ мекунад.
2. Танҳо ¼-и аҳолии Афғонистон дар шаҳрҳо маскун шудааст.
3. Дарозумрии аҳоли дар Афғонистон 44,2 солро ташкил медиҳад, аз ҷумла занҳо 44,4 ва мардҳо 44 сол. Қариб ҳар як кӯдаки шашуми ин кишвар дар вақти таваллуд мемирад. Аҳолии Афғонистон ҷавон буда, қариб 45%-и он кӯдакони то 14-сола ҳастанд.
4. То ҳол дар Афғонистон ягон нафар ба бемории СПИД гирифтадор нашудааст.

Хулоса. Афғонистон яке аз мамлакатҳои қадима буда, то ҳол захираҳои зеризаминии он ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд ва қариб истифода намешаванд. Саноат суғурӯ тараққӣ кардааст. Аксари аҳоли дар ҳолати қашшоқӣ умр ба сар мебарад.

§2.10 САРЗАМИНИ ШЕЪРУ ШОИРОН

Хусусиятҳои табиӣ-географии ин мамлакат чӣ гунаанд? Кадом сарватҳои табиӣ он мавқеи ҷаҳонӣ доранд? Шумо кадом хусусиятҳои умумию бо ҳам наздики мардумашро бо тоҷикон медонед?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Эрон дар Ҷануби Ғарбии Осиё воқеъ шудааст. Мавқеи иқтисодию географии он нисбатан мусоид аст. Дар шимол бо Арманистону Озарбойҷон, дар шимолу шарқ бо Туркманистон, дар шарқ бо Афғонистону Покистон, дар ғарб бо Ироқу Туркия ҳамсарҳад мебошад. Қаламрави он дар шимол ба баҳри Каспий ва дар ҷануб ба халиҷи Форс роҳи баромад дорад. Роҳи оҳан қаламрави Эронро бо ҳама давлатҳои ҳамсоя (ғайр аз Афғонистон) пайваст мекунад.

Расми 18. Харитаи сиёсии Эрон

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Зиёда 4/5 ҳиссаи қаламрави Эронро каторкӯҳҳо, суфакӯҳҳо ва кӯҳсори баланд ишғол кардааст. Хусусияти хоси релефи Эрон ивазшавии тадриҷии ҳамвориҳо ба баландиҳо мебошад. Пастии назди Каспий аз сатҳи баҳр 28 метр пасттар аст. Баландии каторкӯҳҳои Албурз 5000 метрро ташкил мекунад. Қариб ҳамаи қисми дохилии кишварро кӯҳсори Эрон ишғол кардааст ва ҳамвориҳо масоҳати камтар доранд.

Иқлими Эрон асосан субтропикии континенталии хушк мебошад. Ҳарорати миёнаи моҳи январ дар Техрон ба +2 дараҷа ва дар моҳи июн ба +29 дараҷа мерасад. Дар соҳили ҳалиҷи Форс то миёнаи моҳи январ +19 дараҷа ва моҳи июл +32 дараҷаро ташкил медиҳад. Дар қисми зиёди Эрон боришоти солона аз 50 то 500 мм-ро ташкил мекунад. Фақат дар соҳили баҳри Каспий (иқлими субтропикии намнок) миқдори боришот ба 1500-2000 мм мерасад. Дарёҳои Эрон он қадар дарозу пуроб нестанд, аммо дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ аҳамияти калон доранд. Барои обёрӣ бахусус дарёҳои Аракс, Сафедрӯд ва Корун васеъ истифода мешаванд.

Сарватҳои зерзаминии Эрон хеле гуногунанд. Дар қаламрави он аз сӯзишворӣ ангишт ва захираи калони нафту газ вучуд дорад. Конҳои нафт дар шимоли кишвар қад-қадӣ соҳили баҳри Каспий ва доманакӯҳи Туркману Хуросон воқеъ шудаанд. Дар ҷануб конҳои нафт дар ҳавзаи халиҷи Форс ҷойгир шудаанд, ки мавқеи хуби иқтисодӣ-географӣ доранд. Конҳои калонтарини газ дар мавзёҳои Познон ва Сарахс воқеъ гардидаанд. Дар шарқи Техрон, наздикии Симнон ва Эрони Марказӣ захираи марганетс мавҷуд аст. Аз дигар намуди сарватҳои зерзаминӣ дар ноҳияҳои гуногуни Эрон захираи металҳои ранга, нодир, қиматбаҳо, масолеҳи бинокорӣ вучуд дорад. Хусусан захираи маъдани мис, сурб, рух, хромит, никел, кобалт, молибден, металҳои нодир қиматбаҳо зиёд аст. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ захираи калони сулфур, намак, шпат, талк, абрак, фосфорит, барий ва ғайра мавҷуданд.

Аҳоли. Эрон дорои шароити гуногуни табиӣ буда, аҳолиаш соҳиби таърихи тӯлонии ташаккул аст. Аҳоли вобаста ба дараҷаи аз худ кардани замин ва захираҳои маъданӣ дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 30,0 нафар ва дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамагӣ 2-3 нафарро ташкил медиҳад. Бештар аз 43 ҷиҳати аҳоли дар ноҳияҳои шимолии кишвар маскун шудааст.

Ҳаёти миллии аҳолии Эрон гуногун буда, дар он зиёда аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунанд. Аз нисф бештари онро форсҳо ва ҷойи дуоҷро озарбойҷониҳо ташкил мекунад. Ҳамчунин дар ин ҷо тотҳо, афғонҳо, курдҳо (зиёда аз 2 млн нафар) ва намоёндагонии халқҳои дигар зиндагӣ мекунанд. Зиёда аз 98 ҷиҳати аҳолии мамлакат дини исломро парастид мекунанд.

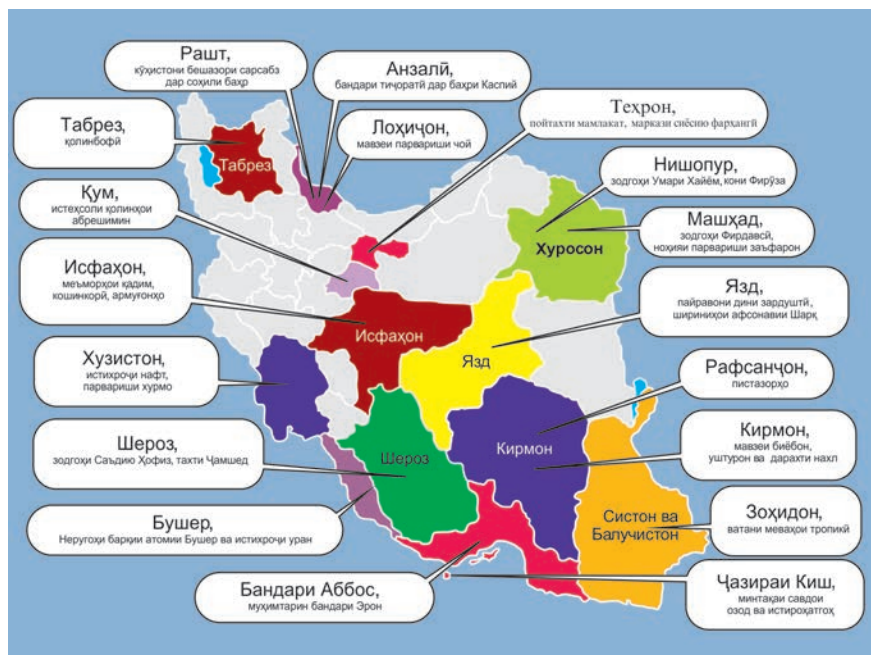
Тавсифи умумии ҳоҷатӣ. Эрон дар Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мамлақати пуриқтидор мебошад.

Аввалин фабрика ва корхонаҳо дар кишвар дар ҷорӣ аввали асри XX сохта шудаанд. Дар ин давра асоси саноат аз истеҳсоли коркарди нафт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайримаъданӣ ва саноати сабук, бештар бофандагӣ иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сардӯвардани маҳсулоти саноатии хориҷӣ корхонаҳое, ки пеш сохта шуда буданд, дар давраи Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолиятанро пурра қатъ карданд. Ин вазъият Эронро водор сохт, ки барои ҳифзи саноати худ соли 1965 доир ба «Муҳофизати саноати миллий» қонун қабул кунад. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати миллий, пеш аз ҳама ба рушди устувори саноати вазнин эътибори ҷиддӣ дода шуд. Давлат барои рушди ин соҳа дар солҳои 1949-1955 20,1 ҷиҳати маблағгузориро ҷудо кард ва пас аз солҳои 1963-1968 онро ба 29,8 ҷиҳат расонд. Фақат дар панҷсолаи сеюми асри гузашта Эрон сохтмони комбинати металлургӣ, корхонаи истеҳсоли алюмин,

троллейбусозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васлкунанда, нафткоркунӣ ва химияи нафтро ба нақша гирифт. Бунёди ин корхонаҳои азим ва ба кор даровардани онҳо вобастагии мамлакатро ба маҳсулоти хориҷӣ кам кард. Дар бозори дохилӣ ба истеҳсоли маҳсулоти саноати миллий эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд пеш аз ҳама маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ кунанд.

Эрон аз ҷиҳати истихроҷи нафт дар байни давлатҳои аъзои ОПЕК (Ташиклоти Мамлакатҳои Содиркунандаи Нафт) дар ҷойи дуум буда, аз ҷиҳати содироти он дар дунё зинаи чорумро ишғол мекунад.

Эрон барои тараққиёти саноат дар баробари маблағгузорию давлатӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ сармояи хориҷиро низ васеъ истифода мебарад. Чунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб додааст. Дар таркиби даромади миллий ҳиссаи саноат мунтазам афзуда, кишвар соҳиби соҳаҳои нави саноат шуд. Дар таркиби он ҷойи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ, пеш аз ҳама истихроҷи нафт ва коркарди он ташкил мекунад. Дар айни замон Эрон аз 65 ҷохи сатҳи хушкӣ ва 70 ҷохи тунуқобаи баҳрӣ нафт истеҳсол мекунад ва аз ҷиҳати истеҳсоли он дар ҷаҳон дар ҷойи панҷум қарор дорад. Истеҳсоли

Расми 19. Нақшаи тахассуси шаҳрҳои Эрон

газу ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Аз захираҳои табиӣ маъдани оҳан, марганетс, хром, мис, молибден, сурб, рух, симоб, маргимуш истехсол карда мешавад. Ба ғайр аз ин кишвар намуди зиёди сарватҳои ғайримаъданӣ (намак, намаки главберитӣ, магнезӣ, шпат, асбест, корунд, талк, графит, абрак ва ғайра) истихроч мекунад. Дар мамлакат соҳаи нафткоркунӣ, хӯрокворӣ, саноати сабук ва трикотажӣ инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои нафткоркунӣ ва хӯрокворӣ дар Ободон, Масчиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нафтишоҳ ва дар наздикии Техрон сохта шудаанд. Аз соҳаҳои саноати сабук бофандагӣ тараққӣ карда, матоъҳои пахтагӣ, ресмон, мохут, шохӣ, қолин истехсол мекунад. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрёз, Кошон; абрешим дар Язд, Шахӣ, Кошон; трикотаж дар Техрон, Табрёз, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан косибон истехсол мекунад ва маҳсули дастӣ қолинбофони эронӣ дар дунё машҳур аст.

Дар *саноати хӯрокворӣ* истехсоли қанд (беш аз 27 корхона), биринҷ (беш аз 30 корхона), орд, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди ҷой ва тамоқу инкишоф ёфтааст. Дар баробари рушди сохтмони корхонаҳои саноатӣ, корхонаҳои масолеҳи сохтмон пешрафт кардааст. Дар ин ҷо семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, гач (алебастр), оҳак ва ғайра истехсол карда мешавад.

Саноати мошинсозӣ аз корхонаҳои хурди косибӣ ва васлкунанда то тавлидгоҳҳои бузург (аз қисмҳои алоҳида сохтани маснуоти гуногуни захирагӣ – радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошанд. Дар баробари сохтани корхонаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга дар Эрон корхонаҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шудаанд, бахусус саноати автомобилсозӣ хеле пеш рафтааст. Ҳоло дар Эрон 12 корхонаи автомобилсозӣ амал мекунад ва дар ҳоли ҳозир мамлакат соле зиёда аз 250 ҳазор автомобил истехсол мекунад. Дар назар дошта шудааст, ки оянда ин шумора ба 500 ҳазор расонида шавад. Дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои мухталифи саноат ва мошинҳои кишоварзӣ қисмҳои эҳтиётӣ низ тайёр мекунад. Дар асоси коркарди нафт соҳаҳои саноати химияи нафт ташкил шудааст, ки маҳсулоти гуногуни резинӣ истехсол мекунад. Аз ҳисоби намудҳои гуногуни маҳсулоти химиявӣ нурии минералӣ, сода, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шустушӯ ва ғайра истехсол карда мешавад.

Инкишофи соҳаҳои саноат ва обёрии заминҳо бе заминаи пур-иқтисодии энергетикӣ ғайриимкон аст. Бинобар ин солҳои охир Эрон доираи сохтмони корхонаҳои гидроэнергетикиро васеъ кард. Дар дарёҳои Караҷ, Диз, Сафедруд неруғоҳҳои барқӣ обӣ ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари инкишофи соҳаҳои ҳозиразамони саноат ҳунармандӣ ва косибӣ ташаккул ёфтааст.

Кишоварзӣ соҳаи аънанавӣ ва муҳими иқтисодии Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар ин соҳа тағйироти

ичтимоию иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама заминдории помешикон маҳдуд (30-150 га) шуда, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил шуд. Дар охири соли 1967 шумораи деҳқонони заминдор ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ кардани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедрӯд, Караҷ иншооти обёрӣ сохта шуд. Соҳаи асосии кишоварзӣ зироаткорӣ мебошад. Аз зироати ғалладона: гандум, чав; дар заминҳои обӣ – пахта, шолӣ, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, кӯкнор, чой, кунчит, канаф, лӯбиёҳои, инчунин сабзавот, боғу тоқпарварӣ рушд кардааст.

Эрон дорои чарогоҳҳои васеъ мебошад, ки боиси рушди чорводорӣ шудааст. Дар ин соҳа парвариши ғусфанду буз, чорвои калони шохдор, аспарварӣ ва моҳидорӣ бештар инкишоф ёфтааст.

Иқтисодиёти Эрон дар ҳоли ҳозир бо суръати баланд тараққӣ карда ва пеш меравад.

Бештар аз 50% тухми моҳӣ (украи сиёҳ), ки аз баҳри Каспий ба даст оварда мешавад, ба мамлакати Эрон рост меояд.

Географияи нақлиёт. Эрон дорои намудҳои гуногуни нақлиёт мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ ишғол мекунад. Дар равобитаи берунаи ин кишвар роҳҳои баҳрӣ, кубурӣ (хатҳои интиқоли нафту газ) ва ҳавоӣ ҳам аҳамияти калони иқтисодию иҷтимоӣ доранд.

Савол ва супориш.

1. *Аз харита ва атлас роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян кунед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Эрон аз кадом намуди сарватҳои табиӣ бой аст?*
3. *Аломатҳои асосии нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро шарҳ диҳед ва бифаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд.*
4. *Ҳукумати Эрон барои тараққӣ додани саноат ва кишоварзӣ дар мамлакат чӣ чорабиниҳоро гузаронд?*
5. *Чаро тайи чанд сол давлатҳои Ғарб Эронро дар муҳосираи иқтисодӣ гирифтаанд?*

Инро ман метавонам.

1. *Атлас, харита ва китобро истифода бурда, тақсимоти маъмурии Эронро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*
2. *Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои саноатӣ ва кишоварзии Эронро тасвир карда, дар бораи онҳо маълумот бидиҳед.*

Оё медонед?

1. Аз ҳама қолинҳои қиматбаҳое, ки дар Эрон бо усули косибӣ истеҳсол карда мешаванд, қолинҳои Исфохон беҳтаранд.

2. Қаторкӯҳҳои Загрос ва Албурз кӯҳҳои асосии Эрон буда, қуллаи баландтаринаш Дамованд (5681 м) – вулкони хомӯшшуда аст. Дар танӯраи он буғи сулфур ва дар нишебиҳою доманааш чашмаҳои гарм ғаввора мезананд.

3. Бузургтарин шаҳри Эрон пойтахти он Техрон мебошад, ки ҳавои атмосфераи он дар дунё аз ҳама ифлостар аст. Ба ҳисоби миёна ҳар рӯз аз касалиҳое, ки ба ифлосии атмосфера алоқаманданд, дар ин шаҳр 27 нафар мефавтад. 60% захираи нафти ҷаҳон ба ҳаличи Форс рост меояд. Захираи нафт дар Эрон ба 125 миллиард баррел расида, 10% захираи нафти ҷаҳонро ташкил медиҳад. Эрон ҳар рӯз 4 млн баррел нафт истихроҷ мекунад.

4. Зиёда аз 70% аҳолии Эронро шахсони то 30-сола ташкил мекунанд.

5. Дар шаҳри Язд то ҳол ибодатгоҳҳои зардуштӣ вучуд доранд, ки оташи муқаддас дар он зиёда аз 2000 сол месӯзад.

6. Моҳи июли соли 2015 созишнома байни давлатҳои Ғарб ва Эрон доир ба қатъ намудани муҳосираи иқтисодӣ нисбати Эрон ба имзо расид.

Хулоса. Эрон тафавутҳои дохилии хос дорад. Ноҳияи марказӣ маркази таърихӣю географияи кишвар ба шумор меравад. Минтақаи ҷанубу ғарбии кишвар остон (вилоят)-ҳои соҳили ҳаличи Форсро дарбар мегирад ва маркази асосии истихроҷу коркарди нафт аст. Ноҳияи шимолӣ пастиш назди Каспийро дар бар мегирад, ки соҳаи таҳассусии он парвариши рустаниҳои субтропикӣ мебошад. Барои ноҳияи шарқӣ кишоварзии нисбатан қафмонда хос аст. Дар ноҳияи шимолу шарқӣ низ соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад.

§2.11 ҶУМҲУРИИ ПОКИСТОН

Шумо доир ба ин мамлакат чӣ маълумот доред? Ин мамлакат чӣ гуна шароити табиӣ дорад? Аз ин мамлакат ба Тоҷикистон кадом намуди маҳсулот ворид мешавад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсими Ҳиндустон ҳамчун давлати мустақил ташкил шудааст.

Он дар шарқ бо Ҳиндустон, дар шимолу шарқ бо Чин, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба уқёнуси Ҳинд роҳи баромад дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумиҷаҳонӣ пайваст мекунад. Дар хушкӣ ду хатти роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо Ҳиндустон пайваст мекунад. Ин ба Покистон имконият медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик алоқаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае кӯҳсор аст. Шимол ва шимолу ғарби онро кӯҳҳо ва баландиҳо ишғол кардаанд. Баландии кӯҳҳо дар шимол 4-6,5 ҳазор метрро ташкил мекунад. Дар ҷанубу шарқи мамлакат ҳамвори Ҳинд доман паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ мавҷуданд, ки аз онҳо захираи маъдани оҳан, хромит, марганец, боксит, сурб, рух, сурма, нафт, газ, ангишт ва масолеҳи сохтмон (гач, оҳаксанг, гил) аҳамияти саноатӣ доранд.

Иқлими Покистон дар зери таъсири бодҳои мавсимӣ (муссонҳо) қарор дорад. Дар қисми зиёди қаламрави он иқлими тропикӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ субтропикии хушк ва танҳо дар минтақаҳои кӯҳӣ иқлими нисбатан намнок ҳукмфармост. Дар қаламрави кишвар бешазорҳо ниҳоят каманд (3%).

Бузургтарин дарёи Покистон дарёи Ҳинд аст, ки қисми зиёди ҳудуди мамлакат дар водии он ҷойгир шудааст. Дарёҳои ҷанубӣ ё резишгоҳ надоранд ё ин ки ба баҳри Араб мерезанд. Шохоби бузургтарини дарёи Ҳинд – Сатлеҷ аз ҳисоби дарёҳои Панҷоб (Чиноб, Рави, Челам, Боис) ташкил шудааст ва оби он ба воситаи бузургтарин каналҳо (Дипалпур, Пакпаттан, Панҷнад) барои обёрӣ истифода мешавад.

Географияи аҳоли. Барои Покистон дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст. Афзоиши солонаи табиӣ аҳоли 2,5% аст. Ҳоло шумораи аҳолии кишвар 165,8 млн нафарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда соли 1901 ҳамагӣ 16,6 млн нафар буд. Дар тӯли 100 сол аҳоли даҳ баробар афзудааст. Аҳоли дар мамлакат нобаробар ҷойгир шудааст ва зичии миёнаи он дар 1 км² тақрибан 205 нафар аст, аммо дар Балучистон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 7 нафар мебошад. Дараҷаи давомнокии миёнаи умри аҳоли, ҷӣ занҳо ва ҷӣ мардҳо, ба 63 сол баробар аст. Барои паст кардани дараҷаи афзоиши табиӣ аҳоли ҳукумати мамлакат барномаи миллии танзими оиларо қабул кард.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама миллати сершумор панҷобиҳо ва синдҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатии кишвар забони урду мебошад.

Географияи ҳоҷагӣ. Покистон кишвари аграрию саноатӣ мебошад. Аксари аҳоли ба кишоварзӣ (48%) машғуланд: дар саноат 20% ва соҳаҳои хидматрасонӣ 32%-и аҳоли машғули кор аст. Яке аз проблемаҳои асосии ин кишвар бекорӣ мебошад. Бештари аҳоли аз мутахассисони баландхтисос то коргари одӣ ҳамчун муҳоҷири корӣ ба хориҷи кишвар, бештар ба кишварҳои Шарқи Миёна мераванд. Аз ҳаҷми умумии ММД 24% ба кишоварзӣ, 25% ба саноат, 51% ба нақлиёту савдо рост меояд. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан

Расми 20. Харитаи Покистон

тараққикардаи Осиёи Ҷанубӣ мебошад. То ба даст даровардани мустақилият дар иқтисодиёти он соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Саноати он аз якчанд фабрикаи бофандагӣ, корхонаҳои қанд, ордқашӣ, корхонаҳои хурди механикӣ ва таъмири роҳи оҳан иборат буд. Баъди қабул кардани барномаи инкишофи иқтисодӣ ба ташаккул ва инкишофи соҳаи сармоядорӣ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Мувофиқи барномаи мазкур дар мамлакат Иттиҳодияи тараққиёти саноат ташкил карда шуд. Дар он баробари маблағгузориҳои давлат инчунин сармояи хусусии миллӣ иштирок мекунад. Бо қувваи сармояи хусусӣ ва давлатӣ даставвал корхонаҳои калони саноати сабук барпо карда шуданд. Дар он мавқеи асосиро саноати бофандагӣ ишғол мекунад. Корхонаҳои бофандагӣ матои пахтагӣ (бештар аз 170 фабрика), шохӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Қолинбофӣ босуръат инкишоф меёбад. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯрокворӣ низ ривож ёфт. Дар таркиби он ҳиссаи саноати қанд (зиёда аз 24 корхона) калон аст.

Нақши муҳимро дар иқтисодиёти кишвар касибӣ мебозад. Масалан аҳоли дар корхонаҳои хурд маҳсулоти варзишӣ (тӯбҳои футболу волейбол, ҷӯбдастӣ ва ҷавгонбозӣ) ва дастгоҳҳои ҷарроҳӣ истеҳсол

мекунанд. Дар Файсалобод ва дигар шаҳрҳо корхонаҳои хурди бофандагӣ, хусусан корхонаҳои матоъҳои пахтагӣ амал мекунанд.

Пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе тараққиӣ саноати вазнин тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин солҳои охир бо маблағгузориҳои давлат, сармоягузориҳои хусусӣ ва хориҷӣ корхонаҳои калони саноати энергетикӣ, коркарди нафт, металлургӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон сохта шудаанд.

Соли 1980 бо ёрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар наздикии Қарочи комбинати металлургӣ ба кор даромад.

Дар баробари ин Покистон то кунун бисёр намуди маҳсулоти саноатиро аз ИМА, Англия ва Ҷопон меҳарад.

Кишоварзӣ. Таъминоти озуқаворӣ ва саноати мамлакат бо ашёи хом ба соҳаҳои кишоварзӣ вобаста аст. Маҳсулоти асосии ғалладонаро гандум ташкил медиҳад, ки давлат онро аз деҳқонон харида, аҳолиро бо орд таъмин мекунад. Давлат барои дастрас кардани навъҳои серхосили гандум, таъминот бо тухми зироат бо нархи арзон мусоидат карда, барои харидани нуриҳои маъданӣ ба аҳоли кумак мекунад. Пахтакорӣ низ яке аз соҳаҳои муҳими рустанипарварии мамлакат мебошад. Онро дар хоҷагиҳои хурд парвариш мекунанд. Сипас корпоратсияҳои давлатӣ аз онҳо пахтаро харидорӣ карда, барои фурӯш ё таъмини фабрикаҳои бофандагӣ истифода мебаранд. Ғайр аз ин дар мамлакат шолӣ, чуворимакка, найшакар, лӯбиё ва арзан кишт карда мешавад, ки аҳамияти озуқаворӣ ва содиротӣ доранд. Зироаткорӣ ба обёрӣ эҳтиёҷ дорад. Системаи обёрии Покистон аз қадим шухрат дошт. Дар кишвар 80% заминҳои кишт обёрӣ шудаанд.

Биринчи навъи басматӣ, ки донҳои дарозрӯяи хушбӯй ва дар кишварҳои Шарқи Наздик арзиши баланд дорад, дар Покистон истеҳсол карда мешавад.

Дар Покистон парвариши рустаниҳои полезӣ, обҷаборӣ ва боғдорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар гузашта хӯрокворӣ намерасид, давлат онро аз хориҷа меҳарид. Ҳоло Покистон ҳудудро бо аксар намуди маҳсулоти хӯрокворӣ пурра таъмин мекунад. Мамлакат дар истеҳсоли картошка дар байни давлатҳои Осиё ҷойи аввалро ишғол мекунад. Истеҳсоли солони он 10 млн тонна мебошад.

Чорводорӣ соҳаи дуҷумдараҷа аст. Дар он парвариши чорвои қорӣ афзалият дорад. Солҳои охир фермаҳои парвариши чорвои гӯштуширдеҳ ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои камбориш ғусфанд, буз ва уштур парвариш мекунанд. Аз баҳр моҳӣ шикор карда мешавад. Дар содироти Покистон пахта, маҳсулоти бофандагӣ, либос, биринҷ, пӯст, қоллин; дар воридоти он мошинҳо, таҷҳизот, нафт, маҳсулоти нафти, таҷҳизоти нақлиёт, ғалладона ва лӯбиёгӣ бартарӣ дорад. Шарикони

тичоратии берунаи Покистон ИМА, Гонконг, Англия, Олмон, АМА, Чопон, Малайзия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Нақлиёт. Покистон дорои беш аз 8823 километр роҳи оҳан ва 58000 километр роҳи мошингард мебошад. Шохроҳҳои асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноатии мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваस्त мекунад. Нақлиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро мекунад. Флоти тичоратӣ давлатӣ аст.

Покистон мамлакати аграрию саноатӣ буда, дар байни кишварҳои исломӣ ягона давлати дорои силоҳи ядрой мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Афзоиши босуръати аҳоли; ҳамвории Ҳинд, дарёи Ҳинд, каналҳои Дипалпур, Пакпаттан, Панҷнад.

Савол ва супориш.

1. Атлас ва харитаро истифода бурда ба мавқеи иқтисодиёи географии Покистон баҳо диҳед.

Инро ман медонам.

2. Шароит ва сарватҳои табиии Покистон барои инкишофи соҳаҳои, саноат, кишоварзӣ, нақлиёт то чӣ андоза мусоидат мекунад?
3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташкил мекунад ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Саноат ва кишоварзии Покистон дар кадом давра тараққӣ кард?
5. Барои инкишофи ҳаматарафаи заминдорӣ чӣ халал мерасонад?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ соҳаи кишоварзии Покистонро тасвир кунед. Доир ба соҳаҳо ва ноҳияҳои кишоварзӣ маълумот бидиҳед.

Оё медонед?

1. Покистон ягона давлате мебошад, ки истиқлолияти Арманистонро эътироф накардааст, дар сурате ки Арманистон истиқлолияти Покистонро эътироф кардааст.
2. 80% тӯби футболро дар дунё Покистон истеҳсол мекунад.
3. Дар Покистон барои ду дақиқа дер мондан ба дарс хонанда дар синф 8 соат китоби Қуръонро мутолиа мекунад.
4. Номи Покистонро Чаудхури Раҳмат Алӣ, ки дар Англия зиндагӣ мекарду донишҷӯии донишгоҳи Кембрич буд, пешниҳод кардааст.
5. Дар Покистон бо 60 забон гуфтугӯ мекунад. Дар қонун ду забони гуфтугӯии давлатӣ – урду ва англисӣ қабул шудааст.

Хулоса. Покистон мамлакати аграрию саноатӣ буда, дар таркиби хоҷагии он кишоварзӣ нақши асосиро мебозад. Агарчи дар Покистон соҳаҳои саноати мошинсозӣ, химия, нафту химия ва бофандагӣ рушд кардаанд, рушди он аз Ҳиндустон ақиб мондааст..

ФАСЛИ III. МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 АВРУПОИ ҒАРБӢ

Чаро дар асри XX ин минтақаи машҳур мавқеи нешсафии худро дар ҷаҳон аз даст дод? Кадом соҳаҳои саноат мавқеи онро дар таркиби хоҷагии ҷаҳон боло бардоштаанд? Кадом кишварҳо дар сафи неши рушди иқтисодию сиёсии он қарор доранд?

Мавқеи географӣ. Аврупои Ғарбиро аз рӯи мавқеи географӣ ва хусусиятҳои таърихӣ, табиӣ, хоҷагӣ ба се зерноҳия ҷудо кардаанд: Марказӣ, Шимолӣ ва Ҷанубӣ, ки онҳо аз рӯи масоҳат қариб баробар буда, аз рӯи шумораю зичии аҳоли аз якдигар фарқ доранд. Мамлакатҳои ин минтақа якҷоя қаламрави яклухтро ташкил медиҳанд. Масоҳати онҳо аз соҳили баҳри Норвегия то баҳри Миёназамин (аз шимол ба ҷануб 5 ҳазор километр) тӯл кашидааст. Масоҳати умумии минтақа 3,7 млн км² (2,5% майдони хушкӣ) буда, дар он 24 давлати мустақил ҷойгир шудаанд. Давлатҳои минтақаро умумияти таърихӣ, муносибатҳои сиёсӣю иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд кардааст. Аз нигоҳи ҳудуд ин мамлакатҳо он қадар бузург нестанд. Як қисми онҳо бо номи давлатҳои хурд (микродавлат) машҳуранд (Андора, Ватикан, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино). Аз ҳама хурдтарини онҳо Ватикан аст, ки дар миқёси ҷаҳон мавқеи хос дорад.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ низоми давлатии гуногун доранд: буржуазии ҷумҳуриявӣ, монархӣ, монархияи конституционӣ, унитарӣ ва федеративӣ.

Аврупои Ғарбӣ яке аз қадимтарин марказҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мебошад.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Ғарбӣ беш аз 390 млн нафар буда, афзоиши он суст аст. Вазъияти демографии минтақа нисбатан номусоид аст. Дар баъзе мамлакатҳо ҳолати камшавии аҳоли (депопулятсия) мушоҳида карда мешавад. Таваллуд фақат дар қисми ҷануби минтақа (махсусан дар Испания) зиёдтар аст, ки онро ба таъсири зиёди дини насронӣ алоқаманд медонанд.

Ҳиссаи минтақа дар системаи ҷаҳонии муҳоҷирати берунаи аҳоли тағйир ёфтааст, яъне Аврупои Ғарбӣ дар гузашта (давраҳои кашфиётҳои бузурги географӣ) сарчашмаи муҳоҷират буд, вале ҳоло ба маркази асосии муҳоҷирати корӣ табдил ёфтааст. Дар ҳоли ҳозир дар ин ҷо шумораи коргарони хориҷӣ аз 20 млн нафар зиёд аст, ки ҳуқуқи шаҳрвандӣ надоранд ва онҳоро коргари кироя («гастарбайтер») меноманд.

Аҳолии минтақа аз нигоҳи ҳайати миллий якхела буда, аммо аз ҷиҳати этникӣ гуногун аст. Ин ҳолат дар давлатҳои ду ва бисёрмиллата

боиси муноқишаҳои миллӣ мешавад. Чунин нооромиҳои миллию этникиро дар Британия, Белгия ва Испания мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба минтақаи Аврупои Ғарбӣ ҷойгиршавии нисбатан зичи аҳоли хос аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ 1000 нафар рост меояд, ки аз рӯи ин нишондод дар дунё ҷойи якумро ишғол мекунад. Вале дар қисмҳои ҷудогонаи он (байни шимолу марказ) зичии аҳоли фарқ мекунад. Ба ҳамин сабаб дар ин минтақа дараҷаи баланди урбанизатсия вучуд дорад. Аз се ду ҳиссаи аҳоли (дар баъзе мамлакатҳо то 4/5 ҳисса) дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад.

Хусусияти хоси агломератсияи шаҳрӣ ин аст, ки дар шаҳрҳои калон аҳоли аз ҳад зиёд ҷамъ шудааст. Шаҳрҳои Лондон, Париж, Рейн, Рур аз қабилӣ чунин шаҳрҳои калон мебошанд, ки ҳар яки он зиёда аз як млн нафар аҳоли доранд.

Аврупои Ғарбӣ бузургтарин минтақаи урбанизатсияшудаи ҷаҳон мебошад.

Агломератсияи Рур дар дунё калонтарин буда, дар 9 ҳазор километри мураббаъ ҷойгир шудааст. Он беш аз 13 млн. нафар аҳоли, қариб 100 шаҳр, аз ҷумла 25 шаҳри калонро дар бар мегирад. Дар баъзе қисмҳои ин агломератсия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ то ба 5 ҳазор нафар расидааст.

Ягонагии аҳолии минтақа ва ба оилаи ҳиндуаврупой мансуб будани халқҳои он нишондиҳандаҳои ягонаи демографӣ ва дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳояш аст.

Тавсифи умумии хочагӣ. Аксар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ба гурӯҳи давлатҳои мутараққӣ мансубанд. Минтақа ба туфайли инқилоби саноатӣ пешсафи капитализми ҷаҳонӣ шуд ва ҳоло ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ яке аз пурқувваттарин ноҳияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Маҳсулоти саноатӣ мавқеи хочагии Аврупои Ғарбро дар бозори ҷаҳонӣ хеле боло бурд. То Ҷанги Якуми Ҷаҳон Аврупои Ғарбӣ дар ҷаҳон бо истеҳсоли автомобил, дастгоҳу киштӣ, таҷҳизоти идоравӣ, маҳсулоти электротехникӣ машҳур буд. Дар ҳоли ҳозир низ дар баъзе соҳаҳои технологияи мураккаб дар сафи пеши бозори ҷаҳон қарор дорад.

Географияи саноати Аврупои Ғарбӣ бар асоси мавҷудияти сарватҳои табиӣ ва шароити табиӣ шакл гирифтааст. Дар қисми шимолии он маъданҳои табиӣ металлҳо, сӯзишворӣ, дар ҷануб бештар маъдани металлҳо ва саноати вазнин ҷойгир шудаанд.

Саноати сӯзишворию энергетикӣ дар ибтидо пурра бо ёрии манбаъҳои ангишти маҳаллӣ фаъолият мекард. Дар миёнаҳои асри

Расми 21. Марказҳои саноатии Аврупои Ғарбӣ

XX истихроҷу истеъмоли ангишт кам шуда, ҷойи онро нафту газ ва атом гирифт. Баҳри Шимолӣ макони бузурги истихроҷи нафт мебошад, ки аз он ҷо солона зиёда аз 180 млн тонна нафт ва 100 млрд м³ гази табиӣ истихроҷ карда мешавад. Дар ин ҷо бештар аз 250 кони нафту газ кашф карда шудааст, ки бузургтарини онҳо кони Статфорд мебошад. Яке аз захираҳои калонтарини гази ҷаҳонӣ Слохтеран дар Нидерландия воқеъ шудааст.

Аврупои Ғарбӣ талаботи хурд бо нафт 1/3 ҳисса, бо газ 2/3 ҳисса қонеъ мегардонад ва боқимондашро аз хориҷа (бештар аз Русия) мегирад. Дар баробари ворид кардани нафт корхонаҳои нафткоркунӣ асосан дар шаҳрҳои бандарӣ ва қисман дар шаҳрҳои дохилӣ сохта шудаанд.

Истехсоли нуруи барқ ба ҳавзаҳои ангишт дар шаҳрҳои калону бандарҳо мутобиқ аст, аммо нуругоҳҳои барқи алаӣ дар минтақаи бартарӣ доранд, инчунин беш аз 70 корхонаи атомӣ мавҷуд аст. Дар аксари мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Норвегия ва Швейтсария) истгоҳҳои барқи обӣ аҳамияти дувумдараҷа доранд. Дар Италияву Исландия аз нуруи гидротермалӣ (обҳои гарми зеризаминӣ) низ истифода мебаранд.

Саноати металлургияи Аврупои Ғарбӣ ҳанӯз пеш аз оғози инкилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) пайдо шуда, ба ашёи хоми дохилӣ таъя мекард. Коркарди металлургияи сиёҳ дар Англия, Олмон, Фаронса, Испания, Белгия, Шведсия ва Люксембург тараққӣ кардааст. Баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон марказҳои калони ин соҳа дар шаҳрҳои бандарӣ сохта васеъ карда шуданд. Нохияи калонтарини металлургияи сиёҳи Аврупои Ғарбӣ ҳавзаи Рур буда, дар он ҷо дар як сол 25 млн тонна пӯлод ғудохта мешавад. Калонтарин комбинати металлургӣ дар шаҳри Дойсбург аст, ки дар як сол то 10 млн тонна пӯлод истеҳсол мекунад. Дигар комбинати калону ҳозиразамон дар шаҳри Тарантои Италия ҷойгир шудааст, ки он 10 млн тонна иқтидори истеҳсоли дорад. Корхонаҳои саноати металлургияи ранга асосан дар мамлакатҳои ҷойгир шудаанд, ки ашёи хом ва неруи зиёди барқ доранд. Соҳаи муҳимтарину инкишофёфтаи металлургия саноати алюмин мебошад.

Мошинсозӣ. Ин соҳаи авангарди минтақа дар шаҳрҳои калон ва агломератсияҳо воқеъ шудааст. Солҳои охир дар соҳаи мошинсозӣ хусусияти нави ҷойгиркунӣ ба амал омад, ки ин хусусият дар якҷоя кардани он зоҳир мешавад. Дар ҷойгиркунии он хусусиятҳои хоси зерсоҳа ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан дар Англия соҳаҳои электротехника, электроника, дастгоҳсозӣ, ракетаи кайҳонӣ асосан дар шаҳри Лондон, автомобилсозӣ дар Бирмингем, таҷҳизоти бофандагӣ дар Манчестер, киштисозӣ дар Глазго ҷойгир карда шудаанд.

Саноати химия. Географияи ин соҳа то Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳавзаҳои ангишт муайян мекард. Баъди ба яке аз ашёи хоми муҳими саноати химия табдил ёфтани нафт ва гази табиӣ, корхонаҳои онро дар соҳили баҳр ва дарё, дар шаҳрҳои бандарӣ сохтанд. Марказҳои калони саноати химия дар соҳилҳои дарёҳои Темза, Сена, Рейн, Элба ва Рона пайдо шудаанд.

Саноати сабук. Корхонаҳои ин соҳа маъмулан дар маҳалҳои серкоргар ва ноҳияҳои серистеъмол сохта мешаванд. Аз ин рӯ онҳо дар тамоми мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн шудаанд. Солҳои охир корхонаҳои соҳаи саноати сабук бештар дар ноҳияҳои, ки қувваи қори арзон доранд, аз ҷумла дар ҷануби Аврупо (Португалия) сохта шудаанд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣи Аврупои Ғарбӣ барои тараққиёти кишоварзӣ нисбатан мусоид мебошад. Қатъи назар аз ин ноҳияҳои алоҳидаи он бо шароити хоси худ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар қисми марказии Аврупо зироатҳои минтақаи муътадил, дар ҷануби он зироат ва дарахтони мевадихандаи субтропикӣ парвариш мекунанд.

Зироаткорӣ ва ҷорводорӣ соҳаҳои асосии кишоварзӣ дар Аврупои Ғарбӣ мебошанд. Ҳосилнокии гандум ба 60-70 ст/га мерасад, ки он дар ҷаҳон нишондихандаи баландтарин аст.

Ҷорводорӣ дар аксари мамлакатҳои соҳаи таҳассусӣ ба ҳисоб меравад ва дар Дания ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст. Дания

дар микёси ҷаҳон макони асосии истехсол ва содироти рағғану шир, паниру тухм ва ғушти хук ба ҳисоб меравад. Соҳаи зироаткорӣ талаботи аҳолиро пурра таъмин мекунад ва дар як вақт заминаи мустаҳкамаи ҳӯроки чорво ба ҳисоб меравад.

Соҳаи моҳидорӣ чун пештара дар иқтисодиёти Норвегия, Дания, Исландия нақши назаррас дорад.

Нақлиёт. Дар Аврупои Ғарбӣ тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунад. Шабакаи нақлиёти ин ҷо хеле мураккаб аст, асоси онро шоҳроҳҳои бузурги гуногунсамт ташкил медиҳанд ва онҳо аҳамияти байналмилалӣ доранд.

Нақлиёти обӣ низ ба воситаи дарёҳои Рейн ва Дунай ба самтҳои гуногун роҳи баромад доранд. Боркашонии солонаи дарёи Рейн 250-300 млн тоннаро ташкил медиҳад. Бандари баҳрии калонтарини дунё Роттердам дар резишгоҳи ҳамин дарё воқеъ шудааст. Бандари калонтарини дарёи дунё Дуйсбург дар миёнҷойи соҳил ҷойгир шудааст. Солҳои охир шоҳроҳи оби Рейн-Майн-Дунай сохта шудааст.

Тараққиёти илму техника ҳама монеаҳои табииро дар минтақа бартараф кардааст. Роҳҳои оҳану автомобилгард, кубурҳои аз Алп гузаронидашуда, паромҳои соҳилҳои Балтик, ки ба баҳри Шимол васл мешаванд, тунели зеробии Ла-Манш аз он гувоҳӣ медиҳанд.

Аврупои Ғарбӣ ноҳияи асосии саёҳати ҷаҳонӣ буда, дар он мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин мавқеи назаррас доранд. Ин мамлакатҳо ҳар сол қариб 150-200 млн нафар истироҳаткунандагон ва сайёҳонро қабул мекунад. Испанияро аз рӯи миқдори сайёҳоне, ки ба ин мамлакат меоянд, «рекордсмени ҷаҳон» номидаанд, зеро шумораи солонаи сайёҳон беш аз 160 млн нафарро ташкил мекунад (аз миқдори аҳолии мамлакат зиёд аст). Фаронса, Италия, Швейтсария, Австрия ва Англия низ макони муҳимми сайёҳӣ мебошанд. Сайёҳӣ манбаи баъзе мамлакатҳои хурди Аврупои Ғарбӣ ба ҳисоб меравад.

Қаламрави Аврупои Ғарбиро ба се намуд ноҳияҳои сайёҳию рекреатсионӣ ҷудо кардаанд: наздибаҳрӣ, кӯҳӣ ва наздикӯлӣ. Дар баробари ёдгориҳои табиӣ, дар ин минтақа ёдгориҳои антропогенӣ (таърихию меъморӣ) низ зиёданд. Шаҳрҳои Париж, Рим, Мадрид, Лондон, Афина, Амстердам, Венетсия, Неапол, Вена макони сайёҳӣ меноманд.

Ҳифзи табиат ва проблемаҳои экологӣ. Зичии зиёди аҳоли, бунёди коргоҳҳои саноатӣ кишоварзӣ, истифодаи бармаҳали ҳудудҳо ва рушди нақлиёт дар Аврупои Ғарбӣ сабаби афзоиши мушкилоти экологӣ шудааст. Инкишофи босуръати саноат дар Англия ва Олмон сабаби пайдоиш ва паҳншавии боронҳои кислотай шудаанд. Он ба майдони васеи ҷангалҳо сироят карда, миқдори зиёди моҳӣ ва дигар организмҳои кӯлу баҳрхоро (махсусан дар Шотландияю Норвегия, Шведсия) маҳв кард. Рейн дарёи ифлостарини дунё мебошад, ки дар соҳилҳои он 25 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо

2/3 ҳиссаи корхонаҳои саноати химия ва силсилаи неругоҳҳои барки атомӣ сохта шудаанд. Онҳо микдори зиёди оби партовиро ба берун мебароранд, ки ҳаво, об, заминро ифлос мекунад. Қатъи назар аз чорабиниҳои бисёри Ҳифзи муҳити атроф, ки солҳои охир аксари мамлакатҳои минтақа ба амал мебароранд, вазъи экологии ин ҷо ҳоло ҳам мураккаб аст.

Бо вуҷуди ин ки суръати рушди иқтисодии минтақа то ҳадде суст шудааст, Аврупо ҳоло ҳам дар дунё яке аз марказҳои пешсаф ва пуриқтидори иқтисодӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ – маркази пуриқтидори иқтисодӣ; дараҷаи пасти таваллуд ва фавт.

Савол ва ҷупорӣ.

1. *Аз рӯйи харитаи сиёсии Аврупои Ғарбӣ ва маълумоти омории масоҳату аҳолии, таркиби сиёсӣ географияи минтақаро тавсиф диҳед. Мамлакатҳои аз нигоҳи масоҳат, шумораи аҳолии, сохти идоракунӣ ба ҳам монанду фарқдоштаро ҷудо кунед.*

Инро ман медонам.

2. *Чаро ҳиссаи аҳолии Аврупои Ғарбӣ дар шумораи умумии аҳолии ҷаҳон кам шудааст?*
3. *Сабаби дигаргуниҳое, ки дар ҷойгиришавии соҳаҳои саноати Аврупои Ғарбӣ ба амал омадааст, дар ҷуст?*
4. *Сабабҳои асосии мураккабшавии масъалаҳои экологӣ дар минтақа ҷуст?*
5. *Доир ба ландшафтҳои антропогенӣ ва ёдгориҳои таърихӣ Аврупои Ғарбӣ чӣ медонед?*
6. *Тафовутҳои ноҳиявӣ ва сиёсати ноҳиявӣ давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар чӣ зоҳир мешавад?*

Инро ман метавонам.

1. *Симои хоҷагии мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо кадом соҳаҳои муайян мекунад?*
3. *Ба тараққиёти босуръати нақлиёти автомобилҳои мамлакатҳои мутараққии Аврупо кадом омилҳо сабаб шудаанд?*
4. *Чаро мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ бо зичии зиёди аҳолии дар афзоиши шумораи аҳолии дунё ҳиссаи кам доранд?*

Ба фикри шумо:

11. *Дар Аврупои Ғарбӣ пешравиҳои назарраси баъзе соҳаҳои саноатӣ ба чӣ вобаста аст?*
12. *Оё норасоии ашёи хоми сӯзишворию энергетикӣ ба мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ (мисли бӯҳрони соли 70-уми асри XX) таҳдид мекунад?*
13. *Кадам соҳаҳои хоҷагии Аврупо метавонанд дар оянда муҳтоҷи ашёи хоми берун баишаванд?*

14. Чаро мамлакатҳои хурди тараққикардаи Аврупо зиёдтар алоқаҳои иқтисодии беруна доранд?

Оё медонед?

1. Шохроҳи Белгия ба дараҷае чарогон шудааст, ки ҳатто онро шабона аз қайҳон мебинанд.
2. Дар Голландия 1180 осиеби бодӣ ба қайд гирифта шудааст.
3. Дар Олмон ҳамаи шахсони беҳона бо худ саг доранд. Ин ба хоҳири он нест, ки онҳо ин ҳайвонро дӯст медоранд, балки барои он аст, ки давлат барои нигоҳубини ҳайвон пули иловагӣ медиҳад.
4. Дар Шведсия баробарҳукуки зану мард хуб риоя карда мешавад. Дар ҳолати таваллуди фарзанд, ҳам ба модар ҳам ба падар барои нигоҳубини фарзанд 480 рӯз рухсатии бомузд дода мешавад.
5. Флоти моҳидории Исландия аз 1000 киштӣ иборат аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол 1,5 млн тонна ё ин ки ба сари ҳар як нафар аҳолии кишвар 6 тонна моҳӣ шикор карда мешавад. Ба моҳидорӣ ва коркарди он 40% аҳолии қобили кор банд аст. Аз $\frac{3}{4}$ ҳиссаи содироти кишварро моҳӣ ва маҳсулоти аз моҳӣ тайёршуда ташкил медиҳад.
6. Белгия бо истеҳсоли силоҳи шикории «Браунинг», коркарди алмос (Антверпен – маркази ҷаҳонии фурӯши ҷавохирот) дар дунё машҳур аст. Австрия бо доштани маконҳои лижаронӣ дар кӯҳсор, Чехия бо истеҳсоли қалам (фабрикаи «Кохи-Нор» дар як рӯз 1 млн қалами дорои 21 дараҷаи сахтӣ ва 64 ранг) машҳуранд.
7. Сохтмони тунел байни Фаронса ва Британияи Кабир аз соли 1987 то 1994 идома ёфт. Дар қаъри гулугоҳ се тунели параллел сохта шудааст, ки дутои он барои ҳаракат дар ду самт ва яктои он барои таъмир хидмат мекунад. Дарозии тунел 50 км буда, 37 км-и он аз қаъри гулугоҳ дар чуқурии 40 метр мегузарад. Ҳоло поезд аз Париж то Лондон дар 2,5 соат мерасад.

***Хулоса.** Аврупои Ғарбӣ дар байни минтақаҳои ҷаҳон аз ҷиҳати масоҳат аз ҷамаи хурд аст. Мавқеи мусоиди ҷойгиришавии географии он роҳҳои озоди баҳрӣ ва марзҳои баҳриаш мебошанд. Баҳрҳо дар зиндагӣ ва фаъолияти кишварҳои минтақа нақши бузург доранд. Шароити табиӣи Аврупо барои зиндагӣ ва фаъолияти хоҷагидорӣ аҳоли мусоид аст. Ҳудуди минтақа аз қадим хуб аз худ шудааст ва истифода бурда мешавад. Қаламрави он барои рушди иқтисод ва интегратсияи истеҳсоли хеле мувофиқ аст. Аврупои Ғарбӣ дорои сохтори гуногуни давлат – монархия, ҷумҳурӣ, федератсия ва унитарӣ мебошад. Аврупо ҳудуди урбанизатсияи баланд, дорои тамаддуни ягонаи этнокултурӣ (бартариҳои дини насронӣ ва оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ) мебошад.*

§3.2 МУҲАРРИКИ АСОСИИ ИҚТИСОДИЁТИ АВРУПО

Шакли идоракунии федеративии ин давлат чӣ бартарӣ дорад? Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ин мамлакат дар кадом ҳолат қарор дошт? Ҷойгир будани он дар маркази Аврупо барои мамлакат чӣ аҳамият дорад? Пас аз якҷояшавии қисматҳои он кадом проблемаҳои пайдо шуданд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Олмон давлати якмиллата буда, мувофиқи конститутисия давлати федеративӣ мебошад. Он таърихан аз якҷанд мулкдории федералӣ ташаккул ёфтааст. Мулкҳои конститутисия, парлумон ва ҳукумати худро доранд ва ҳуқуқҳои муайяни худмухториро низ соҳибанд. Дар як вақт тамоми ҳукумат ва парлумони мулкҳои ба ҳукумати федеративӣ итоат мекунад.

Мавқеи иқтисодию географии Олмон, ки дар маркази Аврупо қарор гирифтааст, барои ин кишвар хеле муҳим аст. Кишвар соҳиби шохроҳҳои бузурги роҳи оҳану автомобил ва ҳавоӣ буда, онҳо чун чорроҳҳои бузурги минтақа, яъне роҳи кӯтоҳтарин аз Аврупои Ғарбӣ ба тарафи шарқ истифода мешаванд. Дар ин миён роҳи барномади бевоситаи Олмон ба баҳри Шимолӣ нақши махсусро мебозад, зеро дар соҳили ин баҳр бандарҳои бузурги ҷаҳонӣ ҷойгир шудаанд. Аз бандари Роттердам Нидерландия низ истифода мебарад. Дарёҳои Рейн ва Рона воситаи муҳимми боркашонӣ ба дохили мамлакат ва хориҷи он мебошанд.

Ҷамаи давлатҳои ҳамсояи Олмон давлатҳои тараққикардаанд.

Олмон яке аз мамлакатҳои тараққикардаи дунё буда, дар маркази ин қитъа дар чорроҳаҳои пайвастишавии ҷамаи қисмҳои Аврупо ҷойгир аст ва шароити табиӣ он барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Аҳоли. Олмон дар Аврупои Ғарбӣ яке аз кишварҳои сараҳолӣ, вале афзоиши табиӣ аҳоли нисбатан паст аст.

Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар натиҷаи аз дигар давлатҳо, аз ҷумла, аз давлатҳои Аврупои Шарқӣ баргаштани олмониҳо ба кишвар шумораи аҳоли афзуд.

Ҷойгиршавии аҳоли, шуғл ва ҳаياتи синфӣ он симои саноатӣ доштани мамлакатро ифода мекунад. Зичии миёнаи аҳоли ба ҳар як километри мураббаъ бештар аз 230 нафар буда, дар ноҳияҳои саноатӣ (махсусан дар ноҳияи Рур) ин нишондиҳанда ба 1000-2000 нафар мерасад. Аз рӯи дараҷаи урбанизатсия Олмон дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалин (бештар аз 80%)-ро ишғол мекунад. Агломератсияи шаҳрии ҳавзаи Рур аз калонтаринҳо буда, дар гирду атрофи Эссен, Дортмунд ва дигар марказҳои калон дахҳо шаҳру маҳалҳои коргарнишин бо ҳам якҷоя шудаанд. Онҳо агломератсияи хеле бузургро ташкил кардаанд, ки дахҳо километр тӯл кашида,

бештар аз 5 млн нафар аҳоли доранд. Мавҷудияти миқдори зиёди корхонаҳои калони саноатӣ ва аҳоли мушкilotи экологиро ба миён овардааст. Махсусан ҳаво ва обҳои дарёҳои Рейну Рур ифлос шудаанд.

Олмон яке аз давлатҳои сараҳолии Аврупои Ғарбӣ мебошад. Барои Ҷумҳурии Федеративии Олмон вазъи номусоиди демографӣ хос аст. Кишвар дар вартаи камшавии аҳоли қарор дорад.

Тавсифи умумии хочагӣ. Олмон давлати дорои саноати мутараққӣ буда, аз рӯи ҳаҷми умумии маҳсулоти дохилӣ, истеҳсолоти саноатӣ ва дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ дар миқёси ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар ҳаҷми умумии маҳсулоти ҷаҳонӣ ҳиссаи Олмон зиёда аз 6% аст. Ба он қариб 23% ҳаҷми маҳсулоти дохилии Аврупои Ғарбӣ рост меояд. Ҳоло нархи умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 13446 трлн (ба ҳар сари аҳоли 16580) долларро ташкил мекунад.

Болоравӣ ва инкишофи иқтисоди баъдичангии Олмон ба васеъ шудани бозори дохилии он вобаста мебошад. Ҳоло аз рӯи дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ИМА қафо буда, қариб баробари Чопон ва дар якҷоягӣ нисбат ба Англия, Италия, Белгия бештар маҳсулот истеҳсол мекунад. Иқтисодии иқтисодии он ба инкишофи соҳаҳои саноат вобаста мебошад ва дар он монополияҳои калон (ширкатиҳои транснационалӣ – ШТН) мавқеи асосӣ доранд.

Дар соҳаҳои иқтисоди Олмон дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон пешравии калон мушоҳида карда мешавад. Дар тамоми ноҳияҳои он дар таркиби хочагӣ саноат бартарӣ пайдо кардааст.

Саноат. Беш аз сад сол қабл аз ин захираҳои табиӣ Олмон, ба монанди ангишт, намакҳои калий ва ошӣ, маъдани оҳан ба тараққиёти соҳаҳои энергетикаю химия, саноати металлургия ва мошинсозӣ асос гузошта буданд.

Энергетикаи он то миёнаи солҳои 60-уми асри XX асосан ба воситаи ангишт амал мекард, чунки захираи ангишти кишвар хеле зиёд аст. Ҳоло 3/4 ҳиссаи истихроҷи он ба ҳавзаи Рур рост меояд. Дар ноҳияи Кёлен ангишти сиёҳтоб бо усули кушод истихроҷ карда мешавад, ки он ашӯи хоми саноати химия ва сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди неруғоҳҳои барқи алафӣ дар ҳавзаҳои ангишт ҷойгиранд, вале дар шароити инкишофи илмӣ-техникӣ истихроҷи ангишт якбора кам шуда, ҳиссаи нафту газ дар энергетика афзуд. Дар айни замон он 60%-ро ташкил мекунад. Дар Олмон неруғоҳҳои барқи атомӣ (дар заминаи маъдани урани маҳаллӣ) амал мекунанд. Бо қарори нави ҳукумати Олмон минбаъд фаъолияти неруғоҳҳои атомӣ дар мамлакат қатъ карда мешавад.

Металлургияи сиёҳ асосан дар заминаи маъдани оҳани воридотӣ амал мекунад. Қисми зиёди истеҳсоли ҷуяну пӯлод ба корхонаҳои Рур, Айзен-Хюттенштадт ва ҳавзаи Саара рост меояд, ки ин корхонаҳо сикли пурраи истеҳсоли доранд. Аз соҳаҳои металлургияи ранга

саноати алюмин, мис пеш рафтааст, ки он асосан бо ашёи хоми воридотӣ кор мекунад. Корхонаҳои металлургӣ дар ҳавзаи неругоҳҳои барқи Кёлен ва Рур сохта шудаанд.

Мошинсозӣ соҳаи инкишофёфтаи саноат буда, аз рӯи истеҳсоли мошинҳо Олмон танҳо аз ИМА қафо меистад, аммо аз рӯи содирот дар миқёси ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Саноати мошинсозӣ ва химия соҳаҳои тахассусии байналмилалӣ Олмон мебошанд.

Аксари ширкатҳои мошинсозӣ аз доираи мамлакат берун фаъолият мекунанд. Масалан ширкати «Фолксваген», ки яке аз калонтарин ширкатҳои мошинсозӣ ба ҳисоб меравад, дар як қатор мамлакатҳо корхонаи муштарақ дорад ва ба беш аз сад кишвари дунё автомобил мефурӯшад.

Маҳсулоти мошинсозии вазнин, муҳаррикҳо, локомотиву тачҳизот ва техникаи нави ҳарбӣ дар ҷанубу ғарби кишвар истеҳсол карда мешаванд. Марказҳои асосии мошинсозӣ дар Дюсселдорф, Кёлен, Штутгарт, Мюнхен, Дрезден, Карл-Маркс-Штадт воқеъ шудаанд. Макони асосии киштисозӣ шаҳри Гамбург мебошад.

Расми 22. Тақсими сиёсӣ-маъмурии Олмон

Саноати химия яке аз соҳаҳои тараққиқарда буда, аз рӯи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти он Олмон баъди ИМА ва Чопон дар ҷойи сеюм ва аз рӯи содироташ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Нохияҳои калони саноати химия Рур, Галле, Гамбург, Бавария мебошанд. Маҳсулоти асосии он ранг, нурӣ, дорувор ва дигар маҳсулоти нафту химия аст.

Кишоварзӣ. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ин соҳа Олмон пас аз Фаронса ва Италия меистад, вале аз рӯи суръат ва маҳсулноқӣ аз дараҷаи миёнаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пеш меистад. Олмон аз рӯи дараҷаи таъминоти мошинҳои кишоварзӣ ва истифодаи нуриҳои химиявӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад.

Иқлими Олмон аз укёнусӣ ба континенталӣ гузаранда буда, имконият медиҳад, ки дар мамлакат тамоми зироатҳои минтақа муътадил парвариш карда шаванд. Хокаш дорои хусусияти ҳосилхезии миёна мебошад. Дар заминҳои кишт аз нуриҳои химиявӣ васеъ истифода мебаранд.

Дар таркиби кишоварзии Олмон соҳаи чорводорӣ афзалият дорад. Аз панҷ чор ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Саршумори ҳук ва чорвои калони шохдор зиёд буда, ҳоҷагиҳои ширӣ даромади зиёд мегиранд. Дар тамоми ноҳияҳо чорводорӣ бо зироаткорӣ омезиш ёфта, зироаткорӣ ба чорводорӣ хидмат мекунад. Шудгор 1/3 ҳиссаи заминҳои киштро ташкил мекунад. Зироатҳои асосӣ гандум, ҷавдор, ҷав, сулӣ буда, гандуму ҷавдор ҳамчун хӯрокворӣ, ҷав барои истеҳсоли пиво, сулӣ барои хӯроки чорво истифода мешаванд. Картошка ва лаблабупарварӣ дар аксари ноҳияҳо паҳн шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз панҷ чор қисми талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад, аз ҷумла бо гандум, қанд, гӯшти гов, панир ва рағғани маска аҳоли ғулла таъмин мебошад.

Нақлиёт. Қаламрави Олмонро шабакаи зичи роҳҳои нақлиётӣ фаро гирифтааст. Маҳсусан дар ноҳияи саноатии Рур шабакаи зичи роҳҳо мавҷуд аст.

Аз рӯи боркашонии роҳиоханӣ Олмон аз Фаронса қафо, аз Англия ду баробар, аз Италия чор баробар пеш аст. Боркашонии аз ҳама зиёд дар ноҳияи Рур ба назар мерасад. Нақлиёти автомобилӣ нисбат ба нақлиёти роҳи оҳан бештар бору мусофир мекашонад. Нақлиёти обӣ ҳам дар ҳоҷагии Олмон аҳамияти калон дорад. Аз панҷ як ҳиссаи борҳои дохилӣ ба воситаи дарёҳо ва каналҳо кашонида мешаванд. Гирехҳои асосии нақлиётӣ Гамбург, Мюнхен, Кёлен мебошанд.

Тафавутҳои иқтисодию географӣ. Солҳои охир пас аз муттаҳид шудани ду давлати Олмон нобаробариҳои тараққиёт мушоҳида карда мешавад. Муттаҳид шудани Олмони Ғарбӣ бо Шарқӣ боиси камшавии истеҳсолоти саноатӣ дар Олмони Ғарбии пешрафта шуд. Ноҳияи саноатии Рур дар ҳакин ҷо воқеъ шудааст, ки 1/25 ҳиссаи масоҳати мамлакатро дар бар гирифтааст. Дар он 1/5 ҳиссаи аҳоли истиқомат

мекунад ва 1/3 қисми корхонаҳои саноатии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳрҳои калони он Эссен, Дуйсбург, Дюсселдорф мебошанд.

Дар қисми ҷануб соҳаҳои электротехника, мошинсозии дақиқ, дастгоҳсозии электронӣ, саноати химия, бофандагӣ, ҳӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Шаҳри аз ҷама калонтаринаш Мюнхен аст. Шимолу шарқи қисми ғарбии мамлакатро ноҳияи кишоварзӣ номидан мумкин аст. Дар ҳамвориҳои Олмони Шимоли чорводорӣ ширӣ ва қисман ғуштии рушд кардааст. Аксари майдонҳои ин чоро ҷароғоҳу марғзор, алафзор, заминҳои кишти зироати ҳӯроки чорво фаро гирифтаанд. Дар ин ҷо инчунин истихроҷи ашёи хоми минералӣ вучуд дорад. Шаҳрҳои калонаш Гамбург, Волфсбург буда, ба воситаи онҳо тичорати берунии Олмон ба амал бароварда мешавад. Корхонаҳои калони ширкати автомобилсозии «Фолксваген» дар ҳамин ҷо воқеанд. Қисми шарқии Олмон (собиқ Олмони демократӣ) аз минтақаҳои дигар фарқ дорад. Дар қисми ҷанубу ғарб ва ҷануби ин ҷо маҷмӯаи мураккаби хоҷагӣ ташкил шудааст. Дар ин ҷо саноат бартарӣ дошта, кишоварзии интенсивӣ тараққӣ кардааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ дар атрофи Лейпсиг, Галле, Дрезден ба вучуд омадаанд. Дар қисми марказ ва шарқ истихроҷи ангишт, истеҳсоли неруи барқ, металлҳои сиёҳ, истеҳсоли маҳсулоти электронию радиотехникӣ, химиявӣ, дастгоҳсозӣ, полиграфӣ, дӯзандагӣ тараққӣ кардаанд. Пойтахти Олмон шаҳри Берлин дар ҳамин ҷост. Оқругҳои шимолии ин ҷо «дарвозаи баҳрӣ» ба ҳисоб мераванд.

Алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ. Олмон қариб бо тамоми мамлакатҳо алоқаи тичоратӣ дорад. Аз рӯи содирот дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм қарор дорад. Бештар аз 56%-и содироташ ба автомобилсозӣ, мошинсозии умумӣ, молҳои химиявӣ ва электронӣ рост меояд. Аз рӯи содироти маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон пешсаф буда (11%-и содироти ҷаҳонӣ), аз рӯи содироти либоси тайёр баъди Чину Италия дар ҷойи сеюм, аз рӯи маҳсулоти кишоварзӣ баъди ИМА, Фаронса, Голландия дар ҷойи чорум меистад. Олмон мамлакати калони тичоратии дунё аст. Шарикони тичоратии Олмон Фаронса, Италия, Англия, ИМА, Австрия, Голландия, Дания, Белгия ва Люксембург мебошанд.

Савол ва супориш.

1. Ба мавқеи иқтисодиёи географияи Олмон баҳо диҳед.

Инро ман медонам.

2. Шугли аҳолии Олмонро бо яке аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ муқоиса кунед. Тафовуташ дар чист?
3. Ноҳияҳои сераҳоли ва агломератсияҳои калони шаҳриро ҷудо кунед.
4. Ноҳияҳои асосии металлургия, мошинсозӣ, химияро муайян кунед. Хусусияти ҷойгиришавии ин соҳаҳо дар чист?
5. Ҳиссаи Олмонро дар истеҳсолоти саноати «Ҳафтгона» муқоиса кунед.
6. Соҳаҳои асосии саноати ҳавзаи Рур ва шаҳрҳои атрофи он кадомҳоянд?

7. Тафовутҳои иқтисодию географии қисмҳои мамлакатро номбар кунед. Сабаби ин тафовутҳо дар чист?
8. Рӯйхати молҳои содиротию воридоти Олмонро тартиб дода, онро шарҳ диҳед.

Инро ман метавонам.

1. Мавқеи Олмонро дар ҷаҳони имрӯза чӣ муайян мекунад?
2. Мавқеи он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ гуна аст?
3. Чаро Олмон баъди ҷанги харобиовар ба зудӣ ба қатори мамлакатҳои "Ҳафтгона" дохил шуд? Сабабаширо шарҳ диҳед.
4. Оё дар оянда мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷарбии Олмон тағйир меёбад ё не?

Оё медонед?

1. Аввалин бонки амонатгузори дар дунё соли 1786 дар шаҳри Олденбурги Олмон ба қор шурӯъ кардааст. Қариб 70% роҳҳои автомобилгарди Олмон меъри маҳдудшудаи ҳаракат надоранд. 102 нафар дорандаи ҷои Нобел олмониҳо мебошанд. Дар Олмон ҳар шахси дувум соҳиби автомобил аст.

Хулоса. Мавқеи мувофиқи географии Олмон барои рушди иқтисодии ин кишвар заминаи мусоид фароҳам овардааст. Шакли ҳозираи сохтори Олмон дар охири асри XX сураи гирифтааст ва ҳоло аз нигоҳи иқтисодӣ дар сафи пеши кишварҳои Аврупо қарор дорад.

§3.3 ВАТАНИ АВВАЛИНИ ИНҚИЛОБИ САНОАТӢ ВА ФУТБОЛ

Мавқеи географии ин мамлакат дар ҷазираҳо ба рушди он чӣ гуна таъсир расонид? Чаро ин мамлакат мавқеи пешинаи ҳудудро дар иқтисодиёти ҷаҳон гум кард? Иқтисодиёти давлат чӣ гуна хусусият дорад?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Британияи Кабир дар ҷазираҳои Британия ҷойгир буда, ба ҳайати он Англия, Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимоли дохиланд. Номҳои Британияи Кабир аз номҳои ҷазираи калонтарини он, вале номҳои Англия аз таърихи давлат гирифта шудааст.

Мавқеи ҷазиравии он ва ҳамдигарро бурида гузаштани роҳҳои байналмилалӣ обӣ ҳавой барои мамлакат шароити мусоид ба миён овардаанд. Хусусан роҳҳои баҳрӣ ба Англия имконияти меҳнат, ки бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон робитаҳои иқтисодӣ дошта бошад. Онҳо барои ин мамлакат алоқаҳои бисёртарафаи берунаро муайян кардаанд.

Барои Британияи Кабир мавқеи мусоиди ҷойгиршавии географӣ, шароити муносиб барои зиндагӣ ва фаъолияти хоҷагӣ ҳос аст, аммо баъзе намуди сарватҳои табиӣ барои пешрафти саноат каманд, онҳо аз хориҷ ворид карда мешаванд.

Аҳолӣ. Шумораи аҳолии Англия то асри XX босуръат меафзуд. Солҳои охир пастшавии суръати афзоиши аҳолӣ ба назар мерасад. Мегӯянд, ки дар Англия ҳолати пиршавии миллат фаро расидааст. Сабаби он камшавии афзоиши табиӣ ва саҳми бузурги аҳолии калонсол аст.

Барои Англия дараҷаи хеле баланди урбанизатсия хос аст. Аз панҷ чор ҳиссаи аҳолӣ сокини шаҳр буда, аз нисф зиёди он дар шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Калонтарини онҳо Лондони Бузург мебошад, ки шумораи аҳолии он зиёда аз 12 млн нафар аст. Вобаста ба зиёдшавии урбанизатсия вазъи экологӣ тезу тунд шудааст.

Шакли асосии сокиншавии деҳот маҳалҳои ҷудогонаи фермерӣ мебошанд.

Ҳаёти синфӣи аҳолӣ бо ҳиссаи хеле баланди коргарони кироя фарқ мекунад. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл аз 90% бештар аст, ки камтар аз 1%-и он ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд. Дар байни зиёиён шумораи коркунони соҳаи бонкӣ ва идоравӣ зиёд буда, онҳоро клерк ё «гиребонсафед»-ҳо меноманд. Табақаи буржуазия ва фермерҳо каманд, зиёда аз 3%-и аҳолии мамлакатро буржуазияи калон ва лендлордҳо ташкил додаанд, ки ҳокимияти сиёсӣ ва нисфи даромади миллий дар ихтиёри онҳо мебошад.

Англия нисбатан мамлакати якмиллата мебошад, 4/5 қисми аҳолиро англисҳо, боқимондари шотландӣҳо, ирландӣҳо, уэлсӣҳо ташкил мекунанд. Ин халқиятҳо урфу одат, фарҳанги миллии худро нигоҳ доштаанд. Онҳо дину мазҳаби гуногун (ирландӣҳо асосан мазҳаби католикӣ, шотландӣҳо протестантӣ, англисҳо калисои англисӣ)-ро парастид мекунанд. Ғайр аз халқҳои муқимӣ дар ин мамлакат бештар аз 2 млн коргари хориҷӣ – ҳиндуҳо, покистонӣҳо, арабҳо, чинӣҳо ва африқоӣҳо зиндагӣ мекунанд.

Соҳти давлатии Британияи Кабир монархияи конституционӣ ва сардори давлат шох мебошад, аммо дар амал ҳокимият дар дасти сарвазир аст, ки онро интихоб мекунад. Англия роҳбари бо ном «Иттиҳодия»-и собиқ доминионҳо ва мустамликаҳо мебошад, ки ҳоло мустақил шудаанд.

Зиёда аз 95%-и аҳолии Британияи Кабирро мардуми маҳаллӣ ташкил медиҳанд. Барои ин кишвар дараҷаи баланди зичии аҳолӣ ва ҳиссаи зиёди сокинони шаҳр хос аст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба хоҷагии Британияи Кабир низ таъсир расонд. Як қатор шаҳрҳои саноатӣ вайрон ва алоқаҳои тиҷоратии беруни канда шуд. Тӯли солҳои баъдичангӣ он қариб аз тамоми мустамликаҳояш маҳрум шуда, муҳтоҷии иқдисодию молиявиаш ба ИМА афзуд. Ҳоло Британияи Кабир мамлакати мутараққии дунявӣ буда, дар таркиби хоҷагиаш саноат баргарӣ дорад ва дар истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол

мекунад. Аз се ду ҳиссаи тамоми маҳсулоти саноатии он ба саноати вазнин рост меояд. Дар солҳои охир соҳаҳои анъанавии саноат – истеҳсоли ангишт, маҳсулоти бофандагӣ, киштисозӣ тамоюли пастравӣ пайдо кардаанд. Сустии суръати таҷҳизонидани корхонаҳо бо техникаи нав боиси коҳиши суръати афзоиши саноат шудааст.

Соҳаҳои, ки пешрафти онҳо ба инқилоби илмӣ-техникӣ алоқаманданд, бо суръати нисбатан баланд тараққӣ мекунад. Ба ин соҳаҳо саноати атомӣ, электронӣ электротехникӣ ва нафтухимиявӣ дохил мешаванд.

Хусусияти дигари иқтисодӣ Британияи Кабир ба савдои беруна вобаста будани он мебошад. Саноати мамлакат асосан ба ашёи хоми воридотӣ таъя мекунад.

Саноат. Заминаи табиӣ саноати мамлакат мустаҳкам нест (ғайр аз захираи ангишт). Солҳои охир дар баҳри Шимолӣ захираи калони нафту газ кашф карда, ба истифода дода шуд ва мамлакат дар ин ҳода дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Захираҳои намак, каолин низ зиёданд. Захираҳои маъдани оҳан талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад. Захираҳои об ҳамияти энергетикӣ надоранд. Манбаи асосии неру ангишт ва нафту газ мебошад, ки як қисми онҳо аз Алҷазоир оварда мешаванд. Ҳиссаи неруи атомӣ низ назаррас аст.

Британияи Кабир дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳати истеҳсоли неруи барқ (12,5%) мавқеи намоёнро ишғол мекунад, фақат аз ИМА ва Ҷопон қаноат мекӯнад.

Металлургияи сиёҳи Британияи Кабир дар заминаи ангишти коксдиҳандаи маҳаллӣ ва маъдани оҳани воридотӣ (аз Канада, Либерия, Шведсия) қор мекунад. Марганец ва дигар металлҳои лозимаю оҳанпораро низ аз хориҷа ворид мекунад. Марказҳои асосии металлургияи ноҳияҳои наздисохилӣ (Уэлси Ҷанубӣ, ноҳияҳои Шимолу Шарқ) мебошанд.

Металлургияи ранга бештар дар минтақаҳои наздисохилӣ рушд кардааст.

Дар таркиби саноати Англия мошинсозӣ ҷойи аввалро ишғол мекунад. Хусусан соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда хеле тараққӣ кардаанд. Ба ин дастгоҳсозӣ, истеҳсоли таҷҳизоти электроникаю электротехникӣ, автомобил, тракторҳо дохил мешаванд. Барои содирот солҳои охир моделҳои нави мошинҳои сабукрав истеҳсол карда мешаванд. Дар ин ҳода Ҷопон рақибӣ пурзӯри Британияи Кабир мебошад. Дар мошинсозии мамлакат мавқеи сармояи ИМА пурзӯр аст. Аз панҷ як ҳиссаи дастгоҳсозиро фирмаҳои амрикоӣ дар ихтиёри худ доранд. Солҳои охир ҳиссаи сармояи Ҷопон ва мамлакатҳои арабӣ низ зиёд шудааст.

Расми 23. Ноҳияҳои иқтисодии Британияи Кабир

Саноати химия дар заминаи коркарди нафт бештар нахи синтетикӣ истеҳсол мекунад. Маҷмӯаҳои корхонаҳои нафту энергохимиявӣ дар шаҳрҳои бандарӣ – Лондон, Ливерпуль, Шотландия, минтақаҳои Шимолу Шарқ ҷойгир карда шудаанд.

Саноати сабуку (бофандагӣ) ҳӯрокворӣ низ дар ҳаёти иқтисодии мамлакат нақши назаррас доранд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ Англия бештар барои чорвопарварӣ мусоид аст. Иқлими баҳрии муътадил на дар ҳама ҷо барои парвариши гандум мусоид аст. Дар маҳалҳои аз 600 м аз сатҳи баҳр баланд ва ғарбии Британияи Кабир аз сабаби зиёд будани намнокӣ гандум

пукта намерасад, вале марғзорҳои табиӣ қариб дар ҳама ҷо тамоми сол сарсабзанд.

Дар кишоварзӣ заминдорӣ калони помешикӣ бартарӣ дорад. Лендлордҳо, баъзе саноатчиёни бой ва савдогарон қисми зиёди заминҳоро, ки қисман барои шикор, паркҳо ва майдонҳои варзишӣ истифода мешаванд, дар ихтиёри худ доранд. Заминдорон ҳудашон дар замин қор намекунанд, балки заминро ба иҷора медиҳанд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзиро хоҷагиҳои калони фермерию иҷоравӣ, ки ба саршумори зиёди чорво низ соҳибанд, истеҳсол мекунанд.

Соҳаи асосии кишоварзӣ чорводорӣ мебошад, ки он заминаи мустаҳкамаи ҳӯрокворӣ дорад. Ба чарогоҳҳо нуриҳои минералӣ дода, алаф медараванд, чорворо бо ҳӯрокҳои омехта ва бехмева таъмин карда, онро фақат дар мавсими кӯтоҳи зимистон дар оғил нигоҳ медоранд. Хоҷагиҳои ба истеҳсоли шир махсусгардонидашуда зиёданд. Ҳадафи асосии зироатчию чорводорӣ аҳолиро бо ҳӯрока таъмин кардан аст. 2/3 қисми майдони киштро зироатҳои ҳӯроки чорво ишғол мекунанд.

Аз ғалладонаҳо чав, гандум, сулӣ, аз рустаниҳои техникӣ лаблабуи қанд кишт мекунанд. Талаботи аҳолии шаҳр сабаби тараққи кардани сабзавоткорию боғдорӣ шудааст.

Моҳипарварӣ ҳам дар хоҷагии Британияи Кабир аҳамияти калон дорад. Бандарҳои асосии моҳидорӣ дар соҳили шарқии мамлакат ҷойгиранд. Истихроҷи нафт дар баҳри Шимолӣ обро ифлос карда, ба захираҳои мавҷудоти биологӣ баҳр, аз ҷумла ба моҳиён зиёни калон расондааст.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи нақлиёти автомобилӣ бештар буда, тавассути рақобати он як қисми роҳҳои оҳан бекор мемонад. Шохроҳҳои асосии нақлиётӣ дар Лондон, Бирмингем, Манчестер ба ҳам пайваست мешаванд. Британияи Кабир соҳиби флоти баҳрии тиҷоратӣ ва мусофиркашон аст. Флоти баҳрӣ ҳаракати каботажӣ низ дорад. *(Каботажӣ хурд – боркашонӣ дар дохили як баҳр – аз як бандар ба бандари дигар. Каботажӣ калон – боркашонӣ аз як баҳр ба бандари баҳри дигар аст)*

Нақлиёти ҳавоӣ низ хеле тараққи кардааст.

Зиёда аз 90% боркашонии берунӣ дар Британияи Кабир ба нақлиёти баҳрӣ рост меояд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тафовути иқтисодӣ қаламрави Англияро ба чор ноҳияи калон тақсим кардаанд:

1. *Ҷанубу Шарқӣ*, ки онро "Англияи сабз" ҳам меноманд. Дар ин ҷо нури офтоб бештар меафтад ва миқдори боришот кам аст. Ин

барои ба ноҳияи асосии кишти зироатҳои техники ва ғалладона табдил шудани он мусоидат кардааст. Дар мавзеҳои ба Лондон наздик боғу обчакорӣ, дар назди Ла-Манш чорводорӣ ривоч доранд. Ин ҷо чорво қисман таҳти назорати «электрочӯпон» ҷаронида мешавад (симҳои қувваи ками ҷараёндоста, ки барои ба дигар тараф гузаштани чорво монеа мешаванд).

Солҳои охир дар ин ҷо корхонаҳои саноатӣ қомат рост кардаанд. Дар соҳил қароргоҳҳои ҳарбӣ, бандарҳо, фароғатгоҳҳо ҷойгиранд. Калонтарин бандари мусофиркашонӣ Саутгемптон низ дар ҳамин ҷо воқеъ шудааст.

2. *Қисми Марказӣ.* Дар ин ҷо аввалин бор дар ҷаҳон саноати ангишт ва фабрикаҳои корхонаҳои металлургӣ, металкоркунӣ, бофандагӣ пайдо шудаанд ва имрӯз ҳам дорои соҳаҳои кӯҳнаи нави саноатӣ мебошад. Дар шаҳри Бирмингем ва шаҳрҳои атрофи он саноати мошинсозӣ тараққӣ кардааст. Соҳаи бофандагӣ то имрӯз тахассуси асосии Манчестер, истеҳсоли пӯлоди хушсифат тахассуси Шеффилд ба ҳисоб мераванд. Киштисозӣ низ тараққӣ кардааст. Шаҳри Ливерпул баъди Лондон бандари дуҷонибӣ боркашонии Англия ба ҳисоб меравад.

3. *Уэлс.* Дар қисми кӯҳии он заминҳои ноқарам доман паҳн карда, дар ҷануби он ноҳияҳои саноатӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҷо соҳаҳои кӯҳнаи саноатӣ бартарӣ доштанд, ки ҳоло онҳо гирифтори таназзул шудаанд.

Шаҳри Глазго нисфи киштиҳои Британияро истеҳсол мекунад. Дар қисми кӯҳии минтақа ғусфандпарварӣ ва дар назди соҳил чорвои ширдеҳ парвариш мекунанд. Солҳои охир аз тунуқобаи баҳри Шимолӣ нафту газ истеҳсол мекунанд. Шаҳри калони ин ноҳияи иқтисодӣ Эдинбург мебошад.

4. *Олстер* қисми аз ҳама суствараққикардаи Англия аст. Асоси иқтисодиёташ соҳаи кишоварзӣ буда, заминҳо дар ихтиёри англисҳо мебошанд.

Маркази асосии маъмурӣ, саноатӣ ва маданияи ин қисм бандари Белфаст аст.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Британияи Кабир баъди солҳои 80-уми асри XX ба мамлакати пешрафтаи савдо табдил ёфт. Нисфи воридоти онро ашёи хоми саноатӣ ва хӯрокворӣ ташкил медиҳад. Содироташ аз молҳои тайёр ва нимтайёр иборат буда, қариб 40%-и он ба мошину таҷҳизот рост меояд. Шарикони асосии тиҷоратии он мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, мамлакатҳои «Иттиҳод» мебошанд. (Иттиҳоди иқтисодӣ миёни Англия ва мустанликахҳои пешинааш).

Савол ва сунориш.

1. Ба мавқеи географии Англия баҳо бидиҳед.

Инро ман медонам.

2. *Аз рӯйи харитаи аҳоли зичии он ва ҳафт агломератсияи шаҳриашро муайян кунед.*
3. *Кадом соҳаҳои саноатро соҳаи анъанавии англисӣ номидаанд ва чаро? Чаро онҳо дар ҳолати қарахтӣ мондаанд?*
4. *Ҷойгиркунии ноҳияҳои асосии саноатиро бо ҷойгиршавии агломератсияҳои шаҳрӣ муқоиса кунед.*
5. *Иқтисодии қисматҳои ҷанубу марказро муқоиса карда, омилҳои ба тараққиш онҳо таъсиррасонро бигӯед.*
6. *Сабабҳои қафомондагии Уэлс, Шотландия ва Олстер кадомҳоянд?*

Инро ман метавонам.

1. *Ҳайати аҳолии Британияи Кабир бо чӣ фарқ мекунад?*
2. *Чаро шугли аҳолии қобили қор дар кишоварзӣ кам аст?*
3. *Таъсири Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба Британияи Кабир дар чӣ зоҳир мешавад?*
4. *Хусусияти хоси тараққиёти иқтисодии баъдиҷангии Англияро дар чӣ мебинед?*
5. *Мавқеи Британияи Кабир дар Иттиҳоди Аврупо чӣ гуна аст?*
6. *"Иттиҳод"-е, ки Англия сарварӣ мекунад, чӣ аҳамияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад?*
7. *Чаро шароити табиӣ Британияи Кабир беиштар ба инкишофи қорводорӣ мусоидат мекунад?*
8. *Захираи сарватҳои зерзаминии мамлакат ниҳоят кам аст. Он дар оянда саноати рушдбандаи худро аз ашӣ хом бо қадом роҳ таъмин мекунад? Ин ҳолат ба пешрафти ояндаи саноати Англия чӣ гуна таъсир мерасонад?*

Оё медонед?

1. *Дар Британияи Кабир бо 300 қабон гуфтугӯ мекунанд.*
2. *Чунин мешуморанд, ки туризм аввалин маротиба дар Англия солҳои 40-уми асри XIX ба вуҷуд омадааст.*
3. *Аввалин тарҳи туристиро Т. Кук сохтааст.*
4. *Аввалин боғи ҳайвонот соли 1829 дар Англия ташкил шудааст.*
5. *Дар Англия қабри тамошои телевизор андоз месупоранд. Агар дар қабри телевизор тамошо қардан хоҳӣ, бояд андоз бисупорӣ (10 фунт дар як моҳ).*

Хулоса. Британияи Кабир яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон мебошад ва қабри иқтисодии бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ аст. Ноҳияҳои географӣ дар мамлакат бо назардошти хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ ва иқтисодӣ қудо қарда шудаанд, ки дар байни онҳо мавқеи асосиро ноҳияи қуриқтидор ва тараққиқардаи саноатии Ҷанубу Шарқ ишғол мекунад. Қойтахти кишвар шаҳри Лондон дар қабри ноҳия қойгир аст.

§3.4 КИШВАРЕ, КИ МАНОРАИ ЭЙФЕЛ ДАР ОН ЧОСТ

Нақши ин давлат дар иқтисод ва сиёсати ҷаҳони имрӯза чӣ гуна аст? Кадом соҳаҳои хоҷагии ин мамлакат аввалиндараҷа ҳисоб меёбанд? Барои чӣ дар ин давлат тафавутҳои дохилӣ нисбат ба Британияи Кабир камтаранд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро ду омили асосӣ муайян мекунанд. Омили якум аз он бармеояд, ки Фаронса ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бевосита ҳамсарҳад мебошад ва дар наздикии сарҳади он ноҳияҳои саноатии тараққиқардаи он мамлакатҳо ҷойгир шудаанд. Фаронсаро аз Англия гулугоҳи танги Па-де-Кале ҷудо мекунад. Хусусияти дуюм аз он иборат аст, ки мамлакатро аз шимол ва ҷануб соҳилҳои баҳрҳои уқёнуси Атлантик иҳота кардаанд. Ин имконият медиҳад, ки Фаронса дар алоқаи тиҷорати берунӣ бо мамлакатҳои ноҳияҳои гуногуни ҷаҳон ва Аврупои Ғарбӣ нақлиёти баҳрии арзонро истифода барад.

Фаронса дорои иқлими нарм, заминҳои зиёди ҳосилхез ва иқтисодии бузурги гидроэнергетикӣ мебошад.

Аҳоли. Баъди Ҷанги Дуоми Ҷаҳон афзоиши табиӣи аҳоли дар Фаронса хеле паст буд. Сабабаш афзоиши марги одамон дар ҷанг ва паст шудани дараҷаи афзоиши табиӣ буд. Солҳои минбаъда бехбудии иҷтимоӣ иқтисодӣ ба миён омада, давлат сиёсати демографиро барои баланд шудани дараҷаи афзоиши табиӣи аҳоли пеш гирифт. Ба ин нигоҳ нақарда ҳоло дар Фаронса дараҷаи афзоиши табиӣи аҳоли хеле паст аст. Муҳоҷират воситаи муҳими зиёдшавии захираҳои корӣ шудааст. Бештари муҳоҷирони кориро коргарон ва деҳқонони камбағали Африқои Шимолӣ, италиявӣ, испанию португалӣ ташкил медоданд, ки онҳо дар шароити вазнин ва музди кори паст кор мекарданд. Солҳои баъдичангӣ ба шумораи аҳоли ҳолати реэмигрантсия (эмигрантҳои ба ватан бозгашта) низ таъсир расонд. Онҳо фаронсавиҳои аз мустамликаҳо баргашта буданд.

Дар ҷойгиршавии аҳоли муҳоҷирати дохилӣ (аз деҳот ба шаҳр) таъсир расонидааст. Қатъи назар аз афзоиши доимии урбанизатсия шумораи шаҳрҳои калони Фаронса нисбат ба Англия ва Олмон ду баробар кам аст. Хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳоли консентратсияи хеле зиёди аҳолии агломератсияи Париж (1/4 қисми тамоми шаҳриён) мебошад. Берун аз Париж дар се агломератсияи дигар (Лион, Марсел, Лилл) бештар аз 1 млн аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар қисмҳои боқимондаи мамлакат миқдори зиёди шаҳрҳои хурду миёна, маркази музофотҳо (шаҳрҳои калони ноҳияҳои иқтисодӣ) ҷойгиранд, ки онҳо шаҳрҳои гуногунвазифаанд.

Дар таркиби синфии аҳолии Фаронса ҳиссаи аҳолии миёнаҳол (байни буржуазии калону коргарони кироӣ) зиёд аст, ки ба ин гурӯҳ деҳқонони дорои замину корхонаи хурд, соҳибкорони майдаю тоҷирон дохиланд. Аксари онҳо дар рақобат шикаст хӯрда, сафи коргарони кироӣ зиёд мекунад.

Фаронса ҷумҳурии буржуазӣ мебошад. Сардори давлат президент буда, ваколати зиёд дорад. Аз ҷиҳати маъмурии мамлакат ба департаментҳо тақсим мешавад. Дар як вақт номи қисмҳои қадимии он (Лотарингия, Элзас, Бретан, Нормандия)-ро то ҳол васеъ истифода мебаранд.

Барои аҳолии Фаронса ғуноғунмиллатӣ, пиришавии миллати фаронсавӣ ва дараҷаи баланди муҳоҷират хос аст.

Тавсифи умумии ҳоҷагӣ. Солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро Олмони фашистӣ забт карда буд, ки ин ба ҳоҷагии мамлакат зиёни калон расонд. Баъди ҷанг Фаронса на фақат харобиҳои ҳоҷагиро аз нав барқарор кард, балки ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ кишоварзиро аз дараҷаи тодавриҷангӣ ҳам баланд бардошт. Қариб дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт навсозии заминаи кӯхнаи техника ба назар мерасид. Баъди ҷанг соҳаҳои наватарин, ба монанди радиоэлектроника, нафту химия, аэроқайҳонӣ тараққӣ карданд.

Дар соҳаҳои саноат ширкатҳои миллию трансмиллӣ ҳукмронӣ мекунад. Дар як қатор соҳаҳо монополияҳои ИМА мавқеи пурзӯр доранд. Барои иқтисодиёти Фаронса сармоядорӣ давлатӣ-монополистӣ хос аст. Давлат барои саноати ҳарбӣ ва бисёр ширкатҳои хусусӣ маблағи зиёд ҷудо мекунад. Саноати ангишт, неругоҳҳои барқӣ, роҳи оҳан, корхонаи калонтарини автомобилсозии «Рено» милли кунонида шудаанд. Давлат барномаҳои тараққиёти истеҳсолотро тартиб дода, сиёсати ноҳиявӣ мегузаронад, аммо барои ҳал кардани масъалаҳои мураккаб кудрат надорад.

Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ Фаронса дар миқёси ҷаҳон дар ҷойи панҷум меистад, аммо аз ҷиҳати мутамарказонии минтақавию истеҳсолӣ, дараҷаи мучаҳҳазсозии техника ва ҳосилнокии меҳнат аз баъзе давлатҳои мутараққӣ қафо меистад. Қисми бисёри маҳсулотро корхонаҳои хурду миёна истеҳсол мекунад. Саноати сабуку хӯрокворӣ ҳамчун соҳаҳои аъёнавӣ ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накардаанд.

Дар даромади милли ҳиссаи кишоварзӣ зиёд нест, он ҳамагӣ 10%-и даромади милли мамлакатро ташкил медиҳад.

Саноат. Саноати энергетика қисман ба захираҳои дохилӣ таъя мекунад. Истеҳсоли ангишт кам буда, истихроҷи он душвор аст. Дар Фаронса ба қадри начандон зиёд нафт ва газ истеҳсол карда мешавад.

Расми 24. Тақсими минтақавии Фаронса

Қисми зиёди онҳоро аз дигар мамлакатҳо, аз ҷумла Нидерландия, Алҷазоир ворид мекунад. Аз нуруи оби дарёҳо ва қувваи атом низ васеъ истифода бурда мешавад. Заминаи металлургияи сиёҳ хавзаи кони оҳани Лотарингия мебошад. Маъданро тавассути шахтаҳо истихроҷ мекунад ва ҳоло ду маркази қадимаи металлургияи сиёҳ амал мекунад: Лотарингия ва Шимолӣ. Дар Фаронса корхонаҳои металлургияи Лотарингия дар заминаи маъдани маҳаллӣ, Шимолӣ дар заминаи маъдан ва оҳанпораи воридотӣ кор мекунад. Дар заминаи маъдани оҳану кокс воридотӣ дар соҳил ду комбинати нави металлургӣ – Марсел ва Дюнкерка кор мекунад. Дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса бештар прокат истеҳсол мекунад (*прокат маснуотест, ки дар шакли тунука, лӯла ва шаклҳои дигар барои саноати мошинсозӣ омода карда мешавад*).

Металлургияи ранга ба захираҳои калони боксити маҳаллӣ таъя мекунад, ки кони он дар соҳили баҳри Миёназамин воқеъ шудааст. Корхонаҳои алюмин дар назди нуругоҳҳои барқи Алп ва Пиреней амал мекунад.

Мошинсозӣ дар иктисодиёти мамлакат мақоми хосса дошта, дар он қисми зиёди коргарони саноат машғуланд. Ба он 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми асосии содироти мамлакат рост меояд. Корхонаҳои истеҳсоли дастгоҳҳои электронӣ, автомобил, самолётсозӣ ба дараҷаи баланди техникӣ таҷҳизонида шудаанд. Соҳаҳои мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ тараққӣ кардаанд. Маркази асосии мошинсозии мамлакат Париж ба ҳисоб меравад.

Саноати химия босуръат тараққӣ мекунад ва корхонаҳои он дар бисёр ноҳияҳо, дар назди сарчашмаҳои ашёи хом (конҳои ангишт, газ, намаки калий), бандарҳо (мачмӯаҳои нафту химия), наздикии неругоҳҳои барқӣ (электрохимия дар Алп) ва шаҳрҳои калон (Париж, Леон) сохта шудаанд.

Саноати бофандагӣ (пахтагӣ ва пашмӣ) мавқеи худро аз даст додааст, аммо ба ин нигоҳ накарда баъзе маҳсулоти он, ба монанди нахҳои синтетикӣ дар бозори ҷаҳон харидори зиёд дорад.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣи Фаронса барои равнақи кишоварзӣ мусоид мебошад. Релефи ҳамвор сабаби зиёд будани замини кишт шудааст. Гуногунии иқлим барои кишоварзӣ мусоид буда, ба муҳлати нашъунамои зироатҳо таъсир мерасонад. Масалан дар шимол гандумро нисбат ба ҷануб як моҳ дертар ҷамъоварӣ мекунанд.

Барои сохтори аграрии Фаронса ду навъи асосии хоҷагидорӣ хос аст. Қариб нисфи маҳсулоти кишоварзиро коргарони кироя дар хоҷагиҳои калони механиконидаи махсус истеҳсол мекунанд. Хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ зироатҳои гуногун: ғалладона, сабзавоту ангур парвариш мекунанд. Ҳар сол ҳазорон хоҷагиҳои деҳқонӣ касод мешаванду деҳотро тарк карда, ба шаҳр рӯ меоваранд, замини онҳоро хоҷагиҳои калон аз худ мекунанд.

Дар хоҷагиҳои калон истифодабарии васеи замин сабаби ташкилёбии мачмӯаҳои агросаноатӣ шудааст. Кишоварзии Фаронса бисёрсола аст. Аз рӯи истеҳсоли гӯшт, шир, ҷамъоварии гандум, лаблабуи қанд Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Аз рӯи истеҳсоли шароби ангурӣ ва миқдори навъҳои панир (бештар аз 300 навъ) дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад.

Чорводорӣ аз се ду ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад. Соҳаи асосии он парвариши чорвои калони шохдор буда, хеле паҳн шудааст. Аксари деҳқонон ҳук, харгӯш, паранда, аз ҷумла кабӯтар парвариш мекунанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ ва аз рӯи майдони кишту ҷамъоварии гандум Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Онро қариб дар ҳама ҷо, алаҳхусус дар шимоли мамлакат зиёдтар парвариш мекунанд. Ҷуворимаққаро дар қисми ҷанубу ғарб мекоранд.

Расми 25. Манораи Эйфел – рамзи Фаронса

Дар заминҳои обӣ ва резинишгоҳи дарёи Рона шолӣ парвариш мекунад. Рустаниҳои асосии техникаӣ лаблабуи қанд мебошад.

Фаронса аз рӯйи ҷамъовариҳои ангур баъди Италия дар ҷойи дуюм меистад. Ҳамвориҳои қад-қади соҳили баҳри Миёназаминро пурра майдони ангур ишғол кардааст. Масоҳати қалони он дар водии Шампан воқеъ шудааст. Дар ҷағораҳо шароби шампанро нигоҳ медоранд. Коняку шароб (кагор)-и фаронсавӣ дар ҷаҳон машҳуранд.

Нақлиёт. Боркашонии дохилӣ бештар ба нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Қисми зиёди роҳҳо электронида шудааст. Нақлиёти автомобилӣ бо роҳи оҳан рақобати сахт дорад. Аз шабакаи васеи дарё ва кӯлҳо ба таври пурра истифода бурда намешавад, зеро аксари онҳо ба талаботи имрӯзаи киштигардӣ пурра ҷавоб намедиханд. Газу нафтро бо нақлиёти кубурӣ мекашонанд. Шабакаи нақлиёти Фаронса навъи радиалӣ дорад. Тавассути нақлиёти обӣ асосан содирот ва воридот ба амал бароварда мешавад.

Иқтисодиёти Фаронса ҳамчун як кишвари индустриалӣ хусусияти бисёрсоҳавӣ дорад.

Тафовутҳои иқтисодиёти географӣ. Фаронсаро ба се қисмати қалон ҷудо кардаанд: қисми шимолӣ, ҷанубу шарқӣ ва ғарбӣ. Дар

шимол ва ҷанубу шарқи мамлакат қариб тамоми саноат ва шаҳрҳои калон ҷойгир шудаанд. Дар қисми ғарбии он асоси иқтисодиётро кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Нақши асосиро дар пешрафти иқтисодиёт, илм ва фарҳанги Фаронса пойтахти он шаҳри Париж мебозад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Таркиби воридоти Фаронса аз ашёи хому сӯзишворӣ, молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ иборат аст. 3/4 қисми содироташро молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Тичорати хориҷӣ асосан дар доираи Иттиҳоди Аврупо сурат мегирад. Берун аз Аврупо шарикони калони тичоратии Фаронса ИМА мебошад.

Савол ва ҷупорӣ.

1. Хусусиятҳои ҳоси мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро муайян кунед.

Инро ман медонам.

2. Аз рӯйи харитавӣ аҳолии агломератсияҳои асосии Фаронсаро ҷудо кунед.

3. Ноҳияҳои асосии истеҳсоли неруи барқӣ обиро ҷудо ва иқтидори энергетикӣ Фаронсаро бо Англия муқоиса кунед.

4. Ноҳияҳои асосии саноати вазнин ва сабукро номбар кунед.

5. Кадом соҳаҳои саноат Марселро ҳамчун бандар муайян кардаанд?

6. Саноати Фаронса аз ҷиҳати таъминот бо ашёи хом ва ҳаҷми истеҳсолот аз саноати Англия ва Олмон бо чӣ фарқ мекунад?

7. Ноҳияҳои асосии кишоварзии Фаронсаро муайян кунед. Соҳаи кишоварзии шимол ва ҷанубро муқоиса кунед.

8. Хусусиятҳои ҳоси шабакаи нақлиётӣ Фаронса кадомҳоянд?

Инро ман метавонам.

1. Захираҳои қорӣ Фаронса бо кадом роҳҳо меафзоянд?

2. Сабаби нисбат ба Англия ва Олмон гуногун будани самтҳои кишоварзии Фаронса дар чист?

3. Сабабҳои дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли шароби ангурӣ ва шумори навъҳои панир ҷойи якум гирифтани Фаронса дар чист?

4. Чаро ноҳияи шимолӣ Фаронса аз дигар қисмҳои он бештар тараққӣ кардааст?

5. Барои чӣ дар шаҳри бандарии Марсел саноати металлургӣ ва нафту химия инкишоф ёфтааст?

6. Мавқеи Фаронса дар оянда нисбат ба Иттиҳоди Аврупо тағйир меёбад?

Оё медонед?

1. Дар Фаронса зиёда аз 400 намуд панир истеҳсол мешавад. Навъи аз ҳама маъмул «Рокфор» бо номи деҳаи Рокфор бештар машҳур буда, зиёда аз 1000 сол истеҳсол карда мешавад.

2. Забони фаронсавӣ тӯли 300 сол дар Англия забони давлатӣ буд.

3. Аввалин хомаи худкор (шариковая ручка) дар Фаронса истехсол шудааст.

4. Дар пойтахти Фаронса зиёда аз 700 созмони сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятию байналмилалӣ фаъолият мекунад.

***Хулоса.** Дар қаламрави Фаронса дар шароити гуногуни географӣ ва таърихӣ минтақаҳои алоҳида ба вуҷуд омаданд. Онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои ҷойгиршавии географӣ, махсусгардонӣ ва дараҷаи рушди ҳоҷагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Таърихан иқтисодиёти ноҳияҳои шарқии Фаронса рушд карда буд, ки дар он замонҳо сарватҳои табиӣ кофӣ дошт. Париж пешсафи рушди доими шахрӣ буд ва сиёсати минтақавӣ боиси рушди дигар минтақаҳои қафомонда шуд. Ҳоло дар байни ноҳияҳо нақши асосиро «сегонаи бузург» – Париж, Лион ва Марсел мебозанд.*

§3.5 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШИМОЛӢ, МАРКАЗӢ ВА ҶАНУБӢ

Кадоме аз ин давлатҳо ба мамлакатҳои хурд ва хурдтарини Аврупо дохил мешаванд? Таҳлил ва натиҷагирӣ кунед, ки чаро ин давлатҳоро давлатҳои хурд меноманд? Ин кишварҳо кадом хусусиятҳои ба ҳам монанд доранд?

Дар баъзе адабиёт ин мамлакатҳоро кишварҳои хурд ва хурдтарини Аврупо низ мегӯянд. Ба ин мамлакатҳо Австрия, Белгия, Дания, Ирландия, Испания, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Финландия, Швейтсария, Шведсия, Юнон ва кишварҳои хурдтарин (Лихтенштейн, Андорра, Монако, Сан-Марино, Ватикан, Малта) дохил мешаванд.

Мавқеи иқтисодию сиёсӣ ва географии онҳо гуногун аст. Кишварҳои Белгия, Нидерландия, Люксембургу Австрия ва Швейтсария дар байни давлатҳои мутараққии минтақа ҷойгир буда, бо ҳам хеле наздиканд.

Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ба ҳоҷагии давлатҳои мутараққии Аврупо (Англия ва Олмон) алоқаи наздик, инчунин ба воситаи роҳи обии уқёнуси Атлантик бо ИМА ва Канада робита доранд. Мамлакатҳои хурди Аврупои Ҷанубӣ асосан дар соҳили баҳри Миёназамин, дар нимҷазираҳои Балкану Пиреней воқеъ шудаанд. Ин давлатҳо аз рӯи масоҳати худ аз якдигар фарқ мекунанд. Сохти давлатии онҳо низ гуногун аст. Масалан Австрияю Финландия ҷумҳурии буржуазӣ, Белгияю Шведсия давлати монархистӣ мебошанд. Австрия ва Финландия сиёсати бетарафиро пеш гирифта, қисми дигарашон ба блоки ҳарбии НАТО дохил шудаанд.

Аҳоли. Ҳайати миллии аҳолии аксари ин мамлакатҳо яхела буда, танҳо Белгия думиллата ва Испания бисёрмиллата мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли ва дараҷаи урбанизатсия дар баъзе мамлакатҳои Аврупои Марказӣ зиёд аст. Аврупои Ҷанубӣ аз рӯи ин нишондиҳандаҳо дар ҷойи дуюм меистад. Дар Аврупои Шимолӣ шумораи шаҳрҳо кам, вале ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст. Қисми асосии аҳолии шаҳрӣ дар пойтахтҳо ҷамъ омадааст.

Ҳоҷатӣ. Мамлакатҳои ин минтақаҳои Аврупо аз рӯи дараҷаи тараққиёти ҳоҷатӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар байни онҳо давлатҳои сатҳи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ – Шведсия, Швейтсария, Белгия, Дания, Нидерландия ва давлатҳои тозарасида ба давраи саноатикунонӣ – Испания, Португалия, Исландия мавҷуданд. Қатъи назар аз он ки ин мамлакатҳо дар ҳоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи калон надоранд, аммо дар яқоягӣ онҳо қувваи тавоно ҳастанд.

Ҳиссаи ин давлатҳо дар истеҳсолоти саноати Аврупои Ғарбӣ ба 32,1% ва дар тиҷорати беруна ба 41% рост меояд. Аксари ин мамлакатҳо аъзои Иттиҳоди Аврупо буда, дар онҳо саноат ва кишоварзӣ ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст.

Саноати мамлакатҳои минтақа бо захираҳои табиӣ як хел таъмин нест. Ин ҳолат ва гуногунии шароити сарватҳои табиӣ мавқеи географӣ боиси фарқияти таҳассуси саноат ва кишоварзии ин мамлакатҳо шудааст. Саҳми ҳоҷагии онҳоро дар миқёси ҷаҳон истеҳсоли тачҳизот, дастгоҳ, киштӣ, электротехника ва маҳсулоти химиявӣ, селлюлозаю коғаз муайян мекунад. Иқтисодиёти онҳо бештар ба бозори беруна нигаронида шудааст. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз захираҳои минералӣ бой нестанд, аммо захираи зиёди неруи барқӣ обӣ доранд. Қисми зиёди неруи барқро ба воситаи об истеҳсол мекунанд. Дар заминаи неруи барқӣ обӣ дар Норвегия, Шведсия истеҳсолоти металлургӣ ва электрохимиявӣ тараққӣ кардааст. Норвегия алюмин (аз ашёи хоми воридотӣ), Шведсия дар заминаи маъдани оҳани хушсифати худ метали сиёҳ ва мошинҳои гуногун истеҳсол мекунад. Мамлакатҳои Шимол бо баҳр алоқаи зич дошта, верфҳои (коргоҳҳои) калони киштисозӣ доранд. Норвегия, Финландия, Шведсияро «бозори ҷӯби ҷаҳон» меноманд. Мамлакатҳои шимол (ғайр аз Норвегия) нафту газро аз мамлакатҳои дигари ҷаҳон ворид мекунанд.

Энергетикаи мамлакатҳои Аврупои Марказӣ асосан ба нафти воридотӣ ва қисман ба захираҳои худ таъян мекунад. Белгия захираҳои калони ангишт, Швейтсарияю Австрия неруи бойи дарёҳои кӯҳиро истифода мебаранд. Солҳои охир кашфу истифодаи захираҳои газу нафти баҳри Шимолӣ ва истифодаи неруи атом вазъи энергетикаи

ин мамлакатҳоро тағйир дод. Белгия истехсолкунандаи чўяну пўлод, мису қалбағӣ, мошинсозии вазнин; Люксембург истехсолкунандаи пўлод мебошанд; дар Нидерландия ва Швейтсария мошинсозии дақиқ, электротехника ва соатсозӣ тараққӣ кардааст.

Дар байни мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ Испания бо дараҷаи баланди тараққиёти иқтисоди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо дар заминаи тараққиёти саноат металлургияи сиёҳ, ранга, мошинсозӣ ва химия пешрафт кардаанд. Бо вучуди ин саноати ин мамлакатҳо ба давлатҳои мутараққии Аврупо вобастагӣ дорад. Барои соҳаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ дараҷаи баланди тараққиёт хос аст, махсусан хоҷагиҳои Нидерландия ва Дания.

Чорводорӣ дар ин минтақа тамоюли ширию гўшти дорад. Дар зироаткорӣ кишти гандум зиёдтар аст. Ғайр аз ин чавдор, чав, лаблабуи қанд, картошка, зағир, хўроки чорво низ парвариш карда мешаванд. Қариб ҳамаи мамлакатҳо ғалла ва хўроквории гўштиро аз дигар кишварҳо ворид мекунанд. Дар Исландия хоҷагии гармхонаӣ вучуд дорад. Дар Норвегия ва Исландия моҳидорӣ тараққӣ кардааст ва онҳо дар ин соҳа маҳсулот содир мекунанд.

Кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимолӣ ва Марказӣ суғурӯ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, меваҳои ситрусӣ, меваҳои сабзавот парвариш мекунанд. Чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад (*яъне хоҷагӣ ҳосилро танҳо ба воситаи вусъат додани заминҳои кишт, на ба воситаи баланд бардоштани ҳосилнокии замин афзун мекунад*).

Нақлиёт. Барои алоқаҳои берунаи аксари мамлакатҳои минтақа нақлиёти баҳрӣ нақши асосиро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайр аз Мадрид) дар назди соҳил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегияву Юнон солҳост қорҳои боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Марказӣ васеъ истифода мешавад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои минтақа дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар савдои ҷаҳонӣ саҳми Нидерландия аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африко (ғайри ҶАҶ) зиёд ва саҳми Швейтсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои минтақа асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Русия тичорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошин, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷўборкунӣ ва ғайра ташкил мекунад. Нидерландия дар содироти маҳсулоти ширӣ, Дания дар содироти гўшту тухм дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ

ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзӣю минералӣ содир мекунанд.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва хӯрокворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ, асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нафт) ворид мекунанд.

Савол ва супориш.

1. Омилҳои асосии тақсимунии мамлакатҳои минтақаро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.

Инро ман медонам.

2. Таҳассуси байналмилалӣ хоҷагии ин мамлакатҳо беиштар ба кадом омилҳо вобаста аст?

3. Ҷаро флотӣ баҳри Норвегия ва Юнон дар зер «Парчами ҷора» ҳаракат мекунанд?

Инро ман метавонам.

1. Ҷаро мамлакатҳои минтақаро ба гурӯҳи мамлакатҳои тараққиқарда дохил кардаанд?

2. Сабаби васеъ будани алоқаи иқтисодии берунии мамлакатҳои минтақаро дар чӣ мебинед?

3. Сабаби пешравии иқтисодиёти мамлакатҳои минтақа дар чист?

4. Ҷаро иқтисодиёти мамлакатҳои минтақа аксар ба бозори беруни нигаронида шудааст?

Оё медонед?

1. Давлати Сан-Марино яке аз қадимтарин мамлакатҳои Аврупо мебошад.

2. Шаҳрванди Ватикан танҳо шахсе шуда метавонад, ки дар хидмати Калисои муқаддас бошад, дигар ягон омил сабаби қабули шаҳрвандӣ шуда наметавонад, ҳатто дар Ватикан таваллуд шудан низ.

3. Дар Люксембург расман се забони давлатӣ амал мекунад: олмонӣ, фаронсавӣ ва люксембургӣ.

Хулоса. Дар мамлакатҳои минтақа соҳаи туризм ба шакли анъана даромадааст, ки онҳо аз ин ҳисоб даромади зиёд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Шумораи солонаи сайёҳони Австрия, Швейтсария, Люксембург ва мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз аҳолии ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи кишварҳо сайёҳат яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меравад.

§3.6 МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Ба минтақаи Аврупои Шарқӣ кадом мамлакатҳо мансубанд? Кадом хусусиятҳои монанд ва фарқкунандаи онҳоро медонед? Кадом миллату халқиятҳо дар ин ҷо маскун шудаанд? Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодӣ-иҷтимоии онҳоро муайян кунед?

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Руминия, Булғория, Албания ва собиқ ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Хусусияти дигари мавқеи географии ин мамлакатҳо ба кишварҳои тараққиқардаи Ғарб наздик будани онҳост. Аз қаламравашон гузаштани роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори бойгариҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминӣашон нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Полша ва Чехия, нафту газ дар Руминия, неруи обӣ дар мамлакатҳои Балкан мавҷуд аст. Металлҳои ранга дар Полша, Руминия, Булғория (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия воқеъ шудаанд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд, вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин минтақа масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик доман густурдааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараққиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодиашон умумиятҳои зиёд доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай мегузарад. Ин кишварҳо ба воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти неруи барқ бо ҳам пайваست мебошанд. Ҳамаи ин ба васеъшавии тақсимои байналмилалӣ меҳнат мусоидат мекунад.

Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 230 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳайати этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгриягӣ (мачорӣ) нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ мухталиф аст. Қабилҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл аз ин ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо (лаҳистониҳо), чехҳо, словакҳо дар заминҳои шимолу марказ, булғору, сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷануби Аврупои Шарқӣ маскун шудаанд. Номии давлати собиқ Югославия «Замини славянҳои ҷанубӣ»-

ро ифода мекунад. Аксари олимон ақида доранд, ки венгриягиҳои имрӯзаи ҳамвори назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал ба ин ҷо омадаанд. Руминиҳо насли қабилаҳои фракии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиӣ аз ҳама зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест.

Дар таркиби аҳолии минтақа халқиятҳои славян бартарӣ доранд. Зичии аҳолии дар ин кишварҳо дар дараҷаи миёна буда, агломератсияҳои калон вучуд надоранд.

Ҳоҷагӣ. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро пеш гирифтанд. Даҳсолаҳои баъдичангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо саноатикунонӣ ва кооперативонии кишоварзӣ ба амал оварда шуд.

Тағйироти сиёсӣ иқтисодие, ки дар солҳои 90-уми асри XX дар ин мамлакатҳо рух дод, ба дигаргуншавии куллии тарзи ҳоҷагидорӣ оварда расонд. Ҳоло ин мамлакатҳоро аз рӯи усули ташкили ҳоҷагӣ гурӯҳи *давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда* меноманд.

Баъди солҳои 50-уми асри XX дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйиротҳои кулӣ ба миён омад. Дар соҳаи саноати вазнин арсаҳое, ки барои пешрафти электротехника, мошинсозӣ ва химия замина мегузоранд, инкишоф ёфтаанд.

Дар қисми шимолӣ қариб ҳамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калий; дар қисми ҷануб, маъданҳои табиӣ металл бештар воমেҳӯранд.

Асоси маҷмӯи сӯзишвории энергетикӣ Аврупои Шарқиро саноати ангишт ва нафту газ ташкил мекунад. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб дар ин ноҳия бартарӣ дорад ва он 1/3 истихроҷи ҷаҳониро ташкил мекунад. Дар дунё минтақае нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳамияти калони сӯзишвории энергетикӣ дошта бошад. Ин навъи ангишт бо усули кушод истихروح карда шуда, аксар ҳамчун сӯзишворӣ барои неругоҳҳои барқӣ истифода мешавад. Ҳаҷми истихروحӣ ангишти сиёҳтоб дар ҳавзаҳои шимолӣ Чехия ва Белхатув бештар аст. Иқтидори истихروحӣ солонаи ҳар кадоми онҳо қариб 45 млн тоннаро ташкил медиҳад. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад, аз миқдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия якҷоя истеҳсол мекунанд, зиёдтар аст.

Саноати нафту газ дар Руминия аз ҳама бештар тараққӣ кардааст. Нафт дар ҳавзаи Наздикарпат (шаҳри Плоешти) истихروح карда мешавад. Ҷойгиркунии саноати нафту газ дар дигар мамлакатҳои ноҳия ба мавқеи иқтисодию географии онҳо вобаста аст. Дар ин мамлакатҳо

Расми 26. Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар таркиби аҳолии кишварҳои
Аврупои Шарқӣ

корхонаҳои нафткоркунӣ дар роҳҳои кубурҳои нафтгузар ва бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро неругоҳҳои барқи алафӣ ташкил мекунанд. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нафту газ сохта шудаанд.

Неругоҳҳои барқи атомӣ дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияву Булғория ва дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ сохта шудаанд. Калонтарин неругоҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия Козлодуи дар Булғория дар соҳили Дунай сохта шуда, иқтидори он қариб 4 млн квт аст.

Иқтидори захиравии обию барқии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба таври бояду шояд аз худ карда нашудааст. Бинобар ин ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои Дунай, Вага, Драва, Олта, Искир ва ғайра неругоҳҳои барқи обӣ амал мекунанд. Калонтарин неругоҳи барқи обӣ дар Дунай солҳои 70-и асри гузашта, бо якҷоягии Руминия ва Югославия дар Дарвозаи Оҳанин сохта шудааст, ки иқтидори он 2,1 млн квт буда, дар як сол 11 млрд квт/с неруи барқ истеҳсол мекунад.

Металлургия. Маҷмӯи металлургӣ аз истеҳсолу истихроҷи металҳои сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиӣ захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нест. Metallургияи сиёҳ дар аксари мамлакатҳо заминаи сӯзишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алалхусус захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман вучуд надорад. Бо захираи ангиштсанг танҳо Полша ва Чехия таъмин мебошанд. Бо вучуди ин дар солҳои ҳокимияти Шӯравӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони металлургии сиклӣ сохта шуданд. Ибтидои солҳои 90-и асри гузашта дар ноҳия якчанд маркази калони металлургияи сиёҳ пайдо шуд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзёҳои мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ташкил ёфтаанд.

Metallургияи ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳимми таҳассуси байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Масалан калонтарин маркази истеҳсоли мис дар ҷанубу ғарбии Полша дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Мавзеи аз ҳама калони истеҳсоли маъдани алюмин паҳнкӯҳи Динор мебошад. Корхонаҳое, ки дар ин ҷо вучуд доранд, дар заминаи захираҳои бокситу неруи барқи маҳаллӣ сохта шудаанд. Metallургияи ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҷмӯи мошинсозӣ аз рӯйи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои корӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавқеи географӣ вобаста мебошад. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калон агломератсияҳои

шаҳрӣ ва марказҳои бузурги мошинсозиро ба вучуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҷмӯи маҳсулоти химия асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ така мекунад (ангишт, намаки калий, намаки ош). Руминия бештар нафту газро истифода мекунад. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулоти химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нафту химияро инкишоф додаанд. Ноҳия ва марказҳои калони саноати нафту химия дар поёноби дарёи Вислаи Полша (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандарӣ ташкил ёфтаанд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст, алаҳусус саноати бофандагӣ. Ин навъи саноат ҳанӯз дар асрҳои XVIII-XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму зағир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли газвори пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан корхонаи Лодзи Полша дар Аврупои Шарқӣ калонтарин маркази саноати бофандагӣ буда, дар ин соҳа бештар аз 128 ҳазор одам шугл дорад. Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин ноҳияи саноатӣ Силезияи Боло дар Полша буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунад ва шумораи коргаронаш бештар аз 1,6 млн нафарро ташкил медиҳад.

Дар Полшаю Чехия, Венгрияву Руминия марказҳои саноатие ҳастанд, ки онҳо муҳимтарин вазифаҳои соҳаи саноати минтақаро ба дӯш доранд.

Кишоварзӣ. Географияи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон расонидаанд. Дар таркиби ҳаҷми умумии замини Аврупои Шарқӣ майдони шудгор 2/5 ҳиссаи онро ташкил мекунад. Аз рӯи зарурат ҳама қисматҳои имконпазири он коркард ва истифода мешаванд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вучуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, дар ҳама қисмҳои минтақа паҳн шудааст. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се навъи таҳассуси кишоварзӣ рушд кардааст:

1. Навъи *аврупои миёнагӣ*, ки ба он кишоварзии Полшаю Чехия ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. Навъи *балканӣ*, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғория, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияву Албанияро дар бар мегирад. Дар ин ҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад.

3. Навъи *бахримеёназаминӣ*. Ба ин навъ кишоварзии наздибаҳрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо мутобик

ба иклими наздибахрӣ дарахтони мевадихандаи гармидӯст (анчир, зайтун, меваҳои ситрусӣ) парвариш карда мешаванд.

Соҳаҳои таҳассуси кишварҳои минтақа аз якдигар хеле фарқ мекунанд: аз истеҳсоли маҳсулоти технологияи баланди Чехия, Венгрия ва ғайра то истихроҷи ашёи хоми минералӣ ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Булгария, Македония ва Албания.

Нақлиёт. Низоми нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи дуру дароз дорад. Маълумотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки навъи қадимтарини нақлиёт дар ин минтақа нақлиёти обӣ мебошад. Ба ҳамин асос бандарҳои бахрӣ таърихи қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Руми қадим маълум будааст, аммо шабакаи нақлиёти имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташаккул ёфтааст.

Шоҳроҳҳои транзитии тӯлонӣ дар байни баҳрҳои Сиёҳ, Балтик, Адриатик, ҳавзаи дарёи Дунай, Леба, Одра, Висла дар минтақа мавқеи муҳим доранд ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба ин системаи нақлиётӣ таъсири калон расонидааст. Барои Аврупои Шарқӣ нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти калон дорад. Дар солҳои баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар қисми шимолии Аврупои Шарқӣ роҳҳои таъмир ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд шуданд, ки ин вазъи роҳҳои ва интиқолро хеле беҳтар гардонд.

Барои тараққи нақлиёти обӣ бандарҳои бахрӣ аҳамияти калон доранд ва воситаи асосии савдои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга нисбат ба дарёҳои дигари минтақа аҳамияти бештари киштигардӣ доранд. Дар баробари ин сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар карда, канали нави Дунаю баҳри Сиёҳ дар Руминия (дарозиаш 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ кард.

Ноҳияҳои сайёҳатӣ. Ба географияи истироҳат ва сайёҳӣ аз ҳама бештар мавҷудияти захираҳои табиӣ рекреатсионӣ, иқтисодию географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, бой будан аз ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мусоидат кардааст. Ҳар мамлакати Аврупои Шарқӣ мавзёҳои сайёҳию рекреатсионӣ (ҷой барои сохтмони истироҳатгоҳ) дорад ва ин ҷойҳои истироҳату сайёҳат соҳаи муҳими таҳассус ба ҳисоб меравад. Калонтарин мавзеи сайёҳиву рекреатсионии навъи яқум соҳили баҳри Адриатик ба ҳисоб меравад. Дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50-то зиёд буда, дар онҳо якбора 850 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад.

Вазъияти экологӣ. Шароити экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологӣ дар минтақа ҷораҳои ҷиддӣ андешида шуда, барномаҳои маҷмӯӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебароранд. Сохторҳои махсуси

ҳифзи табиат ташкил карда шудаанд ва «Амалиёти сабз» аз қабилӣ чунин сохторҳо мебошад.

Дар байни давлатҳои Аврупои Шарқӣ Чехия, Венгрия, Словения ва Полия аз ҷиҳати нишондодҳои иқтисодӣ кишварҳои пешсафанд. Мамлакатҳои нисбатан сусттараққиқардаи минтақа Албания, Македония ва Черногория мебошанд.

Савол ва супориш.

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф кунед.

Ибро ман медонам.

2. Аз китоби дарсӣ ва хариҷаҳои атлас истифода карда, ба захираҳои табиӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ баҳо диҳед. Норасоии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян карда, роҳҳои бартараф кардани онро нишон диҳед.
3. Хусусиятҳои маҷмӯи хоҷагии халқи шимол, ҷануб ва шарқии Аврупои Шарқӣ дар чӣ ифода ёфтаанд?
4. Хариҷаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил карда гӯед, ки тафовути асосии тахассусии онҳо дар чист?
5. Бо ёрии атлас хусусиятҳои хоси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
6. Ба ду мамлакат (интихобан) тавсифи географӣ диҳед.
7. Номгӯии ҳавзаҳои калонтарини ангишт, корхонаҳои металлургӣ, нафт-коркунӣ, неругоҳҳои барқиро дар дафтарадон нависед.
8. Ба фикри шумо дар кадом ноҳия ва марказҳо мошинсозии метаталаб ва дар кадомаш мошинсозии нави илмталаб ҳаст?
9. Доир ба ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр кунед.
10. Ба фикри шумо роҳҳои асосӣ муҳимми пешгирӣ кардани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?

Ибро ман метавонам.

1. Аломатҳои хосу фарқкунандаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ кадомҳоянд.
2. Хоҷагии Аврупои Шарқӣ дар давраи баъдиҷангӣ чӣ тавр тағйир ёфт.
3. Дар асоси кадом омилҳои тахассусии кишоварзӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд.
4. Ба бозсозии иҷтимоӣ иқтисодии ин мамлакатҳо чӣ сабаб шудааст.
5. Роҳҳои асосӣ ба захираҳои минералӣ таъмин кардани ин мамлакатҳо кадомҳоянд.
6. Дар оянда ҳамкориҳои давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ чӣ гуна бояд бошад.
7. Барои мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба Иттиҳоди Аврупо дохил шудан беҳтар аст ё ташикли Иттиҳоди иқтисодии байниҳамдигарӣ?

***Хулоса.** Имконият барои рушди хоҷагии давлатҳои минтақа басанда аст: дар ин ҷо маъданҳои табиӣ, шароити мусоиди табиӣ барои нешрафти кишоварзӣ, захираҳои кори баландихтисос мавҷуд аст. Муҳимтарин омил нешрафти иқтисодиёти мамлакатҳои минтақаи Аврупои Шарқӣ мавқеи географии онҳост.*

§3.7 МАМЛАКАТҲОИ СОБИҚ ШҶУРАВӢ (ИДМ) ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Чойгир будани Русия дар материки Аврусиё барои он чӣ манфиат дорад? Нақши Русия дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? Оё он дар солҳои наздик таъйир ёфтааст? Барои чӣ?

Русия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон буда, дар ду қитъа Аврупо ва Осиё чойгир шудааст, ки қариб 1/3 масоҳаташ ба Аврупо ва 2/3 ба Осиё рост меояд. Қисми шимолӣ онро бахрҳои Укёнуси Яхбастаи Шимолӣ, қисми шимолу шарқиаширо обҳои Укёнуси Ором ихота карда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба бахрҳои укёнуси Атлантик, бахрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик роҳи баромад дорад. Бандарҳои ин бахрҳо Русияро бо мамлакатҳои хориҷа ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пайваст мекунад. Вай нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Русия байни ҳамдигар алоқа мекунад.

Русия аз се қаламрави фароҳ – Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Миёна иборат аст. Ҳамвориҳои Аврупои Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр тӯл кашидаанд, ҷудо мекунад.

Иқлими Русия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб чунинанд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, муътадил ва субтропикӣ. Дар давоми сол дар тамоми қаламрави он ҳавои континенталии арзҳои муътадил ҳукмрон буда, зимистон дар зерӣ таъсири ҳавои арктикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Дар қаламрави Русия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ ва моҳигирӣ доранд. Қалонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш, Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Русияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60% масоҳати онро ишғол кардаанд.

Захираҳои табиӣи Русия хеле зиёд ва гуногун буда, барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат мекунад. Захираҳои

зеризаминии он соҳаҳои муҳими саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин мекунанд.

Аз рӯи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани металлҳои ранга, аз ҷумла тилло Русия дар байни дигар давлатҳо мавқеи пешсафиро ишғол мекунад. Ин мамлакат аз захираҳои ғайримаъданӣ: газ, нафт, ангишт, намакҳои ошу калий, алмос, графит, асбест низ бой буда, яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро бо нафту газ таъмин карда, миқдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва минтақаҳои калони саноатӣ шудааст.

Русия аз ҷиҳати захираи газ дар ҷаҳон дар зинаи аввал меистад.

Захираҳои обии Русия барои таъмини талаботи аҳоли ва инкишофи хоҷагии халқ нақши бузург мебозанд. Захираҳои обии энергетикӣ мамлакат зиёданд, вале онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шудаанд.

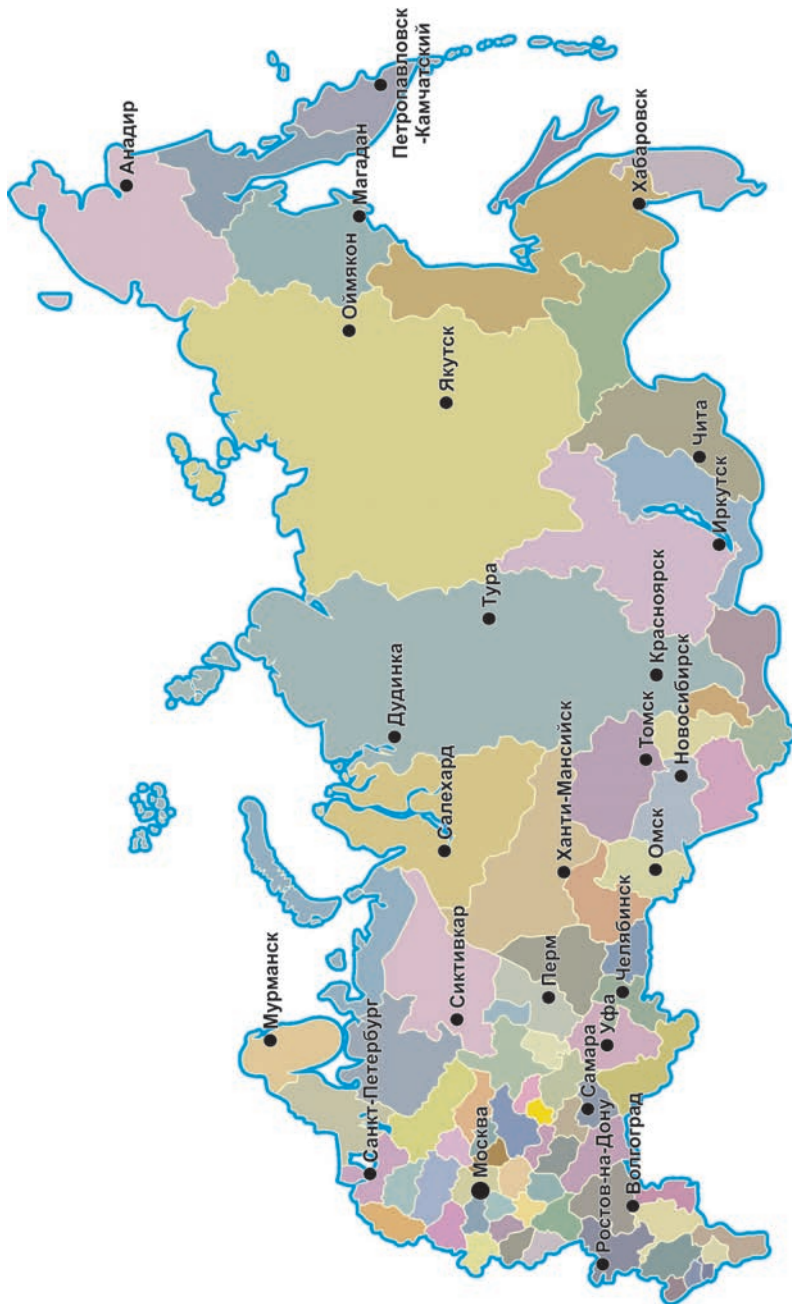
Русия ҳамчунин аз захираи замин низ бой аст ва ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳоли 11,5 га рост меояд. Майдонҳои кишоварзӣ 13% майдони умумии замин ва заминҳои кишт 133,5 млн га ё 8% майдони умумии қаламрави онро ташкил медиҳад. Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвориҳои Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадашт ва ҷануби минтақаи беша ҷой гирифтаанд. Шароити агроиклимӣи Русия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид аст.

Захираҳои биологӣ, ҷангал, ҳайвоноти шикорӣ ва моҳӣ хеле васеъ паҳн шудаанд. Ҷангалзор 766,6 млн га масоҳатро ташкил медиҳад, ки захираи ҷӯби он 82 млрд м³ мебошад.

Барои ташкили истироҳат ва табобати одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳамияти бузург доранд. Ба он ҷазираҳои минералӣ, лойҳои табобатӣ, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳоли. Таркиби аҳолии Русия гуногун буда, аз чор се ҳиссаи онро русҳо ташкил медиҳанд. Халқҳои сокини Русия ба гурӯҳҳои гуногуни забонҳо мансубанд ва сершумортаринашон гурӯҳи забонҳои славянӣ (русу украинҳо, белорусу полякҳо); туркӣ (тотору бошқирҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтоиҳо, ёкутҳо, балқарҳо, қарачаиҳо, озариҳо); фини угорӣ (карелҳо, удмурту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, эвенкҳо, қорякҳо, чукчаҳо бо забони худ гап мезананд.

Дини аз ҳама паҳншударин дар Русия насронӣ ва ислом мебошанд. Афзоиши табиӣи аҳоли дар мамлакат баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар 12,64 нафар таваллуд рост меояд. Ба ибораи дигар ҳар сол

Расми 27. Харитаи минтақаҳои Федератсияи Русия

тақрибан 2,1 млн нафар таваллуд мешавад. Ба ҳар 1000 нафар 11,6 ҷавт рост меояд. Таркиби ҷинсии аҳоли низ нобаробар аст (мардҳо – 47%, занҳо – 53%). Ҳисоби миёнаи умри мардҳо ба 64 ва занҳо ба 74 сол баробар аст.

Аҳолии қобили қор дар мамлакат 57%-ро ташкил медиҳад. 48%-и аҳоли дар соҳаҳои хоҷагии халқ машғул аст.

Ҷойгиршавии аҳоли дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар як километри мураббаъ 8,5 нафар аст, аз ҷумла дар деҳот – 2,2 нафар, дар қисми аврупоӣ – 27,1 нафар ва дар қисми осийё – 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи сараҳоли ноҳияҳои аврупоии мамлакат буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ ҷиҳии аҳоли кам мешавад.

Шумораи умумии шаҳрҳо аз 1000 адад зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шаҳр 74% ва деҳот 26%-ро ташкил медиҳад. Шумораи шаҳрҳое, ки беш аз 1 млн нафар аҳоли доранд ба 13-то ва шаҳрҳое, ки аз 500 то 1 млн нафар доранд, ба 200 адад расидааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ: Маскав, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск мебошанд.

Ҳоҷагӣ. Русияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз ҷумла дар таркиби саноат 26% маҳсулот ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 25% ба саноати сабук, 16% ба мошонсозӣ, 14% ба саноати ӯроқворӣ ва 13% ба саноати металлургия рост меояд. Дар хоҷагии ҷаҳонӣ Русия истеҳсолкунандаи бузурги ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла ба он 28% истихроҷи ҷаҳонии газ, 14% ангишт, 11% нафт рост меояд. Ғайр аз ин дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюмин, тилло, платина, нерӯи барқ, металлҳои сиёҳ, ҷӯб, матоъҳои пахтагӣ, ғалла, нуриҳои маъданӣ, мошини таҷҳизот истеҳсол мешавад.

Маҷмӯи сӯзишвории энергетикӣ он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи дар ноҳияҳои Марказӣ, Шимолу Ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир ташкил медиҳанд. Русия эҳтиёҷоти худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин карда, газу нафт содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи рушди соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони металлургияи сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалии магнитии Курск воқеанд. Корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шаҳрҳои калону миёна ҷойгир шудаанд ва дар онҳо мошинҳои барои хоҷагии халқ зарур истеҳсол карда мешаванд.

Аз чихати тараққиёти саноати коркарди чӯб дар ҷаҳон Русия яке аз давлатҳои асосӣ ба шумор меравад.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13% аҳолии қобили кор шуғл дорад ва қисми зиёди онҳо ба зироаткорӣ машғуланд. Дар соҳаи зироаткорӣ мавқеи асосиро рустаниҳои ғалладона ташкил мекунанд. 55%-и заминҳои кишти ғалладонаро гандум, ҷавдор, ҷав, арзан ва ҷуворимакка ташкил медиҳад. Аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, зағир, офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 5%-и замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полезиҳо 3,5%, рустаниҳои хӯроки чорво 1,3%-и майдони киштро дар бар мегиранд. Қисми зиёди маҳсулоти кишоварзӣ дар дашт ва бешадашти қисми аврупоии мамлакат истеҳсол карда мешавад.

Дар Русия парвариши қариб тамоми намудҳои чорво ба роҳ монда шудааст.

Дар қаламрави мамлакат ҳамаи намудҳои нақлиёт истифода мешавад. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият дорад. Вай алоқаҳои дохилӣ ва хориҷаи дуру наздикро таъмин мекунад. Ба нақлиёти роҳи оҳан 60%-и боркашонӣ ва 50%-и мусофиркашонӣ рост меояд. Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ робитаҳои худро амалӣ мекунанд. Роҳи асосии оби қисми аврупоӣ дар дарёҳои Волгаю Балтика мебошад. Ба воситаи он Русия ба баҳри Балтик роҳи баромад дорад. Ба воситаи роҳи баҳри Шимолӣ ба ноҳияҳои шимол бор кашонда мешавад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунаро иҷро мекунад. Бандарҳои калони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловски Камчатка мебошанд.

Нақлиёти кубурӣ низ хуб тараққӣ кардааст. Қисман бо воситаи ин намуди нақлиёт ба хориҷа нафту газ бароварда мешавад. Барои боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳамияти калон дорад.

Молҳои асосии содиротӣ ва воридотии Русия (2010)

Содирот		Воридот	
Мол	Ҳисса бо %	Молҳо	Ҳисса бо%
Ашёи хоми минералӣ ва сӯзишворӣ	65	Мошин ва дастгоҳҳо	44

Филиз (метал)	10	Ашён хоми кишоварзӣ ва озука	15
Мошин ва дастгоҳҳо	5	Маҳсулоти химиявӣ	16

Шарикони асосии савдои берунии Русия давлатҳои ИДМ, Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Чин ва Ҳиндустон мебошанд.

Хусусияти хоси Русия мавқеи мувофиқи географӣ, захираи бузурги сарватҳои табиӣ ва иқтисодии бузурги иқтисодии он мебошад.

Савол ва супориши.

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити захираҳои табиии Русия баҳо диҳед.

Инро ман медонам.

2. Афзоиши табиии аҳолии Русия бо кадом хусусияти худ фарқ мекунад?
3. Русия кадом хусусиятҳои фарқкунандаи географӣ дорад?
4. Соҳаҳои асосии хоҷагии халқи Русия кадомҳоянд?
5. Русия бо кадом давлатҳо муносибатҳои иқтисодӣ дорад?
6. Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна робитаҳо дорад? Дар кадом созмонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ онҳо шарикони стратегианд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои саноатӣ ва кишоварзии Русияро тасвир кунед.
2. Аз атлас истифода бурда, дар бораи маъданҳои табиии Русия маълумот диҳед.
3. Ба ақидаи шумо Русия мавқеи пештараи худро дар ҳудуди ИДМ барқарор карда метавонад ё не?
4. Кадом ҷиҳатҳои Русия аз мамлакати тараққикарда будани он гувоҳӣ медиҳад.
5. Солҳои минбаъда маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии Русия ба рақобати бозори ҷаҳонӣ тоб оварда метавонад ё не?
6. Пешомадҳои инкишофи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Русия чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар Русия ба 1000 мард 1147 зан рост меояд.
2. Русия бо 16 давлат ҳамсарҳад аст. Дарозии умумии хатти сарҳади мамлакат 60 ҳазор км аст, зиёда аз 20%-и он дар хушкӣ чойгир аст.
3. Русияро кишвари аврупоӣ меноманд, аммо 2/3 ҳиссаи қаламрави он дар Осиё чойгир аст.

***Хулоса.** Русия яке аз кишварҳои қудратманди дунё буда, дорои захираҳои бузурги табиӣ, ҳарбию иқтисодӣ ва фарҳангӣ аст. Мавқеи ҷойгиршавии географии онҳо дар таърихи ташаккули мамлакат нақши муҳим бозидааст. Аз ҷама хусусияти муҳимми он ҷойгир будан дар сарҳади Аврупо ва Осиё мебошад. Аз ҷамин сабаб Русияро кишвари Авруосиё меноманд. Русия ба гурӯҳи кишварҳои бузург ва пешсафони геополитикии дунё дохил мешавад, ки дар сиёсати ҷаҳон нақши муҳим бозида, дар таркиби хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи махсус дорад.*

УКРАИНА

Шароити имрӯзаи сиёсии Украинаро чӣ тавр маънидод мекунад? Шумо ба ояндаи Украина чӣ гуна баҳо медиҳед? Оё вобаста ба мустақилияти Украина таҳассуси хоҷагидориаи дигаргун шуд ё не? Ба ақидаи шумо дар оянда Украина алоқахоиширо бо давлатҳои Ғарб зиёдтар мекунад ё бо давлатҳои ИДМ?

Украина дар қисми ҷанубу ғарбии ҳамвории Аврупои Шарқӣ ҷойгир буда, дар ҷануб ба баҳрҳои Азов ва Сиёҳ роҳи баромад дорад. Аз тарафи шимолу шарқ бо Русия, шимолу ғарб бо Белорус, дар ғарб бо Полша, Словения, Венгрия, Руминия ва Молдова ҳаммарз аст.

Қаламрави Украина дар қисми ҷанубу ғарбии ҳамвории Рус ҷойгир буда, сатҳи онро чинҳои тақсонӣ ташкил медиҳанд. Дар қисми ғарбии ҷумҳурии чинҳои кристаллӣ мавҷуданд, ки онҳоро сипари Украина меноманд. Дар ҷануб плитаи платформай (қабати махсуси кишри замин) мавҷуд аст, ки охишта-охишта ба қабри оби баҳри Сиёҳ ва Азов ворид мешавад. Дар қисми шарқӣ байни дарёҳои Дон ва Днепр пуштакӯҳҳои назди Азов ва Кряжи Дон, дар ҷанубу ғарб кӯҳҳои Карпат ва Қрим ҷойгир шудаанд.

Аз маъданҳои табиӣ конҳои ангишти коксидиҳандаи ҳавзаи Дон (240 млрд т.), ангиштсанги Льову Волинск (2 млрд т.), Днепр зиёда аз 4 млрд тонна захира доранд. Захираҳои камтари нафту газ дар нишебиҳои назди Карпат, конҳои гази Дашава ва Шебилин дар вилояти Харьков мавҷуданд.

Сипари Украина аз захираҳои маъдани оҳан, марганетс, ашӯи хоми сохтмонӣ ва ғайра бой аст. Аз металлҳои ранга титан, никел, хром ва ғайра воমেҳуранд. Конҳои калонтарини намак кони Славяну Артём дар ҳавзаи Дон ва кони намаки ош ва калий дар Карпат мебошанд.

Украина аз захираҳои обӣ бой буда, ҳамаи дарёҳои он ба ҳавзаи баҳри Сиёҳ ва Азов мансубанд, ғайр аз дарёи Буг, ки дар қисми

ғарбии мамлакат чойгир буда, ба баҳри Балтик мерезад. Дарёҳои калонтаринаш Днепр (981 км дар ҳудуди Украина), Днестр (1360 км) ва Буги Ғарбӣ (806 км) мебошанд. Дар ҳудуди мамлакат зиёда аз 3000 кӯл мавҷуд аст.

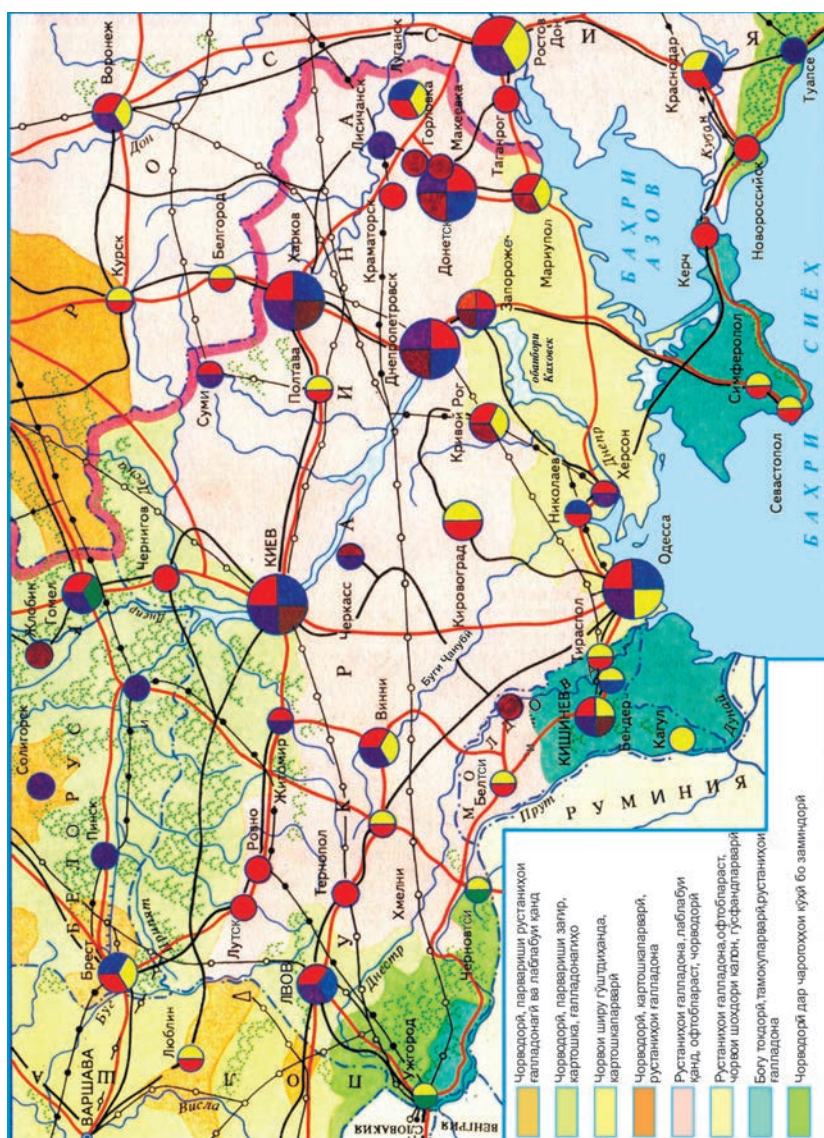
Аҳоли ва захираҳои корӣ. Дараҷаи афзоиши аҳоли дар Украина хеле паст аст. Дар даҳ соли охир таваллуд 1,5 баробар кам шуда, ғавт 1,4 баробар зиёд шуд. Афзоиши аҳоли ба 1000 нафар 5,8 нафар аст. Шаҳрҳои дорои аҳолии беш аз миллион нафар Киев, Харьков, Днепропетровск, Донецк ва Одесса мебошанд. Дар ҳавзаи Дон ҳиссаи аҳолии шаҳр то 90% мерасад. Дар ин ҷо яке аз калонтарин агломератсия дар ҳудуди ИДМ ташкил шудааст. Дар қисми ғарбии Украина аҳоли нисбатан кам аст, ки ба ин релефи кӯҳӣ сабаб шудааст. Дар кишвар 72,7%-и аҳолиро украинҳо, 22,1%-ро русҳо ташкил медиҳанд.

Ҳоҷагии халқи Украина. Украина ҷумҳурии саноатии аграрӣ аст. Дар давраи шӯравӣ яке аз бузургтарин ҷумҳуриҳои истеҳсолкунандаи лаблабуи қанд (60%) ва офтобпарасти тухмӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо аз чор як ҳиссаи маҳсулоти гӯштӣ, картошка, сабзавот ва зироати ғалладона истеҳсол мешуд. Украина 25,5% ангишт ва 46% маъдани оҳани Иттиҳоди Шӯравиро истеҳсол мекард. Қариб 55%-и маҳсулоташро барои корхонаҳои Иттиҳод истеҳсол мекард. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ҳиссаи истеҳсолот хусусан истеҳсоли пӯлод, телевизор, қанд (53%) ва ғайра хеле паст шуд. Айни ҳол Украина ба маҳсулоти нафт, газ, чангал ва ашёи хоми саноати сабук эҳтиёҷманд аст.

Саноат. Соҳаҳои муҳимтарини саноат – энергетикаи сӯзишворӣ (24,2%) металлургияи сиёҳ (22%), мошинсозӣ (16%), хӯрокворӣ (15%), химия ва нафту химия (7,4%) мебошанд. Соҳаҳои энергияталаби ин мамлакат аз ҳисоби неруи барқи Русия ғаёлият мекард. Барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ба иқтисодиёти кишвар зарбаи сахт зад. Украина ҳамагӣ 12% талаботи ҳудро бо нафти маҳаллӣ қонеъ мегардонад. Паст рафтани истеҳсолот боиси заиф шудани соҳаҳои саноат шуд. Истеҳсоли техника ва технологияи нав қариб қатъ шуд. Проблемаи асосӣ дар комплекси энергетикӣ мебошад. Аз солҳои 90-ум талабот ба нафт якҷанд маротиба паст фурумада, қорқарди технологияи он низ кам шуд.

Украина аз ҷиҳати истифодаи газ дар ҷаҳон баъди Русия ва ИМА дар ҷойи сеюм меистад.

Ҳоло 85%-и воридоти газ ва 95%-и воридоти нафти Украина аз Русия мебошад. Истихроҷ ва истеҳсоли ангишт низ 2 маротиба кам

Расми 28. Харитаи иқтисодиш Украина

шуд. Масъалаи муҳимми Украина нарасидани ашёи хоми сӯзишворӣ ва навсозии корхонаҳои саноатӣ ба фалокати НАБ «Чернобил» вобаста мебошад.

Саноати металлургияи сиёҳ дар байни соҳаҳои саноат дар ҷойи дуюм меистад. Истихроҷи маъдани оҳан дар як сол 50 млн тоннаро ташкил медиҳад, ки 19 млн тоннаи он содир карда мешавад. Марказҳои асосии истеҳсоли оҳан Кривой Рог, Мариупол, Днепропетровск, Днепродзержинск, Запорожйе, Донецк, Макаевка мебошанд. Металлургияи ранга хуб ташаккул наёфтааст. Дар ҷумҳурии корхонаҳои истеҳсоли алюмин, титан, манган, симоб, руҳ амал мекунанд. Марказҳои асосии металлургияи ранга шаҳрҳои Запорожйе ва Светловодск мебошанд.

Мошинсозӣ. Ин соҳа дар Украина ба бӯҳрони иқтисодӣ гирифта шудааст. Хусусан дараҷаи пасти истеҳсолот дар соҳаи мошинҳои кишоварзӣ, тракторсозӣ (5 маротиба), автомобил ва электротехника дида мешавад. Қариб тамоми корхонаҳои саноатии истеҳсоли роботҳои саноатӣ ва саноати электронӣ аз кор мондаанд. Автомобилсозӣ дар шаҳрҳои Харков, Киев, Донецк, Львов, Запорожйе, мошинҳои кишоварзӣ дар Одесса, дастгоҳҳо барои саноати химия дар Суми, мошинҳои роҳи оҳан ва вазнин дар Днепропетровск, Луганск, мошинҳои калонҳаҷм дар Краматорск, Мариупол, киштисозӣ дар Николаев ва Херсон ба роҳ монда шудааст.

Саноати ҳӯрокворӣ ба соҳаҳои кишоварзӣ зиҷ алоқаманд буда, маҳсулоти онро ҳамчун ашёи хом истифода мебарад. Соҳаҳои муҳимми он саноати қанд, равғанкашӣ, гӯшт, шир, равғану панир, консерваи меваю сабзавот ва шароб мебошанд. Ду соҳаи охири дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатия марказонида шудаанд.

Саноати химия истеҳсоли нуриҳои маъданӣ (Одесса, Венитса, Ровно, Горловка, Константиновка, Северодонецк), кислотаи сулфат, содда, нахҳои химиявӣ (Киев, Чернигов), маҳсулоти техникаи аз резин сохташударо дар бар мегирад. Ин соҳа низ ба монанди дигар соҳаҳои саноат аз норасоии ашёи хом танқисӣ мекашад.

Кишоварзӣ. Ин соҳа аз рӯйи релефи минтақавӣ фарқ мекунанд. Масалан парвариши лаблабуи қанд асосан дар минтақаи бешадашт, офтобпараст дар минтақаи дашт, зағир дар қисми ғарбӣ ва назди беша, тамоку дар Закарпатйе, рустаниҳои полезӣ ва тоқпарварӣ дар қисми ҷанубӣ ва Закарпатйе ба роҳ монда шудааст. Чорводорӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурии ташаккул ёфтааст. Хуқпарварӣ дар минтақаи дашт ва бешадашт, ғӯсфандпарварӣ дар минтақаи бешазорони Карпат ва Полесия ривож ёфтааст. Дар солҳои охир дар соҳаи кишоварзӣ низ пастравӣ ба назар мерасад.

Нақлиёт. Дар Украина тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунанд. Украина ба монанди Белорус мавқеи муҳимми транзитӣ дорад. Хусусан байни Федератсияи Русия ва давлатҳои Осиёи Марказӣ. Дар соҳаи гардиши бор ва мусофиркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан нақши муҳим дорад. Дарозии умумии роҳи оҳан ба 23 ҳазор км мерасад, ки зиҷии миёнаи он нисбат ба Белорус зиёдтар аст. Аз ҷиҳати гардиши бор тавассути киштиҳо дар ИДМ Украина баъди Русия дар ҷойи дуюм меистад.

Савол ва ҷупориш.

1. Соҳаҳои таҳассусии хоҷагии Украина кадомҳоянд?

Инро ман медонам.

2. Фарқи соҳаҳои таҳассусии хоҷагии Украинаро аз Белорус баён кунед.
3. Саноати ангишт, химия ва металлургияи Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Мавқеи географияи Украина дар тараққиёти хоҷагииаш чӣ аҳамият дорад?
5. Сабаби дар Украина ташиаккулёбии марказҳои калони металлургияи мошинсозӣ дар чист?

Инро ман метавонам.

1. Чаро дар саноати энергетикаи Украина неругоҳҳои барқии алафӣ афзалият доранд?
2. Сабаби камшавии истеҳсоли ғалладона дар Украина чист?
3. Заминаи ашёи хоми саноати Украина чӣ гуна аст?

Оё медонед?

1. Дар деҳаи Междуречьеи Украина қадимтарин харитаи географии дунё ёфт шудааст, ки дар устухони мамонт тасвир шудааст. Синну соли ин бозёфти таърихро 15 ҳазор сол медонанд.

2. Захираи маъдани марганецс дар Украина ба 2,3 млрд тонна баробар аст, ки 11%-и захираи ҷаҳонии ин маъданро ташкил медиҳад.

3. Осишгоҳҳои баҳри Азов машҳуранд, он тунукобтарин баҳри дунё мебошад. Чуқурии миёнаи он 6-7 метр аст.

4. Дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон олмониҳо аз Украина ба воситаи поезд ҳатто ҳоки сиёҳи серхосилро бурданд.

5. Дастовардҳои пураарзиши Украина дар соҳаи самолётсозӣ, истеҳсоли бузургтарин самолётҳои боркаш дар ҷаҳон АН-228, «Мария» ва АН-124 «Руслан» мебошад.

Хулоса. Украина кишвари саноатиро аграрӣ буда, бойиғарии муҳимтарини табиӣ он ҳоки сиёҳзамину ҳосилхез мебошад. Солҳои охир дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи он пастравӣ дида мешавад. Вазъи имрӯзаи сиёсии Украина ин ҳолатро боз мушиқтар кардааст.

БЕЛОРУС

Мавқеи географии Беларус чӣ гуна аст? Шароит ва сарватҳои табиӣ ба рушди хоҷагии он чӣ таъсир мерасонанд? Беларус бо Тоҷикистон чӣ гуна муносибатҳои иқтисодию фарҳангӣ дорад?

Белорус дар қисми ғарбии ҳамвории Рус, дар миёнаоби дарёҳои Днепр ва Двинаи Ғарбӣ, болооби дарёҳои Неман ва Буг ҷойгир шудааст.

Қаламрави Белорусро асосан ҳамворӣ ташкил медиҳад. Қисми зиёди ҳудуди онро ботлокзор ва дарёчаҳо ихота кардаанд, ки аз ҳамдигар ба воситаи теппаю пуштакӯҳҳо ҷудо мешаванд. Релефи ҳамвор ва маъданҳои табиӣ он ба сохти геологӣ вобаста аст. Дар қаламрави Беларус яке аз калонтарин қонҳои намаки калий ҷойгир аст, ки захираи умумии он ба 42 млрд тонна мерасад. Қонҳои асосии он дар шаҳрҳои Старобинск ва Петрикович ва захираҳои калони намаки ош дар Мозир, Давидов ва Старобинск воқеъ шудаанд. Аз ашёи хоми сохтмонӣ гил, чинсҳои карбонатӣ, рег, шағал, сангҳои сохтмонӣ, ашёи хоми шиша ва семент мавҷуд аст. Соли 1964 дар Беларус аввалин ҷоҳи нафт кушода шуд.

Аҳоли ва захираҳои корӣ. Дар ҳудуди Беларус зиёда аз 10,3 млн нафар аҳоли сукунат дорад. Солҳои охир афзоиши аҳоли хеле паст шудааст. Дарачаи зиёди ғавт нисбат ба таваллуд қариб дар ҳама вилоятҳо ба ҷашм мерасад. Дар деҳот аҳоли кам шуда, дар шаҳрҳо меафзояд. Шаҳрҳои нисбатан сараҳоли Минск (82 нафар дар 1км²), Гродно (48 нафар дар 1км²), Витебск (45 нафар дар 1км²) буда, 68,8%-и аҳоли дар шаҳр зиндагӣ мекунанд.

Хоҷагии халқ. Баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ Беларус низ ба монанди дигар ҷумҳуриҳо ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор шуд. Саноат ва кишоварзӣ низ ба пастравии истеҳсолӣ дучор гаштаанд. Як қатор соҳаҳо дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунанд. Ба ин нигоҳ нақарда, Беларус нисбат ба дигар давлатҳои собиқӣ шӯравӣ тавонист, ки иқтисодии худ ва сатҳи зиндагии аҳолиро дар ҳолати миёна нигоҳ дорад. Даромади миллии кишвар сол то сол меафзояд. Нархҳо нисбатан паст буда, нафақа мунтазам таъмин мешавад. Корхонаҳои калони саноатӣ то ҳол моликияти давлатанд.

Саноати Беларус ба соҳаи мошинсозӣ, химиявӣ ва нафту химия махсус гардонида шудааст. Дар байни онҳо комплекси саноати мошинсозию автомобилсозӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад. То охирҳои соли 1980 11 корхонаи ин соҳа ба Иттиҳодияи истеҳсолии «БелавтоМАЗ» дохил мешуд. Дар шаҳрҳои Минск, Белорусск, Могилёв корхонаҳои истеҳсоли автомобил ва автопоездҳо, автомобилҳои қалонҳаҷми борбардор барои саноати кӯҳӣ истеҳсол шудаанд.

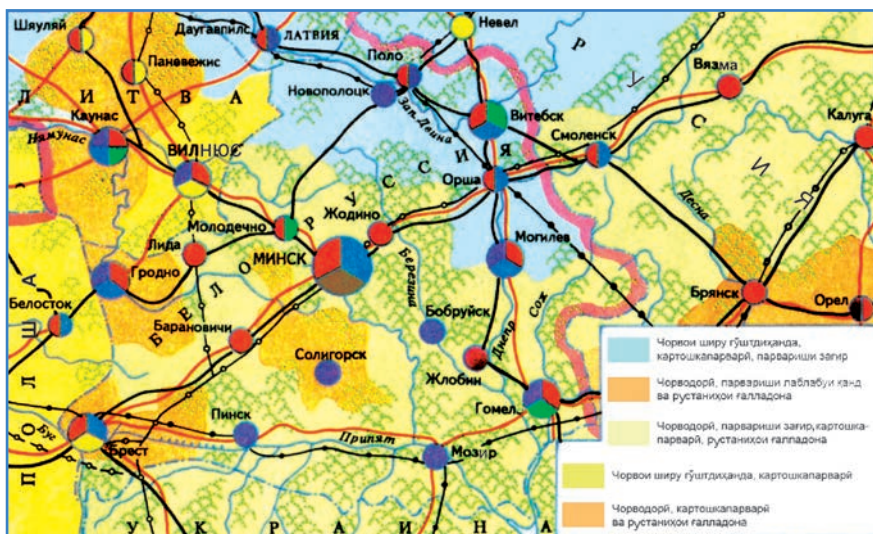
Соҳаҳои дигари мошинсозӣ дар шаҳрҳои Минск, Витебск, Гомел, Могилёв, Брест, Молодечно, Пинск, Баранович ва Орша ҷойгир шудаанд. Муҳимтаринаш Итиҳодияи саноатии «Корхонаи тракторсозии Минск» мебошад. Аслан барои соҳаи саноати мошинсозӣ дар Белорус концентратсиякунонии истеҳсолот хос аст.

Соҳаи нафту газу химия асосан аз ҳисоби нафту гази Русия рушд меёбад. Дар минтақаи истихроҷи нафти Речитса бо мақсади истифода бурдани газу нафт корхонаи коркарди он сохта шудааст. Комбинати нафту химияи Новополотск нахҳои химиявии нитрон, полиэтилени ранга ва кислотаи нетролак истеҳсол мекунад. Иттиҳодияи истеҳсолии «Полимер» комбинати нафту химия ва корхонаи коркарди нафти Новополотскро дар бар мегирад. Маҳсулоти он барои коркард ба корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти пластмасии Борисов ва Полотск, истеҳсоли лавсани Могилёв, лак ва ранги Лида дода мешавад. Яке аз корхонаҳои асосии саноати нафту химияи Ҷумҳурии Белорус комбинати истеҳсоли шинаҳо дар шаҳри Бобруйск мебошад. Корхонаи нуриҳои азотӣ дар шаҳри Гродно воқеъ буда, пештар дар заминаи гази Украина ва ҳоло Русия кор мекунад.

Кишоварзӣ. Кишоварзии Белорус ба соҳаи ҷорвои шириву гӯштӣ, хукпарварӣ, зағирпарварӣ ва картошкапарварӣ махсус гардонида шудааст. Дар байни давлатҳои собиқӣ шӯравӣ Белорус аз ҷиҳати истеҳсоли зағири нахдиҳанда, картошка ва шир дар ҷойи 3-юм меистад. Наҳи зағир муҳимтарин намуди ашёи хом барои саноати сабуки Белорус буда, дар содироти маҳсулоти он ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Дар шаҳри Орша калонтарин комбинати бофандагии матоъ аз наҳи зағир сохта шудааст, ки аз ҷиҳати иқтидор баъди комбинати бофандагии шаҳри Костромаи Русия дар ҷойи дуюм меистад. Дар Белорус соҳаи истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ ва пойафзол низ тараққӣ кардааст.

Нақлиёт. Белорус мавқеи муфиди географӣ дошта, дар байни ноҳияҳои ғарбии Русия, Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, ноҳияҳои ғарбии Украина ва Прибалтика ҷойгир шудааст.

Қариб 3 ҳиссаи фуруши маҳсулоти Ҷумҳурии Белорус ба мамлакатҳои Аврупо рост меояд. Баъди бастанӣ шартнома доир ба иттифоқи Белорусу Русия муносибатҳои онҳо беҳтар шуд. Аз нисф зиёди содироти Белорус ба хориҷаи дур, ба 8 давлат рост меояд. Аз ҷумла Олмон (15,8%), Полша (10,6%), ИМА (5,6%), Бразилия (4,3%), Венгрия (4,4%), Швейтсария (4,1%), Чин (4,1%), Литва (3,5%). Дар Белорус 1400 корхонаи муштарақ ва 500 корхонаи хориҷӣ амал мекунанд. Географияи сармоягузориҳои хориҷӣ хеле васеъ аст. Корхонаҳои муштарақ бо ширкатҳои хориҷии 66 давлат амал мекунанд, аз ҷумла бо Полша, Олмон, Италия, ИМА, Австрия, Булғория ва ғайра.

Расми 29. Беларус. Харитаи иқтисодӣ

Расми 30. Беларус (харитаи табиӣ)

Савол ва супориш.

1. Кадом соҳаи саноат дар кишвар соҳаи асосӣ ба шумор меравад?

Инро ман медонам.

2. Соҳаҳои таҳассуси ҳоҷагии Беларус кадомҳоянд?

3. Барои Беларус кадом шакли бозтавлиди аҳоли хос аст?

4. Заминаи ташиаккулёбии комплекси кишоварзӣ саноати Беларус чист?

5. Беларус бо кадом кишварҳои дунё робитаҳои иқтисодӣ дорад?

6. Нақлиёт дар махсусгардонии соҳаҳои ҳоҷагии халқи мамлакат чӣ нақш дорад?

7. Роҳҳои баланд бардоштани кишоварзии мамлакат кадомҳоянд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои иқтисодӣ, саноатӣ ва кишоварзии Беларусро тасвир кунед.

2. Атлас, харита ва китоби дарсиро истифода бурда, доир ба саноати мамлакат маълумот диҳед.

Хулоса. Агарчи Беларус аз сарватҳои зеризаминӣ бой нест, аммо соҳаҳои ҳоҷагии халқи он хуб рушд кардаанд. Пас аз барҳам хӯрдани ИҶШС иқтисодиёти кишвар нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ дар сатҳи паст қарор дошт. Аз охири солҳои 90-уми асри гузашта рушди устувор дар кишвар оғоз ёфт, ки боиси пешрафти иқтисодиёти он шуд.

Оё медонед?

1. Автомобили тамғаи «БелАЗ», ки дар Беларус истеҳсол карда мешавад, 180 тонна борро мебардорад. Ин баробари бори се вағони қатора аст.

2. Дар тамоми қаламрави Авруосиё танҳо дар Беларус зубр (гови ваҳшӣ) боқӣ мондааст.

3. Шахрвандони Беларус танҳо як шиноснома доранд, ки ду вазифаро иҷро мекунад.

4. Дар Беларус маош баланд нест (600\$ дар як моҳ), аммо сатҳи бекорӣ паст буда, шахсони бехона, майзада ва қашшоқ вучуд надоранд.

ФАСЛИ IV. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§4.1 ТАВСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Чаро аксар мамлакатҳои қитъаи Африқо қафомондаанд? Кадом проблемаҳои актуалии иҷтимоию иқтисодии минтақаро медонед? Кадом давлатҳои Африқо ба ғурӯҳи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мешаванд?

Африқо нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон аз рӯйи тамоми нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар сатҳи паст қарор дорад. Ин минтақа аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон бузургтарин буда, тамоми ҳудуди қитъаро дар бар мегирад. Аз сабаби он ки дар ҳудуди он наҷоди ҳабаш ё зангиҳо умр ба сар мебаранд, онро «кишвари сиёҳпӯстон» низ меноманд. То солҳои наздик тамоми мамлакатҳои ин минтақа мустамликаҳои мамлакатҳои Аврупо буданд. Дар солҳои 60-уми асри XX соҳибхитӣ шудани давлатҳои он оғоз ёфт. Африқо минтақаи ҷангҳои қabilaвӣ, низоъҳо ва собиқ мустамлика мебошад, ки ин боиси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳояш шудааст.

Шароити табиӣ минтақа ҷунун гуногунранг аст, ки баҳо додан ба он мушкил аст. Африқоро ҳамчун материки биёбонҳои васеъ, ҷангалзори намнок, саҳроҳо (саваннаҳо)-и беҳудуди дорои ҳайвоноти гуногун: заррофа, филу каркадан, паранда ва морҳои гуногун мешиносанд. Релефи он барои ғайриҷойи хоҷагӣ дар маҷмӯъ мусоид аст, аммо шароити гуногуни табиӣ, нобаробар ҷойгир шудани захираҳои об ба зиндагӣ ва ғайриҷойи одамон таъсири манфӣ мерасонад. Қисми зиёди ҳудуди онро (60%) минтақаи хушк ва биёбонҳо: минтақаи Сахеля, биёбони Саҳрои Кабир, Намибия ва баъзе ноҳияҳои Африқои Ҷанубӣ ва Шарқӣ дар бар гирифтааст. Дар минтақаи истивӣ (экваторӣ) рутубат зиёд аст, ки барои ғайриҷойи хоҷагӣ мушкिलӣ меоварад.

Ҳудуд ва табиати Африқоро хатарҳои экологӣ таҳдид меkunанд. Дар муқоиса бо минтақаҳои тропикии Осиё ва Амрико, ки кишоварзӣ ба тарзи интенсивӣ рушд ёфтааст, ландшафти мадании муътадилро ба вуҷуд овардааст, дар Африқои тропикӣ ғайриҷойи бисёрсолаи заминдорӣ ва ҷорводорӣ боиси тағйироти куллии ландшафти маҳаллӣ шудааст. Ин дар зери таъсири омилҳои антропогенӣ ба вуҷуд омадааст. Олимон бар ин ақидаанд, ки ба вуҷуд омадани хушксолиҳо дар давлатҳои Сахеля натиҷаи ғайриҷойи инсон аст. Сахеля минтақаи нимбиёбон ва саҳроҳо дар бар мегирад, ки ба қисми ҷанубии биёбони Саҳрои Кабир (Сахара) пайваست мешавад. Хушксолии нимаи дуюми асри XX боиси марги миллионҳо одамон шудааст.

Африко дорои захираҳои бузурги об мебошад. Дар он дарёҳо нобаробар ҷойгир шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дарёҳои дигари бузурги он – Конго, Нигерия, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ ҷорӣ мешаванд. Онҳо аҳамияти бузурги гидроэнергетикӣ доранд. Муҳлати тӯлонӣ истифода бурдани ҷангалҳои тропикӣ боиси маҳдуд шудани майдони онҳо гардидааст. Бо вучуди ин Африко аз ҷиҳати масоҳати бешазор пас аз Амрикои Лотинӣ ва Русия дар ҷаҳон дар зинаи сеюм меистад.

Бешаҳои тропикӣ 1/10 ҳиссаи майдони бешазори китъаро ташкил медиҳанд. Намудҳои қиматбаҳои дарахтони анбус, гулобӣ, сурх ва ғайра ба дигар кишварҳо содир карда мешавад ва корхонаҳои коркарди ҷӯб дар кишварҳои Габон, Зоир, Конго бунёд шудаанд ва соҳаи таҳассуси ин давлатҳо ба шумор мераванд. Аз меъёр зиёд буридани бешазор хавфи аз байн рафтани беша, бахусус дарахтони қиматбаҳоро ба миён овардааст.

Африко аз захираи сарватҳои зеризаминӣ бой аст. Захираи маъдани мис дар ҶД Конго ва Замбия, оҳан ва манган дар Ганаю Ангола, металлҳои нодир ва ранга дар ҶД Конго, Ангола, тилло дар Африкои Марказӣ ва Ҷанубӣ, алмос дар Африкои Ҷанубӣ ва ғайра ёфт шудаанд, ки шухрати ҷаҳонӣ доранд. Солҳои охир як қатор қонҳои бузурги нафту газ дар қисми шимолӣ ва ғарбии Африко, дар Либия, Алҷазоир, Нигерия кашф карда шудааст. Бокситҳо дар Гвинея ва Камерун истихроҷ карда мешаванд.

Минтақа дорои захираҳои бузурги табиӣ мебошад, аммо шароити душвори табиӣ барои пеширафти фаъолияти хоҷагӣ монеъ мешавад.

Аҳоли ва захираҳои корӣ. Африко аз ҷиҳати гуногунии миллии пас аз Осиё ҷойи дуюмро мегирад. Дар минтақа садҳо миллиату халқиятҳои зиндагӣ мекунанд, ки бештарашон ба наҷоди зангӣ мансубанд. Дар байни онҳо гурӯҳҳои нисбатан калони миллатҳои йоруба, хауса, фулбе, ӣбо дар Африкои Ғарбӣ, амхора дар Эфиопия (Ҳабашистон) мебошанд.

Дар Африкои имрӯза зиёда аз ҳазор миллиату халқият умр ба сар мебаранд, ки бо зиёда аз 700 забон гуфтугӯ мекунанд.

Дар Африкои Марказӣ қавмҳои банту, дар Африкои Шимолӣ оилаи сомиву ҳомиҳо – арабҳо ва ошӯриҳо маскун шудаанд.

Дини ислом ва динҳои дигари маъмул дар миёни аҳолии минтақа бартарӣ доранд. Барои аҳолии давлатҳои Африко дараҷаи баланди таваллуд (зиёда аз 30%) ва таркиши демографӣ хос аст. Танҳо дар

нимаи дуҷуми асри XX шумораи аҳолии Африко зиёда аз 3 маротиба афзуд, ки боиси якбора ба вучуд омадани мушкилоти озуқаворӣ ва дигар проблемаҳои иҷтимоӣ шуд. Аз рӯи нишондоди афзоиши табиӣ аҳолии Африко аз дигар минтақаҳои ҷаҳон пеш меистад.

Аҳолии минтақа аз ҷиҳати бесаводӣ дар ҷаҳон ҷойи аввалро мегирад. Ба Африко дараҷаи баланди ғавти кӯдакон ва дараҷаи кӯтоҳумрӣ ба назар мерасад. Нисбат ба дигар минтақаҳои ҷаҳон маскуншавӣ дар деҳот зиёд аст, ҳамагӣ 30%-и аҳолии дар шаҳрҳо сукунат доранд.

Дар Африко ихтилофҳои зиёди этникӣ вучуд дорад, ки боиси низоъ ва ҷангҳо дар минтақа мешавад. Чунин ҷангҳои миллию қабилавӣ дар Судон, Кения, ҶД Конго, Эфиопия (Ҳабашистон), Миср, Чад, Ангола, Руанда, Либерия ва Нигерия сар заданд, ки гоҳе хусусияти генотсиди миллиро касб кардаанд.

Дар Африко зичии миёнаи аҳолии дар 1 км² 27 нафарро ташкил медиҳад. Нохияҳои биёбони Саҳрои Кабир ва бешазори сернами истивӣ (экваторӣ) камодам буда, канори баҳру уқёнусҳо сараҳолии мебошанд. Аксари аҳолии дар наздикии соҳилҳо ва водии дарёҳо маскун шудаанд, ки барои зиндагӣ ва хоҷагидорӣ шароити мусоид доранд. Солҳои охир шумораи аҳолии шаҳр афзуда, дараҷаи урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Дар баробари он ки аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр баргарӣ дорад, шаҳрҳое, ки аҳолиашон аз миллион нафар зиёд аст, хеле зиёданд. Пеш аз ҳама ин пойтахти давлатҳо мебошанд, ки қисми зиёди аҳолии шаҳрӣ, дар ин ҷо ҷамъ шудаанд. Бузургтарин агломератсияи минтақаи Африко пойтахти Нигерия – шаҳри Лагос мебошад, ки 14 млн нафар аҳолии дорад.

Барои минтақаи Африко аҳолии гуногунмиллат, дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва зиёд будани шумораи аҳолии деҳот нисбат ба шаҳр хос аст.

Хоҷагии кишварҳои минтақаи Африко чӣ гуна сурат гирифтааст? Ҳаҷму андозаи истеҳсол ва содироти мамлакатҳои Африко ба Австралия монанд аст, аммо аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ҳиссаи Африко бештар аст. Мувофиқи нишондодҳои оморӣ, 2/5 ҳиссаи аҳолии дар ҳолати камбизоатӣ умр ба сар мебаранд. Танҳо сатҳи зиндагии сокинони мамлакатҳои Африқои Шимолӣ беҳтар аст. Аз ҷиҳати сохти хоҷагӣ қисми зиёди мамлакатҳои минтақа кишварҳои аграрӣ мебошанд ва дар баъзеи онҳо саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Баъзе кишварҳои дигар дорои корхонаҳои саноати коркард мебошанд.

Дар пешрафти соҳаҳои хоҷагии давлатҳои Африко таъсири шакли мустанликавӣ боқӣ мондааст. Инкишофи иқтисодиёт яқсамта аст, яъне бартарии як намуи маҳсулот (ашёи хом ё маҳсулоти истеъмолӣ)

Расми 31. Тафовутҳои дохилии Африқо

барои содирот муайян карда шудааст, ки ин шакли фаъолияти хоҷагиро монокултура меноманд.

Кишоварзӣ асоси иқтисодиёти кишварҳои қитъаи Африқоро ташкил медиҳад. Аксар онҳо хусусияти монокултураро доранд, ки пештар аз ҷониби мустамликадорон парвариши ин намуди маҳсулот махсус гардонда шуда буд. Масалан Сенегал ба парвариши чормағзи заминӣ (арахис) шухрат дорад; дар Эфиопия қаҳва бартарӣ дорад; дар Гана бештар какао ва рустаниҳои лубӣёгӣ истеҳсол карда мешавад.

Рустаниҳое, ки ватани аслиашон Африко ба шумор меравад, хеле васеъ паҳн шудаанд, аз чумла қаҳва, хурмо, дарахти каучук, сорго ва ғайра. Қариб дар тамоми ҳудуди қитъаи Африко рустаниҳои мевадори буттагӣ парвариш карда мешаванд, хусусан дар минтақаҳои бешазор, ки макони ғизои асосии африқоӣҳо мебошад.

Солҳои охир зироаткорӣ, аз чумла зироатҳои ғалладона: гандум, ҷуворимакка, шолӣ ба соҳаи таҳассуси аксар кишварҳои ин қитъа табдил шудааст. Миқёси парвариши зироатҳои истеъмоли ва содиротӣ ба шароити табиӣ зич алоқаманд мебошад.

Дар Африқои Шимолӣ меваҳои ситрусӣ, зайтун, сабзавот, намудҳои дигари мева ва пахта аҳамияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои биёбони Саҳрои Кабир ғайр аз хурмо зироатҳои ғалладона: гандум, ҷав ва ҷуворимакка парвариш мекунад. Зироатҳои содиротии какао, арахис, нахли рағандор, қаҳва дар Африқои Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқӣ истехсол карда мешаванд. Гана ва Нигерия аз ҷиҳати истехсоли какао дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Аз рӯи содироти рағани нахл Нигерия ва Заир дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хоса доранд.

Африко аз ҷиҳати саршумори чорво дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад, аммо чорводорӣ хусусияти экстенсивӣ (шакли қадимаи парвариш) дошта, каммаҳсул аст ва сифати маҳсулоташ паст мебошад. Ба афзоиши соҳа ва бехтар шудани сифати маҳсулоти он мағаси сесе таъсири бад мерасонад ва аз ин ҳисоб ҳар сол миллионҳо сар чорво талаф мешавад, ки боиси зиёни иқтисодӣ мегардад. Бо вучуди ин масалан Эфиопия аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сар аҳоли ба Австралия ва Муғулистон баробар аст. Дар як қатор давлатҳои Африқои Шимолӣ – Марокаш ва Судон гӯсфандпарварӣ тараққӣ кардааст.

Яке аз омилҳои ақибмонии кишоварзӣ боқӣ мондани сохти заминдорӣ авлодию қабилавӣ мебошад, ки аз як қитъаи замин тамоми авлод истифода мебаранд. Дар баъзе кишварҳо то ҳол шакли майдаҳочагӣ роиҷ аст ва раванди гузариш суғат амалӣ мешавад.

Ҳиссаи содироти баъзе давлатҳои Африқо

<i>Кишварҳо</i>	<i>Маҳсулоти содиротӣ</i>	<i>Ҳиссаи содирот</i>
Уганда	Чой, қаҳва, пахта, тамоку.	100
Судон	Кунҷид, пахта, снот.	28
Ангола	Нафт, алмос	100
Алҷазоир	Нафт, гази табиӣ	96
Тунис	Матогъ, либос	76

<i>Кишварҳо</i>	<i>Маҳсулоти содиротӣ</i>	<i>Ҳиссаи содирот</i>
Маврикий	Қанд, либос, пойафзол.	67

Хусусияти дигари истифодаи замин дар Африко ин аст, ки заминро 2-3 сол истифода мебаранду баробари аз ҳосил мондани хок қитъаҳои навро истифода мебаранд, аммо заминҳои пешина киштгардон карда намешаванд.

Зироатҳои тропикӣ дар шакли плантатсионӣ парвариш шуда, хусусияти содиротӣ доранд. Сабаби дигари каммаҳсулии кишоварзӣ дар минтақа нокифояи истифода шудани техника ва технологияи нав мебошад. Дар баробари ин соҳаи обёрӣ ба талабот ҷавобгӯӣ набуда, ҳамасола то 40% заминҳо гирифтори хушксолӣ мегарданд.

Саноат дар аксар давлатҳои Африко танҳо солҳои охир пайдо шуд, вале он чун пештара соҳаи қафомонда дар байни дигар минтақаҳои ҷаҳон боқӣ мондааст. Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ бо корхонаҳои зинаи аввали коркарди ашёи хом рушд ёфтааст. Давлатҳои мустамликадор онро солҳои тӯлонӣ ба манбаи ашёи хом табдил дода буданд. Пас аз озод шудан аз мустамлика иқтисодиёти аксар мамлакатҳои минтақа дар заминаи истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ барои рушд поя гузоштанд. Истихроҷи нафт дар Либия, Алҷазоир, Миср ва Нигерия боиси ба вучуд омадани корхонаҳои коркарди нафт шуд. Нохияҳои асосии саноатӣ, пойтахти кишварҳо ва шаҳрбандарҳои Дакар (Сенегал), Абиджан, Лагос (Нигерия), Аддис-Абеба (Эфиопия), Мамбаса (Кения), Киншаса (РД Конго), Лусака (Замбия), Луанда (Ангола), Монровия (Либерия), Дор-ус-Салом (Танзания) ва ғайра мебошанд.

Дар миёни маҳсулоти саноат истеҳсоли маснуоти соҳаҳои саноати хӯрокворӣ ва сабук бартарӣ доранд. Аксари корхонаҳои ин соҳаҳои саноат дар давраи мустақилияти кишварҳо ба вучуд омадаанд. Дар Тунис, Миср, Марокаш корхонаҳои саноати бофандагӣ бунёд шудаанд, ки қариб пурра аз ҳисоби ашёи хоми маҳаллӣ кор меkunанд. Дар дигар мамлакатҳо соҳаҳои саноати сабук сусти тараққӣ кардааст, ки ҳатто талаботи аҳолии маҳаллиро таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ асосан арахис, нахл, рағани зайтун, маҳсулоти қаннодӣ, орд ва шароб мебошанд.

Дар Африко соҳаҳои дигари саноат сусти инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои саноати мошинсозӣ, металлургияи сиёҳ, химия – дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (ҶАҶ), истеҳсоли алюмин – дар Камерун ва Миср, мисгудозӣ – дар Заир ва Замбия, коркарди нафт – дар Алҷазоир, Тунис, Нигерия, металлургияи сиёҳ – дар Алҷазоир

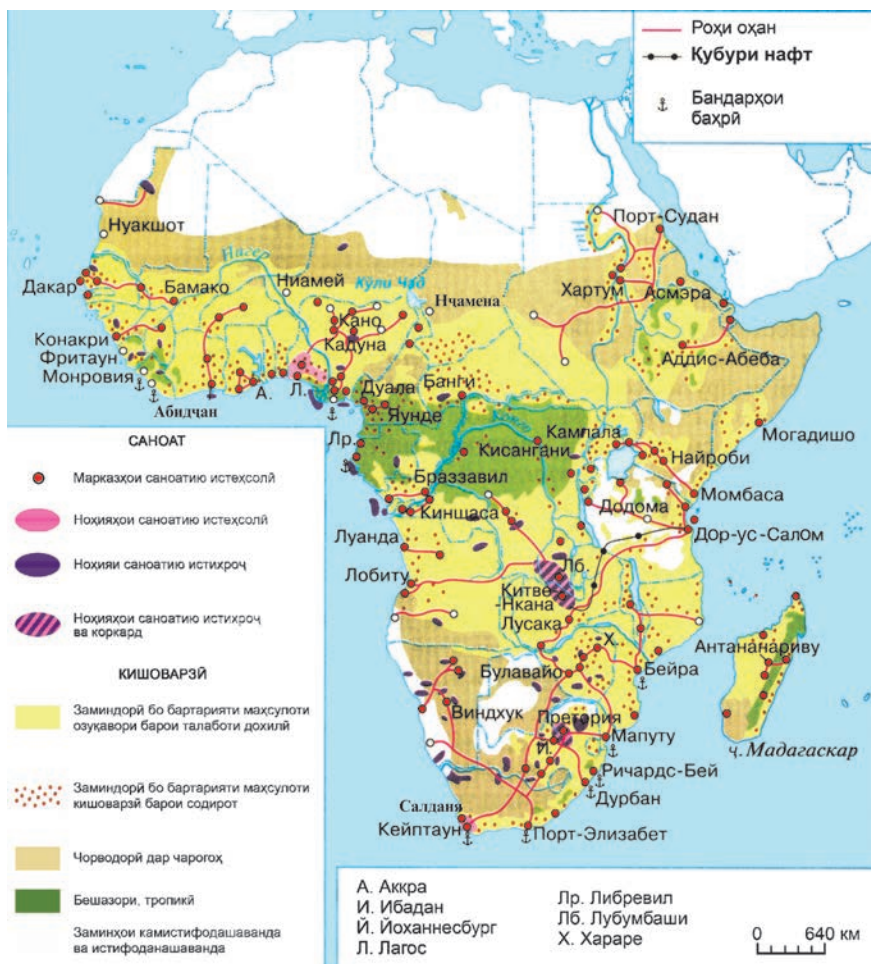
(Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш ва Тунис бештар бунёд ёфта, асоси рушди иқтисодиёти ин кишварҳо шудаанд.

Шоҳроҳҳои трансконтиненталии Африқо. Шабакаи минтақавии нақлиёт дар Африқо аз рӯйи аксар нишондиҳандаҳо ба стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ набуда, дар зинаи охириин меистад. Ба зиммаи он 3-4%-и бор ва мусофиркашонӣ дар ҷаҳон рост меояд. Дар боркашонии дохилӣ ҳиссаи нақлиёти роҳи оҳан дар ҷойи аввал меистад. Нақлиёти автомобилӣ дар мусофиркашонӣ пешсаф аст.

Рушди соҳаҳои нақлиёт дар зерноҳияҳо тафовути кулӣ дорад. Африқои Ҷанубӣ аз рӯйи тамоми нишондиҳандаҳои рушди нақлиёт дар ин қитъа зинаи аввалро ишғол мекунад, ки 40%-и роҳҳои оҳан дар ҳамин ноҳия ҷойгиранд. Дар ҷойи дуюм Африқои Шимолӣ, бахусус кишварҳои Мағриб, Африқои Тропикӣ қарор доранд; агарчи онҳо аз ҷиҳати роҳҳои нақлиётӣ ақибмондаанд, вале то ҳол нақши нақлиёти дарёӣ дар ҳама соҳаҳо бартарӣ дорад. Нигер, Чад, РАМ, Сомали, Раунда, Бурунди то ҳол роҳи оҳан надоранд. Умуман нақшаи географии шабакаи нақлиёти Африқо аз замонҳои мустамликавӣ боқӣ мондааст. Дар давоми солҳои 1980-1990-уми садаи хх ҳукумати як қатор кишварҳои африқоӣ ба сохтмони роҳҳои нақлиётӣ диққати ҷиддӣ дода, ин соҳаро сармоягузорӣ кардаанд. Пеш аз ҳама сохтмони шоҳроҳҳои трансконтиненталӣ, ки бояд тамоми минтақаҳои дохили қитъа тавассути ин роҳҳо алоқаҳои дохилӣ дошта бошанд.

То солҳои наздик танҳо шоҳроҳи автомобилӣи трансффриқои Мағриб вучуд дошт, ки кишварҳои Африқои Шимолӣро аз Марокаш то Миср (Работ – Қоҳира) бо ҳамдигар пайваст карда, қад-қад соҳили баҳри Миёназамин мегузарад. Соли 1980 бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ сохтмони панҷ шоҳроҳи трансффриқоӣ ба нақша гирифта шуд. Шоҳроҳи Алҷазира (Алҷазоир) – Лагос (Нигерия), ки тавассути қадимтарин роҳи қорвонгузар бо биёбони Саҳрои Кабир аз қаламрави кишварҳои Алҷазоир, Мали, Нигер ба Нигерия мегузарад. Дуюм шоҳроҳи Дакар (Сенегал) – Нчамена (Чад) аст, ки 4600 км дарозӣ дошта, аз қаламрави ҳафт кишвар мегузарад. Сеюм шоҳроҳи Лагос – Момбаса (Кения), ки онро шоҳроҳи Ғарб – Шарқ низ меноманд ва дарозияш 6500 км буда, аз ҳудуди шаш мамлакат мегузарад. Чорум шоҳроҳи Африқои Ғарбӣ, Лагос – Нуакшот (Мавритания) аст, ки аз қаламрави аксар кишварҳои ин ноҳия гузашта, 4750 км дарозӣ дорад ва охириин шоҳроҳи Шимол – Ҷануб аст, ки 9200 км дарозӣ дошта, аз Қоҳира (Миср) то Габороне (Ботсвана) тавассути қаламрави ҳафт давлат мегузарад, аммо сохтмони қисме аз ин роҳҳо бо сабабҳои сиёсӣ иқтисодӣ то ҳол анҷом наёфтаанд.

Дар Африқо ду шоҳаи роҳи оҳан машҳур аст, ки дар ноҳияҳои ҷанубии материк аз ғарб ба шарқ мегузаранд. Ин роҳ бандари Лобитуи

Расми 32. Харитаи иқтисодии Африқо

Анголро ба бандари Бейраи Мозамбик мепайвандад ва аз қаламрави Ангола, ҶД Конго, Замбия, Зимбабве ва Мозамбик мегузарад. Роҳи дигар, ки нисбатан ҷанубтар ҷойгир аст, бандари Людеритси кишвари Намибияро бо бандари Дурбани ҶАҶ пайваस्त мекунад. Бандарҳои калонтарин аз ҷиҳати боркашонӣ дар Африқо – Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Дор-ус-Салом ва Момбас ба шумор мераванд. Роҳҳои кубурии минтақавӣ низ солҳои охир сохта шудаанд. Аз қаламрави минтақа як роҳи кубурии байни минтақавӣ кубури гази Алҷазоир-Аврупо мегузарад.

Тафовутҳои дохилӣ. Чунон ки дар ибтидо гуфта шуд, Африко аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин қитъаҳои дунё мебошад. Аслан Африқоро ба ду минтақа: Африқои Шимолӣ ва Африқои Тропикӣ чудо мекунанд, ки онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои табиӣ, таърихӣ, этникӣ ва иқтисодиёи иҷтимоӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Африқои Тропикӣ минтақаи нисбатан қафомонда буда, дар ҳудуди он кишоварзӣ бартарӣ дорад.

Аз рӯйи хусусиятҳои хоси минтақабандӣ қитъаи Африқоро ба панҷ зерминтақа (макрорегионҳо) чудо кардаанд: Африқои Шимолӣ, Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ (ниг. расми 31, сах.132). Ҳар як зерминтақа аз ҷиҳати табиат, аҳоли ва сохти хоҷагӣ хусусиятҳои хоси худро дорад.

Африқои Шимолӣ қисми шимолии қитъаро дар бар гирифта, ба укёноси Атлантик, баҳрҳои Миёназамин ва Сурх роҳи баромад дорад, ки аз қадим алоқаи онро бо кишварҳои Аврупо ва Осиё таъмин мекард. Қисми зиёди қаламрави он дар минтақаи субтропикӣ ҷойгир аст ва аз ҳамин сабаб кишоварзӣ соҳаи тахассуси он шудааст ва парвариши пахта, зайтун, рустаниҳои ситрусӣ, ангур дар он ҷо бартарӣ дорад. Маҷрои саноат ба истихрочи ашёи хоми маъданӣ ва коркарди он нигаронида шудааст. Аҳолии Африқои Шимолӣ асосан мардуми арабзабонанд, ки дорои тамаддуни бойи қадима буда, дар соҳаҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ кӯчӣ таҷрибаи ғанӣ доранд.

Африқои Ғарбӣ минтақаи тропикии биёбон, бешазори экватории намнокро, ки байни биёбони Саҳрои Кабир ва халиҷи Гвинея ҷойгиранд, дар бар мегирад. Ин ноҳияи сараҳолитарин ва аз ҷиҳати масоҳат дар қитъа калонтарин мебошад, ки шароити гуногуни табиӣ дорад ва таркиби этникии аҳоли низ мураккаб аст. Дар гузашта он ноҳияи асосии ғуломфурӯшӣ буд. Кишоварзӣ ва саноати кӯҳӣ рушд ёфта соҳаҳои асосии ин минтақа мебошанд.

Африқои Марказӣ чунон ки аз номаш маълум аст, қисми марказии (экваторӣ) қитъаро дар бар гирифта, дар минтақаи намноки бешазор ва минтақаи экваторӣ ҷойгир буда, ба рушди хоҷагии халқӣ он мусоидат намудааст. Яке аз ноҳияҳои мебошад, ки аз ҷиҳати захираҳои гуногуни табиӣ на танҳо дар Африқо, балки дар ҷаҳон шухрат дорад. Дар муқоиса нисбат ба Африқои Ғарбӣ таркиби аҳолии он яқиниллата аст, 9/10 ҳиссаи онро қабिलाҳои банту ташкил медиҳанд.

Африқои Шарқӣ дар минтақаи иқлимии субэкваторӣ ва тропикӣ ҷойгир шудааст. Он ба укёноси Ҳинд роҳи баромад дошта, мардумаш аз қадим ба Ҳиндустон ва кишварҳои араб алоқа доштанд. Сарватҳои зиёди зеризаминӣ надорад, аммо шароити гуногуни табиӣ барои ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ мусоид аст. Таркиби этникии аҳолиаш мураккаб аст.

Африқои Ҷанубӣ қисми ҷанубии материкро ишғол мекунад, аз Аврупо, Осиё ва Амрико дар масофаи дур ҷойгир шуда, ба укёноси ҷаҳонӣ аз се тараф роҳи баромад дорад. Он дар арзҳои тропикӣ ва субтропикӣ нимқураи ҷанубӣ воқеъ буда, дорои сарватҳои гуногуни

табii аст. ЧАЧ дар китъа ягона мамлакати тараққикардаи иқтисодӣ мебошад. Аксари аҳолиашро миллатҳои аврупоинажод ташкил медиҳанд. Дар таркиби аҳолиаш халқиятҳои банту аз ҳама бештаранд. Дар тақсими географии меҳнат ЧАЧ на фақат маҳсулоти саноати маъдани кӯҳӣ, инчунин тилло, платина, алмос, уран, маъдани оҳан, хром, манган ва ангишт, маҳсулоти металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ, химия истеҳсол мекунад.

Инро бояд дар хотир дошт.

Африкаи Шимолӣ, Африкаи Тропикӣ, хусусиятҳои хоси табиӣ, гуногунии таркиби этникии аҳоли, хусусиятҳои хоси хоҷагӣ, соҳаҳои нисбатан рушдёфтаи минтақаҳо, кишварҳои Африкаи Шимолӣ тафовутҳои дохилӣ.

Савол ва супориш.

1. *Аз рӯйи харитаи аҳолии ҷаҳон таркиби этникии аҳолии Африқоро муайян кунед.*

Инро ман медонам.

2. *Гузаштаи кишварҳои Африқо чӣ гуна буд?*
3. *Хусусиятҳои табиӣ мамлакатҳои Африқо чӣ гунаанд?*
4. *Африқо бо кадом намуди маъданҳои табиӣ дар ҷаҳон машҳур аст?*
5. *Кадам проблемаҳои демографӣ ба кишварҳои Африқо хос аст?*
6. *Сабабҳои асосии қафомонии иқтисодӣ кишварҳои Африқо кадомҳоянд? Онҳоро шарҳ диҳед.*
7. *Хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидорӣ минтақаҳои Африқоро муайян кунед.*

Инро ман метавонам.

1. *Аз атлас ва харитаи сиёсии ҷаҳон истифода бурда, кишварҳои Африқоро бо пойтахтҳои онҳо дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*
2. *Кишварҳои Миср, ЧАЧ ва Эфиопияро тавсифи иқтисодӣ-географӣ бидиҳед.*
3. *Хусусиятҳои иқлимии Африқоро нақл карда, дар харита нишон бидиҳед.*
4. *Якказироатӣ дар кишварҳои Африқо аз чӣ сабаб ривож ёфтааст?*
5. *Аз харита давлатҳои саноатӣ ва аграрӣ Африқоро ҷудо нишон бидиҳед.*
6. *Дар минтақа кадом намуди нақлиёт бартарӣ дорад? Сабабҳои онро шарҳ бидиҳед.*

Оё медонед?

1. Расми рустанҳои маъмули хоси Африқоро дар нишони (герби) давлатҳои ин минтақа дидан мумкин аст. Масалан расми дарахти қахва дар нишони давлатҳои Кения, Уганда, Танзания; дарахти нахли рағандиханда дар нишони Кот-д-Ивуар, Либерия, Конго, Руанда; зайтун ва дарахти ғор (лавровый лист) – нишони Алҷазоир, Либия, Миср, Эфиопия; найшакар – нишони Маврикий ва Мозамбик.

2. Танҳо ду кишвар дар Африқо – Либерия ва Эфиопия ҳеҷ гоҳ мустамлика набуданд.

3. Аҳолии Кения дар дунё чавонтарин буда, синну соли миёнаи аҳоли 18 солро ташкил медиҳад.

4. Пас аз он ки дар соҳили дарёи Оранҷ намунаи алмос ёфта шуд, соли 1867 ба истихроҷи алмос дар Африқои Ҷанубӣ оғоз кардаанд.

5. Дар минтақаи саҳрои Африқо аз ҳама ғизоли хурдакак – дик-дик ва ҳайвони азимчуссаи хушкӣ – фил мавҷуд аст.

***Хулоса.** Африқо дорои захира ва имконияти зиёд барои рушди иқтисодиёи иҷтимоӣ мебошад, хусусан захираҳои табиӣ ва корӣ. Минтақа аз сарватҳои минералӣ бой аст, вале дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудаанд. Африқо ягона қитъае мебошад, ки барои аксари мамлакатҳои шакли анъанавии бозтавлиди аҳоли хос буда, сатҳи зиндагиашон паст аст. Тахассуси байналмилалӣ аксар давлатҳои Африқо кишоварзӣ ва истеҳсоли ашёи хом мебошад. Танҳо як қисми қисми мамлакатҳои он дорои дараҷаи миёнаи рушди иқтисодӣ мебошанд.*

§4.2 КИШВАРИ ФИРЪАВНУ АХРОМҶО

Ин кишвар бо мамлакатҳои Осиёи Ҷанубу Фарбӣ чӣ гуна умумият дорад? Қадом омилҳои боиси рушди иқтисодиёти он шудаанд?

Хусусиятҳои табиӣ-географиии Миср

Ҷумҳурии Мисри Араб (ҚМА) қисми шимолу шарқии қитъаи Африқо ва нимҷазираи Синайро дар Осиё (қариб ҳазор км²) дар бар гирифта, масоҳаташ 1,1 млн. км² ва 87,2 млн. нафар аҳоли дорад.

Миср дар водии дарёи Нил, байни суфакӯҳҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷойгир аст. Дарёи Нил дар ҳудуди Миср дар масофаи 1200 км тӯл кашида, бараш дар ҷануб 1-3 км ва дар шимол ба 20-25 км мерасад. Дар шимолии Қоҳира дарё ба ҳавзаи васеи ҳамвор мегузарад, ки ин ҷо каналу шохобҳои зиёдеро фаро гирифтааст. Нимҷазираи Синай нисбатан аз сатҳи баҳр баланд ҷойгир шудааст (қӯҳҳои Каргин – 2637м).

Аз сарватҳои табиӣ захираҳои нафт, газ, фосфорит, маъдани оҳан, марганетс, титан, намаки ош, масолеҳи сохтмонӣ кашф шудаанд. Иқлими Миср тропикии биёбонӣ ва дар ноҳияҳои шимоли субтропикӣ аст. Зиёда аз 96% масоҳати онро биёбону нимбиёбонҳо ишғол кардаанд. Шароити иқлимӣ барои рӯёндани ду-се ҳосил дар як сол, бахусус зироатҳои гармидӯст дар заминҳои оби мусоидат мекунад. Дар қисми зиёди қаламрави кишвар рутубати солоне 100 мм-ро ташкил медиҳад.

Манбаи ягона ва асосии таъминоти об дарёи Нил мебошад. Ин дарё барои зиндагӣ ва ҷаҳолияти аҳолии як қатор давлатҳои Африқо нақши муҳим мебозад. Дар гузашта беҳуда чунин мақолро, ки «Миср – тухфаи Нил аст» нагуфтаанд. Пас аз сохтани неругоҳи барқии Асуон дар ҷануби кишвар обанбори бузурги Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м³) бунёд шуд, ки дар пешрафти хоҷагӣ ва обёрӣ нақши муҳим мебозад. Дигар манбаи об дар Миср обҳои зеризаминӣ мебошанд, ки онҳо низ васеъ истифода мешаванд.

Дар Миср аз қадим обёрӣ ба дараҷаи баланд расида буд. Шабакаҳои обкашӣ то имрӯз нигоҳ дошта шудаанд. Масалан дар асри III-и пеш аз милод дар дарёи Нил сарбанде сохта шуда буд, ки 15 м баландӣ дошт ва шаҳри Мимфисро бо об таъмин мекард. Ду ҳазор сол қабл аз ин канали Фиръавнҳо бунёд шуда буд, ки ҳавзаи дарёи Нилро бо баҳри Сурх пайваст мекард.

Пурзӯр шудани хушксолиҳо ба ноустувории хоҷагии халқи минтақа оварда, боиси шаклҳои нави маскуншавии аҳоли шуд ва мардум бештар ба шаҳр рӯ оварданд. Дар асрҳои III-V-и пеш аз мелод дар Миср шаҳрҳои зиёде вучуд доштанд.

Аҳоли чӣ гуна маскун шудааст? Барои мамлакати Миср дараҷаи баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст (қариб 2,5%). Миср аз ҷиҳати шумораи аҳоли пас аз Ҷабашистон дар қитъа дар ҷойи дуюм меистад. Қариб 98% сокинони мамлакатро арабҳо ташкил медиҳанд. Миллатҳое, ки шумораи онҳо ниҳоят кам аст – барбарӣҳо ва нубийӣҳо мебошанд.

Забони давлатӣ арабӣ буда, зиёда аз 95% аҳоли пайрави дини ислом аст. Аҳоли дар қаламрави кишвар нобаробар ҷойгир шудааст. Нохияи сараҳолиаш водии дарёи Нил аст, ки 97% аҳолии мамлакат дар он ҷо маскун шудаанд. Дараҷаи урбанизатсия инкишоф ёфта, ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 46% расидааст. Бузургтарин шаҳрҳои он – Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асуон мебошанд.

Миср яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон буда, соли 395 пас аз таназзули империяи Рум ба музофоти Византия табдил шуд. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини насрониро қабул карданд. Солҳои 639-642 онро арабҳо забт карда ва дини мубини исломро ҷорӣ карданд. Соли 1914 протекторати Британияи Кабир эълон шуд ва соли 1922 Миср ҳамчун давлати мустақил эътироф гардид.

Қадам омилҳо боиси рушди хоҷагии халқи Миср шуданд?

Миср барои пешрафти хоҷагӣ сиёсати иқтисодии ҷалби сармояи хориҷиро пеш гирифтааст. Равияи таҳассусии он пеш аз ҳама ба захираҳои бузурги нафт марбутанд. Нохияи асосии истихроҷи нафт – халиҷи Суэс мебошад, ки зиёда аз 90% захираи нафти кишвар ба

ин минтақа рост меояд ва соле зиёда аз 95 млн тонна нафт истихроҷ карда мешавад. Ҳоло сатҳи рушди иқтисодиёти Миср нисбат ба дигар кишварҳои Африқо баланд аст. Солҳои охир соҳаҳои саноати химия, металлургия, мошинсозӣ, электротехника ташаккул ёфтаанд. Корхонаҳои коркарди нафт дар ҳоли афзоишанд. Дар баробари ба вучуд омадани марказҳои нави саноатӣ, дар заминҳои нав обёришуда кишоварзӣ инкишоф ёфта, махсусгардонии истеҳсоли ба роҳ монда шудааст.

Кишоварзӣ соҳаи муҳимтарини иқтисодиёти мамлакат мебошад. Вобаста ба шароити табиӣ дар мамлакат соҳаҳои таҳассуси хоси кишоварзӣ вучуд доранд. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи зироаткорӣ пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознахи мисрӣ дар тамоми дунё шуҳрат дорад, ки ноҳияи асосии парвариши он ҳавза ва қисми шимолии водии дарёи Нил мебошад. Дар оғози асри XXI вобаста ба зиёд шудани талабот ба зироатҳои истеъмолӣ, майдони кишти пахта то андозае маҳдуд шуд, аммо бо пайдо шудани навъҳои серҳосили пахта истеҳсоли содиротӣ кам нашуд. 4/5 ҳиссаи содироти маҳсулоти кишоварзии мамлакат дар бозори беруни ба нахи пахта рост меояд. Ғайр аз ин дар Миср найшакар, шолӣ, гандум, ҷуворимакка, ҷав, зироатҳои лубиёгӣ, сабзавот кишт карда мешавад.

Дар баробари парвариши зироатҳои ғалладона дар тамоми ноҳияҳои кишвар ба парвариши хурмо диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Солҳои охир боғдорӣ ва сабзавоткорӣ инкишоф ёфтааст. Хусусан парвариши апелсин, мандарин, манго, шафтолу, зайтун, анҷир, ангур хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Дар Миср ба чорводорӣ низ диққати махсус дода мешавад. Соҳаи асосӣ ғусфандпарварӣ мебошад. Уштур, буз, чорвои калони шохдор низ парвариш карда мешаванд.

Барои Миср дараҷаи баланди консентратсияи саноатӣ хос аст. 2/3 ҳиссаи фабрикаҳои корхонаҳои кишвар дар шаҳрҳои Қоҳира ва Искандария ҷойгир шудаанд. Дар таркиби саноати Миср соҳаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ бартарӣ доранд. Корхонаҳои бофандагӣ барои содирот аз пахтаи аълосифат маҳсулот тайёр мекунанд. Бузургтарин корхонаҳои саноатии ин соҳа дар шаҳрҳои Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои асосии саноати ҳӯрокворӣ истеҳсоли қанд, рағғани пахта, орд, коркарди шолӣ мебошанд.

Дар Миср ҳамаи намудҳои нақлиёт тараққӣ кардааст. Дар боркашонӣ ва мусофиркашонии дохилӣ нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва дарёи бартарӣ доранд.

Солҳои охир вобаста ба рушди истихроҷи нафт ва газ нақлиёти кубурӣ инкишоф ёфтааст. Миср аз ҷиҳати дарозӣ ва зичии роҳи оҳан дар байни кишварҳои Африқо ҷойи аввалро мегирад. Бандарҳои калонтарини он – Искандария, Суэтс ва Порт-Саид мебошанд.

Дар содироти мамлакат нафт (75%) ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ғайр аз ин чун анъана пахта ва маҳсулоти пахтагӣ аз қадим масолеҳи содиротӣ ба шумор мераванд.

Даромади умумии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) 151,5 млрд долларро ташкил медиҳад, ки ба ҳар сари аҳоли 2490 даллари ИМА рост меояд.

Тафавутҳои дохилӣ. Аз рӯи мавқеъ ва омилҳои ноҳиябандӣ қаламрави Мисрро ба Мисри Поён, Мисри Миёна, Мисри Боло ва ҳудуди канали Суэтс, яъне чор ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунад.

Мисри Поён ядрои асосии иқтисодиёти кишвар буда, поёноб ва дельтаи дарёи Нилро дар бар мегирад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ соҳаҳои муҳимтарини саноат ва калонтарин шаҳрҳо Қоҳира ва Искандария, ки чун маркази асосии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат ба шумор мераванд, ҷойгиранд.

Қоҳира – пойтахти мамлакат чун маркази сиёсӣ фарҳангӣ шинохта шуда, дорои ёдгориҳои меъморию таърихӣ қадим, музей, китобхона, донишгоҳу донишқадаҳо ва як қатор муассисаҳои маъмурию фарҳангӣ мебошад. Дар Халвон корхонаи металлургӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорат тавассути бандари Искандария амалӣ мешавад. Ба ин ноҳия 90% кишти шолӣ ва 75% пахта рост меояд.

Ноҳияи иқтисодии *Мисри Миёна* – қисми мобайнии дарёи Нил ва воҳаи Файюмро дар бар мегирад. Ин ноҳия аграрӣ буда, ба парвариши

Расми 33. Харитаи табиии Миср

пахта, рустаниҳои ғалладона ва лӯбиёғиҳо махсус гардонида шудааст. Шаҳрҳои Мисри Миёна – асосан марказҳои касоби мебошанд.

Ноҳияи иқтисодии *Мисри Боло* ҳудуди боқимондаи водии дарёи Нилро то сарҳади давлати Судон дар бар мегирад. Ин ноҳияи аграрӣ саноатӣ буда, дар қаламрави он найшакар (зиёда 3/4 ҳиссаи истеҳсол дар кишвар), пахта, ҷуворимакка парвариш карда мешаванд. Шаҳри нисбатан калонтар ва маркази саноатии он шаҳри Асуан (зиёда аз 500 ҳазор нафар аҳоли) мебошад. Сохтмони НБО-и Асуан боиси аз худ намудани ҳазорҳо гектар заминҳои нав ва таъсиси корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноатӣ, химия, алюмин ва ғайра шудааст.

Ноҳияи иқтисодии ҳудуди канали Суэс. Канали Суэс дар нимҷазираи Синай солҳои 1868-1895 бунёд шуда ба муҳимтарин роҳи баҳрии байналмилалӣ табдил ёфт. Дарозии канал 173 км буда, роҳро байни бандарҳои уқёнуси Атлантик ва Ҳиндро аз 30 то 50% кӯтоҳ кард. Дар ду соҳили канал заминҳои асрҳо бекорхобидаи Арабистон обёрӣ ва мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аҳоли аслан дар

шахрбандарҳои Порт-Саид, Суэтс ва Исмоилия маскун шудаанд ва шуғли асосиашон соҳаи хидматрасонӣ мебошад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Миср истехсолкунандаи асосии нафту пахта ва мамлакати саноатӣ аграрӣ, дорои НБО-и Асуан мебошад.

Савол ва ҷупорӣ.

1. Бо ёрии атлас ва харита доир ба мавқеи иқтисодӣ-географии Миср маълумот диҳед.

Инро ман медонам.

2. Давлати Миср дар байни мамлакатҳои Африқо чӣ гуна мавқеъ дорад?
3. Қаламрави Миср аз кадом намуди маъданҳои табиӣ бой аст?
4. Бунёди НБО-и Асуан ба нешрафти иқтисодӣ Миср чӣ гуна таъсир расонид?
5. Сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳолии Миср дар чист?
6. Соҳаҳои рушдёфтаи кишоварзӣ дар Миср кадомҳоянд?

Инро ман метавонам.

7. Дар харита муҳимтарин марказҳои саноатӣ кишоварзии Мисрро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир бикунед?
8. Тафовутҳои иқтисодии Мисрро нақл карда, дар харита нишон бидиҳед?

Оё медонед?

1. Аҳромҳои Миср қариб 2500 сол пеш аз милод дар замони Фиръавн бунёд шудаанд. Аз ҳама бузургтарини онҳо аҳроми Хеопс аз 2 млн хиштсангҳои ҳаҷмашон 2,5 тонна сохта шудааст ва то асри XIX аз ҳама баландтарин бино дар дунё ба шумор мерафт.

2. Сокинони Мисри қадим аввалин ихтироъкунандагони соат, қоғаз, қулф, калид ва ҳамираи дандоншӯй мебошанд. Олимони Миср солро ба 365 рӯз ва 12 моҳ тақсим кардаанд.

3. Дар Миср рутубати солони 2,5 см-ро ташкил медиҳад.

Хулоса. Шароити мусоиди ҷойгиршавии иқтисодӣ-географӣ, мавҷудияти захираҳои бузурги сарватҳои табиӣ, заминаи таърихӣ доштани сохти хоҷагидорӣ барои нешрафти иқтисодӣ давлат мусоидат кард.

ФАСЛИ V. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АМРИКО

§5.1 ДАВЛАТИ АБАРҚУДРАТ ДАР ҶАҲОН

Хусусиятҳои хоси ҷойгиршавии географии ин кишвар чӣ гунаанд? Нақши он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ таъвир аст? Чаро ин давлат мавқеи нешинаи худро дар таркиби хоҷагии халқи ҷаҳон аз даст медиҳад?

Мавқеи иқтисодӣ-географӣ. Қитъаи Амрико аз рӯи шароит ва сарватҳои табиӣ дар географияи табиӣ ба Амрикои Шимолию Ҷанубӣ чудо мекунад, аммо дар географияи иқтисодию иҷтимоӣ ин бо дигар истилоҳ маънидод карда мешавад – мамлакатҳои англисзабони Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ. Сарҳади ин ду минтақаи бузург, ки аз ҷиҳати таърихӣ фарҳангӣ аз якдигар фарқ мекунад, аз байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) ва Мексика мегузарад. Аз ин сарҳад ба шимол Амрикои англисзабонҳо ва ба ҷануб Амрикои латинизабонҳо чудо мешавад.

Ба Амрикои англисзабон – ИМА ва Канада мансубанд. Ҳар ду кишвар мамлакати «муҳоҷирон» махсус меёбанд. Онҳоро муҳоҷирони аз Аврупои Ғарбӣ ба ин ҷо омада дар заминаи тамаддуни аврупоӣ ташаккул додаанд. Нақши забони ягонро низ дар ташаккули миллати воҳиди минтақа набояд фаромӯш кард.

ИМА аз ҷиҳати масоҳат яке аз бузургтарин давлатҳои дунё буда, ба ҳайати он 50 иёлат (штат) ва округи федералии Калифорния, ки ҳудуди пойтахт – Вашингтонро дар бар мегирад, дохил мешаванд. 48 иёлати он дар дохили қитъа ба таври яклухт ҷойгир буда, дутои он Аляска ва Гавай (ҷазираҳои Гавай дар уқёнуси Ором иборат аз 24 ҷазира) берун аз ҳудуди кишвар ҷойгиранд. Мавқеи ҷойгиршавӣ дар дохили уқёнус ва дурӣ аз низоъҳои ҷанҷолӣ, ки дар гузашта дар Аврупо ва Осиё сар мезаданд, бехатарии ин кишварро нигоҳ доштаанд ва барои рушди робитаҳои байни давлатҳои минтақаҳои уқёнуси Ором ва Атлантик шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Пешрафти иқтисодии ИМА ба шароит ва сарватҳои табиӣ он алоқаи зич дорад. Шароити мусоиди иқлимӣ на танҳо барои парвариши рустаниҳои минтақаи муътадил, балки барои парвариши рустаниҳои субтропикию тропикӣ низ мусоидат кардааст.

ИМА аз захираҳои об бой аст, аммо онҳо дар ин ҷо нобаробар ҷойгир буда, қисми зиёдашон ба ноҳияҳои шарқии он рост меоянд. Бузургтарин дарёи ИМА – Мисисипи дар якҷоягӣ бо шохобҳояш барои кишвар аҳамияти бузурги нақлиётӣ, энергетикӣ ва обёриро дорад. Дар сарҳад бо Канада шабакаи кӯлҳои бузурги Амрико ҷойгиранд.

Қисми сиёҳзамин бойигарии дигари табиӣ ин мамлакат буда, дар баҳши марказӣ паҳн шуда, ба ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳоли табдил ёфтааст.

Чоряк ҳиссаи каламрави кишварро ҷангал пӯшидааст, ки бештари он ба иёлати Аляска ва Кордилйер рост меояд. Хусусан дар пешрафти ИМА нақши асосиро сарватҳои минералӣ бозиданд. Он аз ҷиҳати захираҳои ангишт, мис ва полиметалҳо, нафт ва ғайра дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад.

ИМА дорои шароит ва сарватҳои гуногуни табиӣ мебошад, ки барои рушди хоҷагии халқии бисёрсоҳа мусоидат мекунад.

Маскуншавии аҳоли. Пас аз кашфи Амрико дар муддати нисбатан кӯтоҳи таърихӣ, таркиби аҳолии он куллан тағйир ёфт. Миллатҳои нав пайдо шуданд, дар натиҷаи омехташавии аврупоӣҳо, африқоӣҳо ва ҳиндуҳои маҳаллӣ фарҳанг, урфу одат ва қabilaю халқиятҳои нав ба вуҷуд омаданд.

Пайдошавии миллати амрикоӣ аз замони муҳоҷирати аврупоӣҳо замина мегирад. Амрикоӣҳои имрӯза (ғайр аз қисми ками аҳолии таҳҷой – ҳиндуҳо, эскимосҳо, алеутҳо ва гавайҳо) – мардуми Аврупо, Африқо, Чин, Ҳиндустон, Ҷопон, Филиппин ва дигар кишварҳои дунё мебошанд. Дар даҳсолаҳои охир шумораи афроамерикоӣҳо низ зиёд шудааст. Дар қаламрави ИМА-и имрӯза дар ибтидои асри ХХI тақрибан 200 ҳазор ҳиндуҳо (мардуми маҳаллӣ) боқӣ мондаанд, ки ин шумора дар ибтидои мустамликадорӣ 2-3 млн нафарро ташкил меод.

Мавқеи маскуншавӣ, хусусиятҳои хоси фарҳангӣ, забонҳои гуногун, муттаҳидшавӣ дар ҷамъиятҳои алоҳида – ҳамаи ин аз раванди нисбатан гуногуни иҷтимоӣ ҷамъиятии аҳолии маҳаллии ИМА шаҳодат медиҳад.

Миллати амрикоиро аксар вақт аз рӯи ин хусусият муқоиса мекунанд, ки муҳоҷирон аксаран аҷдоду авлодашонро аз хотир бароварда, худро амрикоӣ меноманд. Раванди омехташавии миллатҳо ҳоло ҳам идома дорад, аммо баъзе миллати қabilaҳо дар як ҳудуди муайян маскун шуда, хувияти миллии худро ҳифз карда меоянд.

Муҳлати тӯлонӣ барои ИМА дараҷаи баланди афзоиши табиӣ ва механикӣ (аз ҷисоби муҳоҷирон) хос буд. Баъдан нишондиҳандаҳои афзоиши табиӣ аҳоли паст шуда, ба низом омад, аммо шумораи муҳоҷиронро маҳдуд накард. Географияи аҳолии ИМА-ро баргариши аҳолии шаҳр ташкил мекунад. $\frac{3}{4}$ ҳиссаи аҳоли дар шаҳрҳо маскунанд. Нақши асосиро дар маскуншавии аҳолии шаҳр агломератсияҳо мебозанд, ки бузургтарини онҳо Нью-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Филадельфия, Сан-Франсиско, Хюстон, Детройт мебошанд. Афзудани агломератсияҳо боиси ба вуҷуд омадани мегаполисҳои Шимолу Шарқӣ

(аз Бостон то Вашингтон «Босваи»), Назди кӯлҳо (аз Милуоки то Петесбург), Калифорния (аз Сан-Франсико то Сан-Диего «Сан-Сан») шудааст.

Аҳолии ИМА ғайр аз аҳолии маҳаллӣ маҳсули муҳоҷират буда, хусусияти омезиши (ассимилятсия) миллатҳои гуногунро дорад.

Қаламрави имрӯзаи ИМА чӣ гуна ташаккул ёфтааст?

Қаламрави ИМА дар тӯли 400 сол чунин шакл гирифтааст. Асрҳои XVI-XVII муҳоҷиршавии аврупоӣҳо, хусусан англисҳо, франсузҳо ва испаниҳо ба қаламрави имрӯзаи ИМА оғоз шуд. Дар соли 1776 мустамликаҳои Англия мустақилият ба даст оварданд ва ИМА ҳамчун давлат ташкил шуд. Охириҳои асри XVIII муҳоҷирон

аз дарёи Миссисипи майдони маскуншавии худро ба ғарб васеъ карданд. Дар асри XIX ҳудуди ИМА васеъ шуд. Як қисми заминҳоро америкониҳо аз Фаронса, Испания ва Русия (Аляска) харида, қисми дигарро аз Мексика ба зурӣ соҳиб шуданд. Дар миёнаи асри XX пас аз ҳамроҳшавии ҷазираҳои Гавай раванди ташаккули ҳудуди ИМА-и имрӯза анҷом ёфт.

Ҳоҷагии халқи ИМА чӣ гуна инкишоф ёфт?

ИМА – намоишгоҳи рушди муносибати бозорӣ аст ва аз ҷиҳати нишондодҳои зиёди иқтисодӣ дар ҷаҳон пешсаф буда, сармояи ниҳоят калонро дар соҳаҳои илму техника, рушди иқтисоди ҳарбӣ ва аз худ кардани ҳудудҳое, ки барои пешрафти мамлакат

Расми 34. Тақсими минтақавии ИМА

муҳимманд, сарф мекунад. Аммо дар солҳои охир вобаста ба рушди иқтисодиёт кишварҳои Чин, Ҷопон, Олмон ва як қатор мамлакатҳои дигар мавқеи ИМА-ро дар ҷаҳон маҳдуд кардаанд.

ИМА – дар ҷаҳон яке аз давлатҳои тараққикардаи индустриалӣ буда, нақши асосиро дар пешрафти иқтисодиёти он соҳаҳои хидматрасонӣ ва саноат мебозад. Дар таркиби саноати он истехсоли

электроника, электротехника, аэрокосмос, химия, гудозиши металҳои ранга, истеҳсоли автомобилилу самолёт васеъ ба роҳ монда шудааст.

ИМА дар ҷаҳон ба бузургтарин сегонаи истихроҷкунандаи нафт, газ ва ангишт дохил мешавад ва пешсаф аз ҷиҳати истеҳсоли техникаи кайҳонӣ ва телекоммуникатсионӣ аст.

Аз ҷиҳати истихроҷи як қатор маъданҳои табиӣ (ангишт, нафт ва гази табиӣ) ИМА яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад ва дар истеҳсоли неруи барқ дар дунё аз ҳама пеш аст. Истихроҷи ангишт асосан дар мамлакат ба ҳавзаи Апалач рост меояд. Маъдани металҳо бошад, бештар дар иёлати шимолу ғарбӣ истихроҷ мешавад. Дар ин минтақа нақши НБО-ҳо низ бузург аст. Дар заминаи неруи арзони силсилаи неругоҳҳои барқи обии дарёи Колумбия ва ашёи хоми маҳаллӣ, дар ноҳияҳои шимолу ғарбӣ бузургтарин ноҳияи металлургияи ранга (иёлати Вашингтон) ташкил шудааст. Агарчи ИМА дорои захираи бузурги сарватҳои минералӣ аст, бо сабаби арзон будани онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва сарфа намудани захираҳои худӣ ин сарватҳоро аз хориҷ ворид мекунад. Масалан ИМА аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон яке аз аввалинҳо аст, (иёлатҳои Техас, Луизиана, Калифорния, Аляска), аммо нафтро аз Канада, Венесуэла, Мексика, Эквадор, Арабистони Саудӣ ва дигар давлатҳо ворид мекунад.

ИМА дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли компютерҳо дар ҷойи аввал аст.

Ноҳияҳои саноатии Шимол қисми шимолии мамлакатро (иёлатҳои Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Филадельфия ва ғайра) дар бар гирифта, соҳаҳои тахассусиашон саноати металлургия, мошинсозӣ ва химия мебошад.

Ноҳияи дигари саноатӣ соҳили уқёнуси Ором (иёлати Лос-Анҷелос, Сиэтл, Сан-Диего) буда, дар ин ҷо саноати радиоэлектронӣ, нафту химия ва авиатсияву мушакҳои кайҳонӣ рушд ёфтааст. Дар Калифорния (дар ноҳияи Санта-Клара) водии машҳури Силикон ҷойгир аст, ки дар ин ҷо корхонаҳои саноатии илмталаб бунёд шудаанд. Ноҳияҳои соҳили халиҷи Мексика (иёлати Техас ва Луизиана) ба коркарди нафт ва нафту химия махсус гардонда шудаанд.

Иёлати Ютамантана, Монтана, Аризона ва Айдахо ба минтақаи кӯҳӣ мансуб буда дар ин ҷо саноати металлургияи ранга тараққӣ кардааст.

Водии дарёи Тенниси ноҳияи дигари саноатӣ махсуб ёфта, дар ин ҷо соҳаҳои энергияталаб, химия, металлургия ва саноати ҳарбӣ бартарӣ доранд.

Корхонаҳои бузурги саноатӣ, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд, ширкатҳои «Ценерал моторс» ва «Форд моторс» (ҳавопаймову мушаксозӣ), «Боинг», «Мандоннел-Дуглас», «Локхид эйрсафт» (авиаракетасозӣ), «Ценерал электроник», «Дюпон де Немур», «Юнион Карбайд» (саноати химия) ва ғайра мебошанд.

Дар таркиби кишоварзӣ соҳаи чорводорӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа бо сифати баланди маҳсулот, маҳсулнокии меҳнат ва таъминоти баланди техника, истехсоли маҳсулоти гуногун аз дигар кишварҳо фарқ мекунад. Маҳсулоти кишоварзӣ 2/3 ҳиссaro дар бар мегирад. Шароити гуногуни табиӣ боиси гуногунии географияи кишоварзӣ шудааст. Масалан, минтақаи парвариши ҷуворимакка – иёлатҳои Огайо, Индиан, Илминайс, ноҳияҳои шимолии мамлакат Мичиган ва бахусус Висконсия чорвои ширдеҳ, ноҳияҳои ғарбӣ, ки рутубат дар он ҷо нисбатан камтар аст, ба парвариши гандум махсус гардонида шудаанд. Ноҳияи ҷанубӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Ин ҷо ҳанӯз аз замони ғуломдорӣ пахтакорӣ ва тамоқпарварӣ ривоч ёфтааст. Иёлатҳои Флорида ва Калифорния ба парвариши меваҳои сабзавот махсус гардонда шудаанд.

Дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва ҷазираҳои Гавай найшакар парвариш мекунад. Дар минтақаҳои кӯҳӣ то 90% заминҳои кишоварзиро ҷароғоҳо ташкил медиҳанд.

Худуди васеъ, роҳҳои кушода ба уқёнуси ҷаҳонӣ, боиси дараҷаи баланди тараққиӣ иқтисодӣ, заминаи рушди нақлиёт дар мамлакат шудааст.

Дар ибтидо дар қаламрави ИМА нақлиёти роҳи оҳан бартарӣ дошт. Имрӯз ҷойи онро нақлиёти автомобилӣ гирифтааст. Автомобил барои амрикоӣҳо як воситаи зиндагӣ ба шумор рафта, ҳар як оила дар ихтиёри худ ақаллан як автомобил дорад. Шабакаи бузурги нақлиёти қубурӣ ташаққули ёфта истодааст. Дар ҷаҳон аз ҷиҳати ин намуди нақлиёт ИМА мавқеи аввалро ишғол мекунад.

Аксари молҳои тавассути нақлиёти обӣ қашонида мешаванд, ки киштиҳои он баъзан зерӣ дирафши арзони мамлакатҳои хурд Панама, Либерия шино мекунад. Бузургтарин бандарҳои баҳрии он Нью-Йорк, Бостон, Филадельфия, Балтимор, Орлиани Нав, Хюстон, Сан-Франсиско, Сизтл, Анкорич, Голулу мебошанд. Дар мусофиркашонӣ (хусусан мусофиркашонии байналмилалӣ) нақши асосиро нақлиёти ҳавоӣ мебозад. Аз ҳамин лиҳоз парки самолётҳои авиатсияи граждании ИМА дар ҷаҳон аз ҳама бузургтар аст ва сол то сол ба навіҳои беҳтарин бӯи мегардад.

Робитаҳои иқтисодии берунии ИМА ниҳоят васеъ буда, ба мавқеи ҷаҳонӣ доштани хоҷагии халқ алоқаманд аст, аммо ҳиссаи

зери таъсири сохти ғуломдорӣ ташаккул ёфт. Ноҳияи Ғарби Миёна дар замони соҳибхитӣ кишвар ва авҷи капитализм ба вучуд омад. Аз худ кардани ноҳияҳои Ғарбӣ танҳо дар асри XIX оғоз ёфта, то ҳол идома дорад.

Дар таркиби ҳар як ноҳия боз зерноҳияҳо мавҷуданд. Масалан дар дохили Шимолу Шарқ зерноҳияи Англияи Нав ҷойгир аст, ки ҳамчун зина барои мустамлика кардани тамоми қаламрави ИМА хизмат кардааст. Занҷири шаҳрҳо, ки қад-қади шимолу шарқии мамлакат бунёд шудаанд, номи мегаполисро доранд.

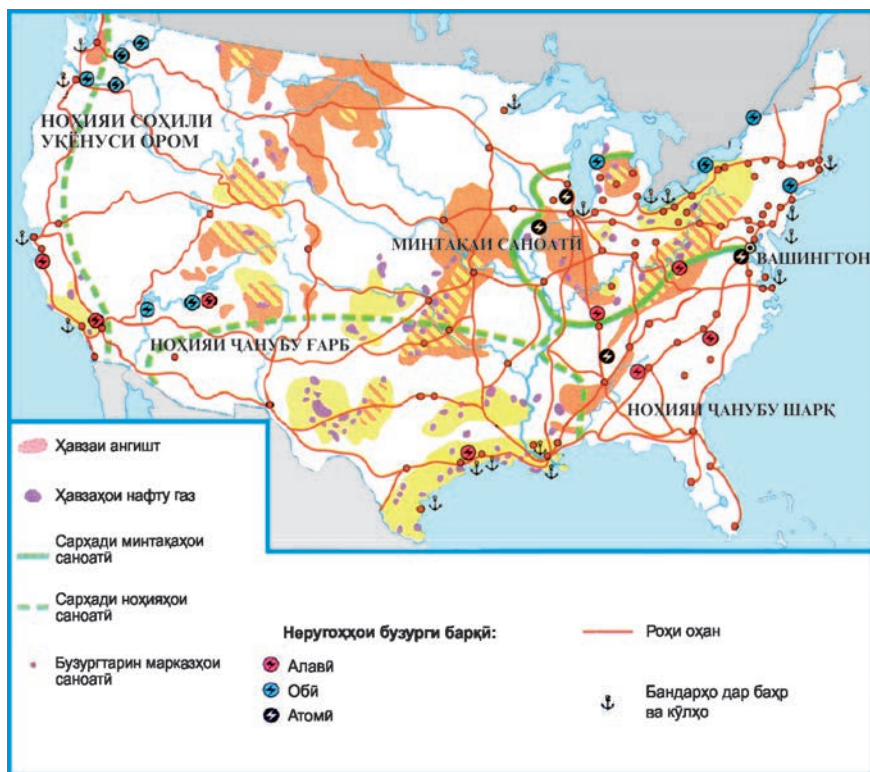
Дар дохили ноҳияи Ғарби Миёна зерноҳияи саноатии Наздикӯлҳо ташаккул ёфтааст, ки шаҳрҳои бузург Кливленд, Детройт, Чикаго бо истифода аз шароити мусоид, қад-қади соҳили Кӯлҳои Бузург дар натиҷаи индустриализатсия, урбанизатсия ва муҳоҷират аз Аврупо дар асри XIX бунёд шудаанд.

Дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Ҷануб зерноҳияи Флорида воқеъ аст, ки бо истироҳатгоҳҳои худ ва афзоиши баланди шумораи аҳоли аз дигар минтақаҳо фарқ мекунад. Баъзан дар ин ҷо ноҳияи Ҷануби Қадим (иёлати Виржиния, Каролинаи Ҷанубӣ ва Шимолӣ), ки дар замони мустамликадорӣ ташаккул ёфтааст ва зерноҳияҳои Ҷануби Навро – иёлатҳои Техас ва Оклахома, минтақае, ки захираи зиёди нафт, гази табиӣ ва корхонаҳои бузург дорад, ҷудо мекунанд. Дар ин ноҳия ҳиссаи аҳолии сиёҳпӯст нисбатан кам буда, шумораи мардуме, ки бо забони испанӣ муошират мекунанд, бартарӣ дорад.

Ноҳияи иқтисодии Ғарб ба ду зерноҳия – зерноҳияи кӯҳии Ғарб (релефи кӯҳӣ дошта, то ҳол пурра аз худ нашудааст ва аҳолиаш кам аст) ва зерноҳияи хуб азхудшудаи Ғарби Дур, ки дорои шароити мусоиди аҳолии хеле зиёд буда, ба укёнуси Ором баромад дорад, ҷудо карда шудааст.

Иёлатҳои Гавай ва Аляска дар қисми ғарбии ИМА ҷойгир шудаанд. Соҳаҳои таҳассуси Аляска истихроҷи нафт ва гази табиӣ, маъданҳои табиӣ, моҳидорӣ, парвариши ҳайвонҳои мӯинадор ва коркарди ҷӯб мебошад. Дар Гавайи муъҷизавӣ, ки минтақаи дӯстдоштаи истироҳатии амрикоӣҳо ба шумор меравад, ананас ва найшакар парвариш карда мешавад. Пойтахти он шаҳри Гонолулу муҳимтарин чорроҳаи нақлиёти ҳавоӣ ва баҳрӣ аст.

Ноҳияҳои иқтисодии ИМА соҳаҳои мушаххасси таҳассусӣ ва дар баъзе маврид шароити ягонаи табиӣ доранд.

Расми 36. Ноҳияҳои асосии саноати коркард дар ИМА

Инро бояд дар хотир дошт!

ИМА мавқеи хоси иқтисодӣ-географӣ дорад, минтақаи парвариши ҷуворимакка, чорвои ширдеҳ, гандум мебошад. Ноҳияҳои иқтисодии мамлакат: Шимолу Шарқ, Ғарби Миёна, Ҷануб, Ғарб.

Савол ва супориш.

1. Бо ёрии харитаҳои атлас мавқеи иқтисодӣ-географии ИМА-ро тавсиф диҳед.

Инро ман медонам.

2. Бо истифода аз харитаҳои табиӣ ва иқтисодӣ аломатҳои фарқкунандаи ҳар як ноҳияро ёбед.
3. Кадом омилҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёти ИМА мусоидат кардаанд?
4. Нақши муҳоҷиратро дар ташаккули миллати амрикоӣ муайян карда, шарҳ диҳед.
5. Хусусиятҳои ҷойгиркунии саноати ИМА-ро бигӯед?

6. Чаро ИМА бо он ки захираи зиёди нафт ва дигар сарватҳои табиӣ дорад, онҳоро ворид мекунад?
7. Заминаи истеҳсоли сермахсули кишоварзии ИМА дар чист?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контурӣ сарҳад, пойтахт, захираи маъданҳои ИМА-ро тасвир карда, онҳоро бифаҳмонед.
2. Бо истифода аз китоби дарсӣ, харита ва атлас дар харитаи контурӣ бузургтарин шаҳрҳо, агрегатсияҳо, мегаполисҳои ИМА-ро тасвир кунед.
3. Яке аз бузургтарин ноҳияҳои ИМА-ро аз рӯи нақшаи зерин тавсифи иқтисодӣ-географӣ кунед: а) мавқеи географӣ; б) мавқеи иқтисоди географӣ (МИГ); в) шароит ва сарватҳои табиӣ; г) аҳоли, шаҳрҳои бузург; д) соҳти хоҷагӣ: саноат, кишоварзӣ, соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ.

Оё медонед?

1. Соли 1626 губернатори деҳае, ки сокинони он голландиҳо буданд, дар соҳили дарёи Гудзон аз ҳиндуҳои маҳаллӣ чазираи Манхеттенро ба ивази маҳсулоти ороишӣ, ки арзиши онҳо 24 долларро ташкил медод, харидорӣ намуд. Ӯ тасаввур ҳам намекард, ки ин чазира ба чӣ табдил меёбад. Дар ин ҷо мегаполиси бузурги Нью-Йорк қомат афрохт, ки ба маркази тичорат ва молия, фарҳанг, мӯд ва дилхушии ҷаҳониён табдил ёфт.

2. Ноҳияи парвариши меваю сабзавот дар ИМА иёлати Калифорния аст, ки онро кишвари 350 рӯзи офтобӣ меноманд. Нисфи ҳосили лимӯ дар миқёси ҷаҳонӣ ва 1/3 ҳиссаи мандарин ба Калифорния рост меояд. Дар ИМА 9/10 ҳиссаи истеҳсоли ангур, нисфи шафтолу, нок, олу, помидор, 1/3 ҳиссаи истеҳсоли консерваи меваю сабзавот ба Калифорния рост меояд.

3. Резиденсияи президенти ИМА – Қасри Сафед, яке аз қадимтарин биноҳои мебошад, ки ханӯз соли 1792 бунёд шуда буд. Дар давраи ҷанг байни амрикоӣҳою англисҳо солҳои 1812-1814 десантҳои англис Вашингтонро забт карданд. Дар натиҷа бинои резиденсия осеб دید. Пас аз барқарор шудани бино, онро бо ранги сафед ранг карданд. Аз ҳамон замон бино номи «Қасри сафед»-ро гирифт.

4. Дар халиҷи Мексика, дар соҳилҳои ИМА қариб 700 кони нафту газ кушода шудааст. Зиёда аз 20 ҳазор ҷоҳи нафту газ қанда шудааст, ки байни якдигар ва бо соҳил тавассути кубурҳои пайвастанд.

Хулоса. Хусусияти таърихӣи тараққиёт дар ташаккули географияи хоҷагии ИМА нақши ҳалкунандаро бозид. Қисми шимолӣ (ё дақиқтараи Шимолу Шарқ) аввалин ноҳияи азхудкардашуда буд, ки ба муҳаррики асосӣ дар пешрафти хоҷагии мамлакат табдил ёфт ва аз ҳамин ноҳия ба қисми марказии мамлакат мавҷи калони муҳоҷирон ворид шуданд. Ин ноҳия ҳамеша минтақаи бузургтарин ва тараққиқардаи мамлакат аст. То имрӯз сохти ҳудудии хоҷагии ИМА нигоҳ дошта шудааст: Шимол бе ягон мамониат чун ноҳияи пешсафи иқтисодӣ боқӣ мондааст.

§5.2 САРЗАМИНИ АҶДОДИИ ЭСКИМОСҲО

Кадам нишондиҳандаҳо хусусияти хоси географияи ин мамлакатро муайян мекунанд? Ҳамсарҳадӣ бо ИМА барои пешрафти иқтисодиёти ин сарзамин чӣ манфиат дорад?

Мавқеи географӣ ва сарватҳои табиӣ. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон пас аз Федератсияи Русия зинаи дуюмро ишғол мекунад ва қисми шимолии қитъаи Амрикою ҷазираҳои атрофи онро (архипелаги Канадаи Арктикӣ, Ньюфаундленд ва дигарҳоро) дар бар мегирад. 2/3 ҳиссаи қаламрави он дар минтақаи субарктикӣ ва арктикӣ ҷойгир шудааст, ки барои зиндагии доимии одамон ва ғайолияти хоҷагашон он қадар мусоид нест. Ҳудуди кишварро се – уқёнус: Ором, Атлантик, Яхбастаи Шимолӣ ихота кардаанд. Ҳамсарҳадӣ дар хушкӣ бо ИМА, ки тӯли зиёдро дар бар мегирад, барои Канада аҳамияти бузург дорад. Тавассути баҳр бо Русия ва ҷазираи Гренландия сарҳади баҳрӣ дорад.

Релефаш гуногун аст: ҳамвориҳо дар ҳудуди мамлакат бартарӣ доранд. Дар ғарб системаи кӯҳҳои Кордилер тӯл кашидаанд. Қисми зиёди қаламрави мамлакат ба минтақаи шимол дохил аст, ки дар он ҷо шароити номусоиди табиӣ ғайолияти хоҷагидориро мушкил мекунад. Канада захираҳои бузурги маъдан дорад, аммо аксари онҳо дар минтақаи арктикӣ ҷойгиранд ва барои аз худ кардани онҳо шароити душвори табиӣ имконият намедихад. Мамлакат дорои захираҳои бузурги маъдани оҳан, металлҳои ранга, уран, нафт, газӣ табиӣ, намаки калий, ангишт мебошад. Аз захираҳои оби бой аст. Вай аз ҷиҳати молик будан ба дарёҳо, ки манбаи захираи бузурги гидроэнергетикӣ мебошанд, дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол мекунад. Кӯлҳо низ хеле зиёданд.

Бойигарии табиӣи дигари Канада майдони васеи ҷангалзор мебошад, ки нисфи масоҳати онро ишғол кардааст. Аз ҷиҳати захираи маҳсулоти ҷангал пас аз Русия ва Бразилия дар дунё зинаи сеюмро ишғол мекунад. Дарахтони сӯзанбарг дар таркиби ҷангалзор бартарӣ доранд. Дигар сарвати табиӣи Канада хоки ҳосилхези сиёҳзамини

ноҳияҳои ҷанубии он, вилоятҳои Аберта, Саскачеван, Манитоба мебошад.

Канада аз ҷиҳати захираҳои гуногуни ашёи хомӣ минералӣ дар байни кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон пешсаф аст.

Дар қадим дар сарзамини Канада қabilaҳои ҳинду ва эскисмосҳо, яъне аҳолии таҳҷой маскун шуда буданд, ки ҳоло шумораи онҳо хеле кам мондааст.

Қисми зиёди аҳолии кунунии Канадаро англо-канадагӣҳо ва франко-канадагӣҳо ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо сокинони дигар мамлакатҳои Аврупо: олмониҳо, италиягӣҳо, украинҳо ва дигар миллатҳо низ зиндагӣ мекунанд.

Аҳолии вилояти Квебек, ки франко-канадагӣҳо мебошанд, дар асоси конститутсияи Канада тӯли чанд сол аст талош доранд, то онҳоро ҳамчун миллат этироф кунанд ва соҳибистиқлол бошанд.

Барои ягон кишвари дунё чунин шакли маскуншавӣ, ки дар Канада мавҷуд аст, ҳос нест. Дар ин ҷо аз 10 нафар аҳоли 9 нафараш дар ҷануби кишвар, сарҳади ИМА маскун шудаанд (на дуртар аз 160 км аз сарҳади ҷанубӣ). Сабаби чунин шакл гирифтани маскуншавӣ дар кишвар, номусоидии шароити табиӣ ва ноҳияҳои шимолӣ, дертар мустамликашавии онҳо, муносибатҳои иқтисодӣ бо ИМА, шароити хуби қорӣ ва зист дар ин ҳудуд мебошад. Канада кишвари урбанизатсияшудаи дараҷаи баланд мебошад, ки зиёда аз 80%-и аҳолии он дар шаҳрҳо маскун шудаанд.

Таърихан дар Канада ду миллат: англо-канадагӣҳо ва франко-канадагӣҳо ташаккул ёфтаанд.

Зиёда аз 40% аҳолии Канадаро англо-канадагӣҳо ва 27% франко-канадагӣҳо ташкил медиҳанд.

Ҳоҷагии халқи Канада чӣ гуна инкишоф ёфтааст?

Кишвари Канада дар қатори ИМА, Чопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса ва Италия ба давлатҳои «ҳафтгона»-и бузурги саноатӣ дохил мешавад. Собиқ давлати муҳоҷирони қитъаи Аврупо Канада дар як муддати кӯтоҳ ба дастовардҳои баланди иқтисодӣ ноил шуд, ки ба ин захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ, муҳоҷирони баландиқисос, ҷалби сармояи хориҷӣ (бахусус аз ИМА) шакли демократии ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат кард. Саноати Канада дорои технологияи навин буда, 1/3 ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), 1/4 ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат, 1/3 ҳиссаи содироти мамлакатро дар бар мегирад. Хусусиятҳои фарқкунандаи саноати Канада аз дигар кишварҳои минтақа дар он аст, ки истихроҷи маъдани кӯҳӣ ва қоркарди он дар

таркиби саноат мавқеи асосиро ишғол мекунад. Канада бузургтарин таъминкунандаи бозори ҷаҳонӣ бо никел, асбест, намаки калий ва коғаз барои наشري рӯзномаву маҷаллаҳо мебошад. Дар таркиби саноат соҳаҳои металлургия, мошинсозӣ, коркарди ҷӯб, истеҳсоли селюлозаю коғаз бартарӣ доранд.

Саноати энергетикиро 35% нафт, 37% гази табиӣ, 13% ангишт, қариб 9% гидроэнергетика ва 2,4% нури атомӣ ташкил медиҳад.

Ноҳияҳои асосии истихроҷи нафт ва газ дар музофотҳои Алберта, Саскачеван ва Колумбияи Британӣ (конҳои Паембина, Редуотер ва ғайра) мебошанд. Корхонаҳои коркарди нафт дар Монреал, Сарни, Ванкувер, Эдмонтон бунёд шудаанд. Ангишт, асосан, дар ноҳияҳои ғарбӣ – музофоти Алберт, Колумбияи Британӣ ва дар шарқ дар Шотландияи Нав истихроҷ карда мешавад.

Аз ҷиҳати истеҳсоли барқ Канада ба сафи мамлакатҳои пешсафи дунё дохил мешавад. Зиёда аз 60% қувваи барқро НБО медиҳанд. Бузургтарин НБО Ла-Гранд Ривер, Черчил мебошанд. Дар музофотҳои Онтарио, Квебек, Нью-Брансуик неругоҳҳои барқи атомӣ ҷойгир шудаанд, ки 12% ҳаҷми умумии қараёни барқи мамлакатро истеҳсол мекунанд.

Кони Ки-Лейк дар шимоли музофоти Саскачеван яке аз бузургтарин конҳои уран дар ҷаҳон мебошад. Аксари конҳои маъдан дар ҷануби кишвар ҷойгир шудаанд. Дар музофоти Онтарио – конҳои Садбери (никел, мис), Элленот-Лейк, Блаинд-Ривер (уран), музофоти Квебек – Норанда (мис), Шефферфилд (маъдани оҳан), музофоти Саскачеван-Эстерхейзи (намаки калий) ҷойгир шудаанд, ки истихроҷи онҳо ба роҳ монда шудааст.

Саноати металлургияи сиёҳ зери назорати сармояи милли қарор дошта, миқдори солонаи гудошиш 13-15 млн. т. мебошад. Бузургтарин

Расми 37. Харитаи иқтисодии Канада

корхонаҳои саноати металлургияи сиёҳи Канада Гамилтон, Су-Сент-Мари, Уэлленд, Сидни мебошанд.

Саноати металлургияи ранга бештар зери таъсири сармояи хориҷӣ, бахусус ИМА ва Англия қарор дорад. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли алюмин дар ҷаҳон пас аз ИМА ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Саноати мошинсозӣ 30%-и даромади саноати қоркардро медиҳад. Соҳаҳои асосии он истеҳсоли мошинҳои нақлиётӣ мебошад, ки бо сармояи ИМА фаъолият мекунад. Ғайр аз ин мошинҳои саноати кӯҳӣ истеҳсол мекунад. Марказҳои асосии мошинсозӣ шаҳрҳои Торонто, Монреал, Гамилтон, Оттава, Галифакс ва Венкувер мебошанд. Дар заминаи захираи бойи ашёи хоми химиявӣ, саноати химия ривож ёфтааст. Кишвар аз ҷиҳати истеҳсоли нуриҳои маъданӣ дар ҷаҳон зинаи 4-умро ишғол мекунад. Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти химиявӣ шаҳрҳои Сарния, Монреал, Торонто, Ниагара – Фолс ва Китченер мебошанд.

То 80% маҳсулоти саноати кӯҳӣ ва 50% саноати қоркарди мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд. Зиёда аз 70% содироти ин маҳсулот дар кишвари ИМА амалӣ мешавад.

Ядрои саноати кишвар ду музофот – Онтарио ва Квебек ба шумор мераванд. Музофоти ҷануби Алберта анбори асосии захираҳои сӯзишворӣ ва музофоти соҳили уқёнуси Ором – Колумбияи Британиявӣ ноҳияи саноати қоркарди ҷӯб мебошанд.

Кишоварзӣ дар Канада сермаҳсул, бисёрсоҳа, пурра бо техника таъмин буда, дар таркиби он қорводорӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Кишвар аз ҷумлаи бузургтарин истеҳсолкунандаҳои гандум дар бозори ҷаҳонӣ (баъзе солҳо қариб 20% воридоти ҷаҳонии гандум ба Канада рост меояд) мебошад.

Маҳсулоти содиротии Канадаро бештар ашёи хом ташикл медиҳад. 70% содироти маҳсулот ба кишвари ИМА бароварда мешавад.

Кишоварзӣ чӣ тавр инкишоф ёфтааст? Қисми зиёди заминҳои кишт (3/4 ҳисса) ба ноҳияҳои ҷанубии кишвар рост меояд. Ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ минтақаи дашт (Саскачеван, Алберта, Мани-тоба) ва ноҳияи марказӣ (Онтарио, Квебек) мебошанд. Ҳиссаи ноҳияҳои ғарбӣ низ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Соҳаи таҳассусии ноҳияи «Минтақаи дашт» – парвариши рустаниҳои ғалладонагӣ, қорвои ширдеҳ дар шароити қароғоҳ, гӯсфандпарварӣ мебошад. Музофоти Саскачеванро «сабади нон дар Канада» меноманд. Дар нишони он се хӯшаи гандум акс ёфтааст, ки аз ин шаҳодат медиҳад. Дар минтақаи «Назди кӯлҳо» қорводорӣ бисёрсоҳа ташаккул ёфтааст, бахусус қорвои ширдеҳ, гӯштдеҳ ва парандапарварӣ. Дар соҳаи зироат сабзавотқорӣ бартарӣ дорад.

Дар ноҳияи хурдакак – қазираи Шохзода Эдуард аҳоли ниҳоят зич маскун шудааст. Соҳаи таҳассусияш кишоварзӣ буда, бо картошкапарварӣ машхур аст, ки аз ин ҷо ба дигар кишварҳои ҷаҳон картошкаи тухмӣ содирот карда мешавад. Боғдорӣ дар Шотландияи Нав (хусусан себ) ва Колумбияи Британӣ рушд ёфтааст. 50%-и қаламрави музофоти Колумбияи Британӣ барои ғайолияти кишоварзӣ мусоид аст, аммо бо соҳаи хоси худ – тоқпарварӣ ва шаробпазие, ки дар ин ҷо ба роҳ монда шудааст, дар Канада хеле машхур буда, нисбат ба Онтарио маҳсулоти он сифати баланд дорад. Ғайр аз ин дар ин ноҳия себ, нок, олуча, зардолу ва шафтолу низ парвариш мешаванд.

Дар Канада соҳаи моҳидорӣ низ рушд ёфтааст. Тахминан аз се як ҳиссаи моҳидорӣ ба Колумбияи Британиявӣ рост меояд, бахусус навъҳои қиматбаҳои саноатӣ – лосос ва палтуся, вале ноҳияи асосии моҳидорӣ соҳилҳои уқёнуси Атлантик мебошад.

Барои Канада ҳамчун як давлати дорои ҳудуди ниҳоят васеъ ва аҳолии кам нақлиёт ва рушди он хусусиятҳои ба худ хос дошта дар пешрафти хоҷагӣ нақши ниҳоят бузург мебозад. Кӯлҳои Бузург ва дарёи Лаврентияи Мукаддас барои пешрафти нақлиёти обӣ шароит фароҳам овардаанд. Дар аксар ноҳияҳои кишвар роҳҳои нақлиётӣ амалан вучуд надоранд (хусусан ноҳияҳои шимолӣ). Роҳҳо бештар дар ноҳияҳои сарҳадӣ, ки нисбатан сараҳоли буда саноат хуб инкишоф ёфтааст, бунёд шудаанд. Аз ҷиҳати боркашонӣ мавқеи аввалро нақлиёти роҳи оҳан ва дар мусофиркашонӣ нақлиёти автомобилӣ ишғол мекунанд. Дар баробари ин нақлиётҳои баҳрӣ, ҳавоӣ низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Таффовутҳои дохилӣ. Сохти мустамликавӣ, шароити гуногуни табию таърихӣ дар сохти хоҷагидорӣ мамлакат ба таври равшан аён аст.

Минтақаҳо вобаста ба хусусиятҳои худ чунинанд: 1) ноҳияҳои рушдёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ҳудудҳои кам азхудшуда ё умуман азхуднашуда аз нуқтаи назари хоҷагидорӣ.

Ноҳияи аз ҷиҳати иқтисодии сиёсӣ рушдёфта асосан ду музофот – Онтарио ва Квебекро дар бар мегирад.

Ноҳияи нав азхудшуда (ноҳияҳои Шимол ва Ғарбӣ) чун анъана ба коркарди захираҳои ашёи хоми табиӣ таҳассус ёфтааст.

Ноҳияи Шимолу ғарбии Арктика, ки шароити ниҳоят мушкили табиӣ дорад, азхудкунии онро душвор мегардонад ва қариб, ки куллан барои истехсолот то ҳол истифода намешавад.

Агарчи дар тақсимоти географии байналмилалии меҳнат соҳаи тахассусии Канадаро содироти ашёи хоми маъданӣ, энергетика, маҳсулоти ҷангал ва кишоварзӣ муайян мекунанд, вале ин кишвари рушдёфта аст.

Инро бояд дар хотир дошт!

Канада: Шароит ва сарватҳои табиӣ, франко-канадагӣ, англо-канадагӣ, ноҳияҳои дараҷаи баланди тараққиёт, ноҳияҳои нав азхудшуда, ҳудудҳои то ҳол хуб азхуднашуда.

Савол ва супориш.

1. Хусусиятҳои фарқкунандаи ҷойгиришавии географии Канада кадомҳоянд?

Инро ман медонам.

2. Таркиби аҳолии он чӣ гуна аст?

3. Шароит ва сарватҳои табиӣ, проблемаҳои географияи экологии кишварро тавсиф диҳед.

4. Кадом соҳаҳо дар таркиби саноат мавқеи асосиро ишғол мекунанд?

5. Кадом омилҳо сабаби нобаробар ҷойгиришавии аҳоли шудаанд?

Инро ман метавонам.

1. Дар харитаи контури пойтахт, қонҳои калонтарини маъдан, марказҳои бузурги саноати Канадаро тасвир кунед.

2. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи сохти давлатдории ИМА ва Канада кадомҳоянд?

3. Хусусиятҳои этникии таркиби аҳолии ИМА ва Канада кадомҳоянд? Кадом хусусиятҳои монандро доранд?

4. Соҳаҳои тахассусии байналмилалии ИМА ва Канадаро номбар кунед.

5. Яке аз музофотҳои Канадаро «сабади нон» меноманд. Ин кадом музофот аст? Барои чӣ онро чунин ном мебаранд?

Оё медонед?

1. Соли 1976 дар Торонто 553,34 м ба андозаи манораи телевизионӣ сохтанд, ки дар ҷаҳон яке аз баландтарин иншооти мавҷпаҳнкун ба шумор меравад ва рамзи шаҳри Торонто аст.

2. 40% аҳолии шаҳри Торонто дар дигар кишварҳо таваллуд шудаанд.

3. Мувофиқи маълумоти СММ Торонто аз ҳама сермиллаттарин шаҳри дунё мебошад.

4. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли ҷӯб ба сари ҷар як нафар аҳоли (6-7 м³ дар як сол) дар дунё ҷойи аввалро ишғол мекунанд. Дар кишвар зиёда аз 1,5 ҳаз. корхонаи коркарди ҷӯб мавҷуд аст. Бештари онҳо дар музофоти Колумбияи Британӣ ҷойгир шудаанд. Дар ҷаҳон бузургтарин комбинати истеҳсоли селюлозаю коғаз дар Канада сохта шудааст. Ин кишвар қариб 40% коғази рӯзномаҳоро дар ҷаҳони хориҷ истеҳсол

мекунад ва 60% содироти онро таъмин мекунад. Дар ИМА аксари рӯзнамоҳо дар коғази истехсоли Канада чоп мешаванд.

***Хулоса.** Канада дорои масоҳати бузург ва шароити гуногуну захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ мебошад. Дар нимаи дуюми асри XX байни ИМА ва Канада комплекси ягонаи хоҷагӣ таъкил шуд. Интеграция дар Амрикои Шимолӣ аз авҷ гирифтани ҷалби сармояи амрикоӣ ба Канада оғоз ёфт, ки дар неширафти он тиҷорати хусусӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Барои ширкатҳои амрикоӣ таъмин кардани саноат бо ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр муҳим аст. Интеграцияи байнидавлатӣ боиси рушди хоҷагии халқ ва иқтисодиёти Канада шуд.*

§5.3 АМРИКОИ ЛОТИНӢ

Хусусиятҳои хоси табиат ва аҳолии минтақа кадомҳоянд? Чаро дараҷаи рушди давлатҳои Амрикои Лотинӣ нисбат ба мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Осиё ва Африқо фарқ мекунад? Сабаб дар чист?

Амрикои Лотинӣ тамоми Амрикои Ҷанубӣ, як қисми Амрикои Шимолӣ, ба самти ҷануб аз дарёи Рио-Гранд, аз ҷумла Мексика, Амрикои Марказӣ, инчунин кишварҳои ҷазиравии ҳавзаи баҳри Карибро дар бар мегирад.

Амрикои Лотинӣ хусусиятҳои хоси ҷойгиршавии географии худро дорад. Он дар байни уқёнусҳои Ором ва Атлантик ҷойгир аст, ки ин уқёнусҳо тавассути канали Панама пайваст шудаанд. Роҳи баромад ба Уқёнуси Ҷаҳонӣ барои мамлакатҳои минтақа (ғайр аз Боливия ва Парагвай) на танҳо дар робитаҳои байни кишварҳои дохили минтақа, инчунин дар алоқаҳои байни мамлакатҳои минтақаҳои қитъаҳои дигар нақши бузург дорад.

Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ Амрикои Лотинӣ ба худуди васеъ тӯл кашида аз биёбонҳои субтропикии нимкураи Шимолӣ то минтақаи муътадили нимкураи Ҷанубӣ, минтақанокии амудӣ (вертикалӣ), мавҷудияти силсилақӯҳҳои Анд, пастиҳои ниҳоят васеъ ва суфақӯҳҳо вобастагӣ дорад.

Минтақа захираҳои бузургӣ табиӣ дорад. Аз ҷиҳати таъмин будан бо захираҳои об Амрикои Лотинӣ дар ҷаҳон зинаи аввалро ишғол менамояд. Солҳои охир истифодаи захираҳои бойи гидроэнергетикӣ авҷ гирифт. Дар сарҳади Парагвай ва Бразилия яке аз калонтарин комплекси гидроэнергетикӣ дар дунё дар дарёи Парана сохта шудааст. Заминҳои нисбатан серҳосил дар пасти Ла-Плата (Пампа) паҳн шудаанд. Ҷангалзори ҳамешасабзи тропикӣ майдони васеъро

ишғол мекунад, ки солҳои охир масоҳати он бо суръати баланд маҳдуд шуда истодааст.

Дар таркиби замини Амрикои Лотинӣ бешазор бартарӣ дорад (50%).

Амрикои Лотинӣ аз маъданҳои табиӣ бой аст. Бахусус захираҳои нафти Мексика, Венесуэла, Эквадор; маъдани оҳани Бразилия, Венесуэла, Боливия, бокситҳои Ямайка, Суринам, Бразилия, миси Чили, Перу, Мексика ва ғайра.

Амрикои Лотинӣ минтақаҳои дар бар мегирад, ки бо захираҳои об, замин ва ашёи хоми минералӣ таъмин мебошанд.

Аҳолии Амрикои Лотинӣ чӣ гуна хусусиятҳои хоси худро дорад?

Таркиби этникии аҳолии Амрикои Лотинӣ ниҳоят гуногун аст. Аҳолии таҳҷойии ин минтақа халқият ва миллатҳои гуногуни ҳиндуҳои маҳаллӣ мебошанд. Дар натиҷаи ба мустамлика табдил додани кишварҳои минтақа, баробари афзудани креолҳо (наслҳои аслии испаниҳо), шумораи метисҳо низ афзуд (метисҳо дар натиҷаи омехташавии сафедпӯстҳо бо ҳиндуҳои маҳаллӣ пайдо шуданд). Мустамликадорон барои кор дар майдони киштзорҳои зироатҳои тропикӣ аз Африко зангиҳои ғуломро оварданд. Омехташавии аврупоӣҳо бо зангиҳо боиси ба вучуд омадани халқиятҳои гурӯҳи мулатҳо шуд. Як гурӯҳ ғуломони зангӣ, ки ба қори ниҳоят пурмашаққат тоб намеоварданд, ба дохили бешазорҳо гурехта, бо қabilaҳои ҳиндуҳо якҷоя мешуданд. Омехташавии онҳо боиси ба вучуд омадани қabilaҳои гурӯҳи самбо шуд. Ҳиссаи зиёди ҳиндуҳои бумӣ дар Боливия (зиёда аз 60%) ва Гватемала (50%) маскун шудаанд. Барои кишварҳои минтақаи Амрикои Лотинӣ суръати баланди афзоиши табиӣ аҳоли хос аст.

Дарачаи урбанизатсия (шаҳринавии аҳоли) дар минтақа баланд аст. Дар Амрикои Лотинӣ зиёда аз 40 шаҳри дорои беш аз миллион нафар аҳоли мавҷуданд, аз ҷумла қорҳои онҳо ба даҳгонаи бузургтарин агломератсияҳои қаҳон ворид мешаванд. Ин агломератсияҳо – Мехико, Сан-Паулу, Буэнос-Айрес, Рио-де-Жанейро мебошанд.

Минтақаи Амрикои Лотинӣ чӣ гуна сохти хоҷагӣ дорад?

Солҳои охир дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои Амрикои Лотинӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Диктатураи ҳарбӣ, ки дар идора намудани як қатор мамлакатҳо даст дошт, мавқеи худро аз даст дода, ҷойи онро ҳокимияти интихобии демократӣ ишғол кард. Иқтисоди бозорӣ иқтисодиёти давлатҳоро ба низом дароварда, нишонаҳои пешрафти он муайян шуда истодааст. Сатҳи камбизоатӣ дар таркиби аҳоли тағйир ёфт. Ҳоло вазъи иқтисодии мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ бештар ба ҳамсояи пуриқтисодӣ онҳо, яъне ИМА вобастааст. Аз нисф зиёди сармоягузори ин мамлакат, бахусус ба

Расми 38. Канали Панама

ҳамин минтақа рост меояд. Аз ҳамин ҷост, ки ИМА зиёда аз 70% ашёи хоми зарурии худро аз ҳамин мамлакатҳо мегирад (аз ҷумла нафт ва маъданҳои металлуро). Симои саноати минтақаро давлатҳои Бразилия, Мексика, Аргентина, қисман Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу таҷассум мекунанд.

Хусусияти хоси хоҷагии давлатҳои Амрикои Лотинӣ афзудани ҳиссаи саноат дар иқтисодиёти онҳо мебошад.

Дар баробари афзудани соҳаҳои саноати коркард дар таркиби хоҷагии аксар мамлакатҳои минтақа, мавқеи асосиро саноати маъдани кӯҳӣ ишғол мекунанд (баҳусус ашёи хоми маъданӣ ва нафт). Ҷаҳиш дар пешрафти соҳаҳои саноати коркард ба «сегонаи бузург» – Бразилия, Мексика, Аргентина рост меояд, ки ба қатори кишварҳои нави саноатӣ

мансубанд. Дар давлатҳои Амрикои Марказӣ, хавзаи баҳри Кариб, Боливия, Парагвай ва дигар давлатҳо дар соҳаҳои саноати ӯроқворӣ ва сабук бартарӣ доранд.

Амрикои Лотинӣ яке аз бузургтарин содиркунандаҳои ашёи хоми саноатӣ (пеш аз ҳама нафт, маъдани металлҳои сиеҳ ва ранга) дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Аз ҷиҳати содироти нафт давлатҳои Мексика ва Венесуэла, мис Чили, қалъагӣ Боливия, боксит Ямайка ва Суринам, маъдани оҳан Бразилия, руҳи сурб Перу пешсаф мебошанд. Аз дигар маҳсулот пахта (Бразилия), гӯшт, пашм, пӯст (Аргентина, Уругвай), қанд (Бразилия, Куба, Вест-Индия) низ ба хориҷа бароварда мешаванд.

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори беруна боиси ба вучуд омадани шахр-бандарҳо шудааст. Аз ҷумла шахрҳои Буэнос-Айрес, Монтевидео, Гавана. Дар аксар мамлакатҳои минтақа соҳаи асосии истеҳсолиро кишоварзӣ ташкил мекунад, ки қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат дар он банд аст. Албатта, бо истифода аз «инкилоби сабз» хоҷагиҳои фермерии калони давлатҳои Мексика, Бразилия, Аргентина, Колумбия маҳсулнокии соҳаҳои кишоварзиро боло бурданд, аммо дар кишварҳои Гаити, Гватемала, Салвадор, Боливия дастовардҳо кам ба назар мерасанд ва муносибатҳои нимфеодалӣ афзоиши босуръати аҳоли боиси қафомонии соҳаҳои кишоварзӣ шудааст.

Зироаткорӣ дар таркиби кишоварзӣ мавқеи аввалро ишғол мекунад. Таркиби соҳавии зироаткорӣ дар мамлакатҳои алоҳида аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан дар Бразилия қаҳва, найшакар ва соя, дар Колумбияи Гватемала, Салвадор, Коста-Рика қаҳва, дар Эквадор, Гондурас ва Панама банан, дар Гайана, Ҷумҳурии Доминикан ва Куба найшакар, дар Мексика ҷуворимакка (манса), дар Перу ва Никарагуа пахта бартарӣ доранд. Нохияҳои асосии чорводорӣ водии дарёи Ла-Плата, худуди мамлакатҳои Аргентина ва Уругвай мебошанд. Вобаста ба шароити табиӣ чорводорӣ дар минтақа тамоили хос пайдо кардааст. Аслан дар атрофи Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва доманакӯҳҳои Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лама парвариш карда мешаванд.

Яке аз монетаҳои, ки барои рушди иқтисодиёти минтақа таъсири бад мерасонад, мавҷуд набудани нақлиёти ҳозиразамон мебошад. Сабаби асосии ин алоқаҳои суст байни кишварҳои минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ аст (танҳо 5% савдои дохилии минтақа тавассути роҳҳои хушкӣ амалӣ мегардаду ҳалос). Роҳҳои оҳан ва автомобилгард аз аввал барои боркашонӣ то бандарҳо ба нақша гирифта шуда буданд. Аз ҳама муҳимтарин шохроҳ, ки аҳамияти ҳудро то ҳол нигоҳ доштааст, шохроҳи Панамрико аст, ки аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес тавассути пойтахтҳои ҳамаи давлатҳои минтақа (ғайр аз Гайана, Гвиана ва Суринам) тӯл кашидааст ва магистрالي Трансамазонка мебошад.

Расми 39. Харитаи иқтисодии Амрикои Лотинӣ

Наклиёти кубурӣ бештар дар Венесуэла (узви ОПЕК) инкишоф ёфтааст. Дар дарёҳои ҳавзаи Ла-Плата, Амазонка, Ориноко, Рио-Гранд ва дигарҳо наклиёти дарёӣ ба таври доимӣ истифода бурда мешавад, аммо нақши асосиро дар робитаҳои иқтисодии берунаи кишварҳои минтақа (ғайр аз Мексика) наклиёти баҳрӣ мебозад.

Агарчи Амрикои Лотинӣ ба минтақаҳои рӯ ба инкишоф дохил мешавад, аммо дараҷаи рушди иқтисодии он дар даҳсолаи охир ба таври назаррас афзуд ва кишварҳои Бразилия, Аргентина ва Мексика босуръат тараққӣ карда истодаанд, ки онҳо ба қатори мамлакатҳои саноатии нав ворид мешаванд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Амрикои Лотинӣ – креолҳо, метис, самбо, мулатҳо. хочагии содиротӣ, шохроҳи Панамрикоӣ, магистрaли Трансамaзонкa.

Савол ва сунории.

1. Чарo ин минтaқарo Амрикои Лотинӣ меноманд?

Инро мaн медонам.

2. Кадом давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба баҳр роҳи баромад надоранд?
3. Амрикои Лотинӣ аз кадом намуди захираҳои табиӣ бой аст?
4. Дар таркиби аксар кишварҳои минтaқa кадом соҳаи саноат бартарӣ дорад? а) соҳаи истихроҷ; б) соҳаи коркард.
5. Дараҷаи баланди урбанизатсияи давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба чӣ вобастааст? Сокинони шаҳр ба кадом проблемаҳо дучор мешаванд?.
6. Ноҳияҳои саноатии кишварҳои минтaқарo тавсиф диҳед.
7. Мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ чӣ гуна хусусиятҳои хоси хочагии худро доранд?

Инро мaн метавонам.

1. Ҷиҳатҳои мусбат ва манфии сарҳади наздик доштани аксар кишварҳои Амрикои Лотинӣ ба ИМА дар чист?
2. Чарo дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Амрикои Лотинӣ аксари кишварҳо дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ доранд? Инро маънидод кунед.
3. Дар харитаи контурӣ: а) давлатҳои Амрикои Лотиниро бо пойтахтҳоиашон; б) маъданҳои табиии минтaқa тасвир кунед.
4. Миллатҳои минтaқарo аз рӯйи таркиби этникӣ ва пайдоиши антропология ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.
5. Аксар миллату халқиятҳои Амрикои Лотинӣ тамаддуни қадима доранд. Мавод ғирд оварда, дар бораи онҳо маълумот диҳед.

Хулоса. Рушди босуръати саноат дар Амрикои Лотинӣ аз нимаи дууми асри XX оғоз меёбад. Дар ибтидо мақсади асосии индустриализатсия таъмин намудани бозори дохилӣ бо маҳсулоти худӣ буд. Чунин модули иқтисодӣ барои рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, бахусус маҳсулоти талаботи аввалиндараҷа мусоидат кард. Хусусияти воридотӣ доштани маҳсулотро, рақобатпазир будани он дар бозори ҷаҳонӣ иваз кард. Дар таркиби саноат мавҷеи асосиро саноати мошинсозӣ ва химия ишғол мекунад. Дар ҷойгиршавии корхонаҳои саноатӣ тағйирот ба амал наомад. Онҳо чун пештара дар шаҳрҳои бузург, ноҳияҳои соҳилӣ ва мавзеи истихроҷи маъданҳои табиӣ муттаҳид шудаанд.

Тафовутҳои дохилии минтaқаи Амрикои Лотинӣ. Амрикои Лотинӣ ба кадом зерминтaқa ҷудо мешавад? Кадом хусусиятҳои фарқкунанда дорад?

Чун анъана Амрикои Лотиниро ба минтақаи ҳавзаи баҳри Кариб, давлатҳои Анд ва минтақаи Атлантик (минтақаи ҳавзаи Амазонка ва пасти Ла-Плата) чудо мекунад.

Ба минтақаи ҳавзаи Кариб давлатҳои Мексика, ноҳияи Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия дохил мешаванд. Давлати Мексика бештар муваффақ шудааст, ки ҳокимияти кишвар сиёсати худро ба аз худ намудани захираҳои табиӣ нигаронидааст. Яке аз соҳаҳои муҳимтарини саноат истихроҷ ва коркарди газ (соҳилҳои халиҷи Мексика) мебошад. Мамлакат аз ҷиҳати истеҳсоли нукра дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Марказҳои асосии саноатии он шаҳрҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалаха мебошанд. Мексика ақида ва усулҳои «Инкилоби сабз»-ро пурра дастгирӣ ва амалӣ кард, ки ин боиси пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ шуд. Мексика яке аз кишварҳои муҳими туристӣ мебошад.

Пойтахти Мексика шаҳри Мехико дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумора ва зичии аҳолии яке аз аввалинҳо мебошад. Шумораи аҳолии он зиёда аз 25 млн нафар буда, шаҳр аз уқёнус ва баҳрҳо дур ҷойгир шудааст ва бо суръати баланд инкишоф меёбад, ки ин боиси норасоии оби ошомиданӣ ва дигар проблемаҳо шудааст. Ҳамасола аҳолии шаҳр аз ҳисоби сокинони деҳот, ки барои беҳтар кардани шароити зист ба ин ҷо мекуҷанд, зиёд мешавад. Бинобар ин дар шаҳр бунёди биноҳои истиқоматӣ ва корхонаи иҷтимоӣ-маишӣ, оби нӯшокӣ, нақлиёт ва обпарто (канализатсия) проблемаи асосӣ шудааст.

Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия ноҳияҳои кишоварзӣ буда, истеҳсоли найшакар, банан, қавва, ананас ва ғайра соҳаҳои тахассусии онҳо мебошанд.

Парвариши найшакар дар Амрикои Марказӣ хусусияти содиротӣ дорад.

Тахассуси баъзе давлатҳои ҷазиравиро соҳаҳои саноати коркарди нафт ташкил мекунад, ки дар заминаи ашёи хоми воридотӣ, кувваи кории арзон ва сиёсати рушди кишварҳои сусти инкишофефта ба роҳ монда шудааст. Бузургтарин корхонаҳои коркарди нафт дар микёси ҷаҳон дар ҷазираҳои Верчин (ИМА), Багам, Кюрасао, Тринидад, Аруба бунёд шудаанд.

Боигариҳои беҳамтои табиӣи Амрикои Марказӣ (хусусан ҷазираҳои Вест-Индия) соҳилҳо, манзараҳои зебои табиӣ ва иқлими мусоид мебошанд. Минтақа яке аз ноҳияҳои ҷолиби туристӣ дар ҷаҳон башумор меравад.

Давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб – минтақаи истихроҷ ва коркарди нафту газ дар ҷаҳон, яке аз бузургтарин ноҳияҳои парвариши рустаниҳои тропикӣ ва туризми байналмилалӣ мебошад.

Давлатҳои минтақаи Анд. Минтақа ҳудуди дарозтарин системаи кӯҳӣ дар ҷаҳон (кариб 9 ҳаз. км) ва яке аз баландтарин минтақаи кӯҳии ҷаҳон – кӯҳҳои Андро дар бар мегирад. Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Боливия, Перу ва Чили дар ин минтақа воқеанд. Кӯҳҳо барои ҳамкориҳои иқтисодӣ байни мамлакатҳо ва омехташавии халқиятҳои минтақаи Анд монеа эҷод мекунанд.

Дар маҷмӯъ давлатҳои минтақаи Анд дорои хусусиятҳои хоси хоҷагии худ буда, дар бозори ҷаҳонӣ мавқеъ доранд. Масалан барои Венесуэла ва Эквадор истихроҷи нафт, Чили ва Перу-мис, Боливия – қалъагӣ соҳаҳои таҳассусӣ мебошанд.

Истеҳсоли мис барои давлати Чили соҳаи таҳассусии байналмилалӣ мебошад.

Барои мамлакатҳои минтақаи тропикӣ кишоварзии плантатсионӣ (қаҳва, банан, найшакар) хос аст. Перу ягона давлати рӯ ба инкишоф дар ҷаҳон мебошад, ки моҳидорӣ соҳаи таҳассусӣ ва муҳимтарини хоҷагии халқи он аст.

Минтақа тафовутҳои ниҳоят гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Масалан яке аз мамлакатҳои нисбатан рушдёфта на танҳо дар ҳудуди минтақаи Анд, балки дар тамоми Амрикои Лотинӣ, Венесуэла мебошад. Дар он ҷо ғайр аз истихроҷ ва коркарди нафт, соҳаҳои гидроэнергетика, истихроҷи маъдани оҳан, металлҳои ранга ва машинсозӣ рушд ёфтаанд.

Венесуэла аз ҷиҳати захираи нафт дар ҷаҳон ба даҳгонаи аввал дохил мешавад.

Системаи кӯҳҳои Анд ба шароити табиӣ давлатҳои минтақа, ба соҳаҳои таҳассусии хоҷагии халқи онҳо низ таъсири ниҳоят бузург расонидааст.

Минтақаи ҳавзаи Атлантик яке аз ноҳияҳои дорои ҳудуди васеъ дар Амрикои Лотинӣ мебошад, Бразилия, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Суринам, Гайяна ва Гвианаро дар бар гирифтааст.

Доир ба давлатҳои Бразилия ва Аргентина дар алоҳидагӣ маълумот медиҳем. Соҳаи таҳассусии хоҷагии халқи Давлатҳои Уругвай ва Парагвай равияи аграрию – содиротӣ мебошад.

Асоси иқтисодиёти давлатҳои Суринам ва Гайяна истихроҷи бокситҳо аст. Гвиана асосан кишвари кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар қаламрави он космодроми Фаронса воқеъ шудааст ва аз ҳисоби он даромади иловагӣ ба даст меорад.

Инро бояд дар хотир дошт!

Минтақаи ҳавзаи баҳри Кариб, Анд, Атлантик, кишоварзии плантатсионӣ.

Савол ва супориш.

1. *Аз атлас ва харитаҳо истифода бурда, ҷойгиришавии нафт, газ, маъдани оҳан, метали рангаро дар қаламрави минтақа ёбед ва онҳоро тавсиф диҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Қадам давлатҳо ба минтақаи ҳавзаи Кариб, Анд ва Атлантик мансубанд?*

3. *Зичии миёнаи аҳоли дар Амрикои Лотинӣ чанд нафарро ташкил медиҳад?*

4. *Дар давлатҳои минтақаи Анд қадам миллатҳо бартарӣ доранд?*

Инро ман метавонам.

1. *Шароит ва сарватҳои табиӣи Венесуэла чӣ гуна ба фаъолияти хоҷагии он таъсир мерасонанд? Ҷавобҳои худро дар шакли нақша нависед.*

2. *Дар харитаи контури тафовутҳои дохилии минтақаҳои Амрикои Лотиниро тасвир кунед.*

Шароит ва сарватҳои табиӣ	Соҳаҳо
----------------------------------	---------------

Оё медонед?

1. Аз 33 давлати соҳибистиклоли минтақаи Амрикои Лотинӣ дар 18 давлат забони давлатӣ испанӣ (63% аҳолии минтақа), дар Бразилия португалӣ (34% аҳолии минтақаро ташкил медиҳад) ва 3% аҳолии боқимонда, ки дар мамлакатҳои на он қадар бузург зиндагӣ мекунанд бо забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва голландӣ муошират мекунанд.
2. Аз ҳама дарозтарин роҳи автомобилӣ дар дунё шоҳроҳи Панамрикоӣ мебошад, ки сохтмони он соли 1930 оғоз ёфта, пойтахти аксар кишварҳои минтақаи Амрикои Лотиниро бо ҳам мепайвандад. Ин роҳ 33 ҳаз. км дарозӣ дошта, аз сарҳади ИМА бо Мексика то Буэнос-Айрес тӯл кашидааст. Аз канали Панама тавассути пуле, ки онро «пули Амрико» меноманд, мегузарад.
3. Шаҳри Ла-Плас пойтахти давлати Боливия дар баландии 3630 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудааст ва аз ҳама баландтарин пойтахт дар дунё мебошад. Баъзе деҳаҳо дар кӯҳсори Анд дар баландҳои 4500-5000 м ҷойгир шудаанд. Дар охири асри XIX, дар Перу дар баландии 4800 м роҳи оҳан сохта шуд, ки дар дунё аз ҳама баландтарин мебошад.

4. Номи давлатҳои Гватемала, Никарагуа, Панама, Куба, Ямайка, Перу, Парагвай, шахрҳои Мехико, Гуаякил, Пернамбуку, Тегусигалпа решаашон аз забони ҳиндуҳо гирифта шудааст. Номгузориҳои онҳо дар объектҳои табиӣ, ба монанди вулкани Орисаба, Попокатепел, кӯли Маракайбо ва Титикака, дарёи Парана ва Ориноко, нимҷазираи Юкатан, биёбони Атакама ва ғайра нигоҳ дошта шудааст.
5. Соли 1545 дар Боливия кони нукра кушода шуд. Пас аз як сол дар ин ҷо шаҳри Потоси бунёд гардид. То миёнаи асри XVIII нисфи истихроҷи ҷаҳонии нукра ба кони Потоси рост меомад. Дар асри XX Потоси ба маркази истихроҷи маъдани қалъагӣ, волфрам ва сурма табдил ёфт.

§5.4 МАМЛАКАТИ ФУТБОЛИ МУОСИР ВА СОДИРОТИ ҚАҲВА

Шумо кадом хусусиятҳои хоси ин мамлакатро медонед, ки он дар байни дигар давлатҳо бо ин хусусиятҳо фарқ мекунад?

Оё ин давлатро ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохил кардан мумкин аст?

Бузургтарин мамлакати Амрикои Лотинӣ аз ҷиҳати масоҳат (8,5 млн.км²) ва шумораи аҳоли (қариб 200 млн нафар) Бразилия мебошад, ки ба уқёнуси Атлантик роҳи баромади фарох дорад. Он дар қисми шарқӣ ва марказии Амрикои Лотинӣ ҷойгир шудааст. Қисми шимолии он пастиҳои Амазонкаро дар бар мегирад, ки то ҳол пурра аз худ нашудааст. Нохияи нисбатан хуб азхудшуда, қисми соҳилии он мебошад. Нохияҳои дохилӣ ва суфакӯҳи Бразилия низ пурра аз худ нашудаанд.

Бразилия аз ҷиҳати шумораи аҳоли ба қатори панҷ давлати аввалини дунё дохил аст. Аз ҷиҳати ҷамъоварии қаҳва ва қанде, ки аз найшакар истеҳсол мешавад, дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад. НБО Италия дар дарёи Парана дар сарҳади Бразилия ва Парагвай сохта шудааст, ки 12 млн квт/соат иқтидор дошта, дар ҷаҳон аз ҷиҳати иқтидор дар зинаи дуюм меистад.

Бразилия аз маъданҳои табиӣ бой буда, аз ҷиҳати захираи маъдани оҳан, рутила, ниобия, берил, апатит, боксит, тилло, марганец ва асбест дар ҷойи аввал аст. Ғайр аз ин, дар қаламрави он захираҳои зиёди титан, кобальт, волфрам, фосфорит, уран, мис, никел, молибден, хром, алмос ва ғайра ёфт шудаанд. Бразилия яке аз таъминкунаандаҳои бозори ҷаҳонӣ (хусусан ИМА) бо ашёи хоми минералӣ мебошад, ки

он аҳамияти стратегӣ дорад (ниобия, бериллия, тантал, сиркони ва уран). Мамлакат бо захираҳои бойи об, замин ва чарогоҳҳо дар ҷаҳон шухрат дорад. Шароити мусоиди иқлим барои парвариши рустаниҳои минтақаи тропикӣ – қаҳва, какао, найшакар, банан, ананас ва ғайраҳо имконият фароҳам овардааст.

Ватани аслии қаҳва Африқо аст, аниқтараи Эфиопия. Пас аз ворид намудани он ба Амрикои Чанубӣ (соли 1718), қаҳва дар Бразилия ватани дуҷуми худро ёфт. Талаботи ниҳоят зиёд ба қаҳва дар он замонҳо боиси бунёди шудани шаҳрҳои нав гардида, аксар соҳаҳои иқтисодиёти кишварро сармоягузорӣ мекард. Бразилия ҳар сол 2/3 ҳиссаи қаҳваро дар ҷаҳон истеҳсол мекунад. Харидори асосии он ИМА, кишварҳои нимҷазираи Скандинавия, Олмон, Туркия мебошанд.

Аҳоли. Аҳолии он тахминан 1/3 ҳиссаи нуфуси Амрикои Лотиниро ташкил медиҳад. Мамлакат дар ҷаҳон аз ҷиҳати шумораи аҳоли дар зинаи панҷум меистад. Таркиби этникитикии аҳолии Бразилия ниҳоят мураккаб аст. 54,7%-и он аз аврупоӣҳо, 5,9% африқоӣҳо ва боқимонда намоёндагони наҷоди муғулоидҳо (ҳиндуҳо) ва халқиятҳои омехта – мулатҳо, метисҳо ва самбо иборат мебошад. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 км² 20 нафарро ташкил медиҳад. Аз нисф зиёди аҳолии мамлакат дар минтақаи соҳилӣ маскун шудаанд, ки он тақрибан 7%-и ҳоки кишвар аст. Аммо ноҳияҳои шимолӣ ва ғарбӣ (Амазония) камаҳолианд. Зичии аҳоли дар он ҷо дар 1 км² ба камтар аз 1 нафар рост меояд. Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти Бразилия захираҳои кории он мебошад. Шумораи аҳоли бо суръати баланд афзуда, кишварро мунтазам бо қувваи корӣ таъмин мекунад. Зиёда аз 80% аҳоли дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Бахусус қисми зиёди аҳоли дар шаҳрҳои бузург Сан-Паулу ва Рио-де-Жанейро ҷамъ шудаанд. Ин ду агломератсия бо суръати баланд ба якдигар наздик шуда истодаанд. Олимон бар ин ақидаанд, ки солҳои наздик ин агломератсияҳо бо якдигар пайваста шуда, яке аз мегаполисиҳои бузургтаринро дар асри XXI ба вуҷуд меоранд.

Дараҷаи тахассусии аҳолии қобили меҳнат дар Бразилия то ҳол паст аст.

Дар Бразилия истеҳсолот чӣ гуна суръат гирифт?

Дар нимаи дуҷуми асри XX Бразилия монанди дигар кишварҳои рӯ ба инкишоф соҳаҳои саноатро тараққӣ дод ва дар натиҷа ба яке аз давлатҳои саноатӣ табдил ёфт.

Дар тӯли якчанд даҳсола дар Бразилия рушди саноат бо технологияи ҳозиразамон ба роҳ монда шуд ва яку якбора ҳаҷми маҳсулоти содироти он афзуд.

Пеш гирифтани саноатикунонӣ боиси рушди соҳаҳои металлургияи сиёҳ, нафтухимия, мошинсозӣ ва ғайра шуд. Ҳаҷми истеҳсоли автомобил, киштӣ, электротехника ва электроника, техникаи ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои саноат афзуд.

Соҳти хоҷагии Бразилия (%)

Соҳаҳо	Ҳиссаи аҳоли дар ин соҳаҳо	Маҳсулоти истеҳсолшуда (ММД)
Кишоварзӣ	20	6
Саноат	14	27
Хидматрасонӣ	60	67

Соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти саноатӣ дар Бразилия автомобилсозӣ, саноати аэроқайҳонӣ ва электроника маҳсуб меёбанд. Истеҳсоли автомобилҳо дар филиалҳои ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ «Фолксваген», «ФИАТ», «Ценерал Моторс» ва «Форд» ба роҳ монда шудааст.

Автомобил дар содироти кишвар яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намуда, қисми зиёди он ба мамлакатҳои ҳамсояи воқеъ дар Амрикои Лотинӣ содир карда мешавад. Бразилия аз ҷиҳати истеҳсоли ҳавопаймо ба қатори мамлакатҳои пешсафи ҷаҳон дохил аст. Ширкати «Эмбраер» дар ҷаҳон пас аз ширкатҳои самолётсозии «Боинг»-и амрикоӣ, «Эрбас»-и аврупоӣ ва «Бомбарде»-и Канада ҷойи чорумро ишғол менамояд. Маркази асосии саноатии Бразилия ноҳияи ҷанубу шарқӣ мебошад, ки нисбат ба дигар ноҳияҳо рушдёфта буда, секунҷаи Сан-Паулу, Рио-де-Женейро ва Белу-Оризонтиро дар бар мегирад.

Бразилия яке аз абаркудратҳои ҷаҳон дар соҳаи кишоварзӣ буда, аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ пас аз Чин, ИМА ва Ҳиндустон дар зинаи чорум меистад ва дар истеҳсоли қаҳва, найшакар, соя, афлесун, гӯшт яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Бразилия дар таркиби кишоварзии ҷаҳон (2015)

Ҷой дар ҷаҳон		
Якум	Дуюм	Сеюм
Найшакар	Ананас	Ҷуворимакка
Қаҳва	Соя	Истеҳсоли гӯшт
Афлесун ва афшураи он	Саршумори чорвои калони шохдор (гов)	Саршумори хук
	Лӯбиё	Паранда

Расми 40. Ноҳияҳои иқтисодии Бразилия

Вобаста ба гуногунии шароити табиӣ, аҳоли ва сохти хоҷагӣ қаламрави Бразилияро ба 5 минтақаи иқтисодӣ ҷудо мекунанд.

Минтақаи иқтисодии Ҷанубу Шарқ қадимтарин ноҳия буда, ядрои иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар ҳудуди он $\frac{4}{5}$ ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол карда мешавад. Шаҳри Сан-Паулу, ки дар ҳудуди ин минтақа ҷойгир аст, бузургтарин маркази иқтисодии мамлакат ва тамоми Амрикои Лотинӣ мебошад. Нақши «секунҷаи саноатӣ» (Сан-Паулу – Рио-де-Жанейро – Белу-Оризонти) дар пешрафти хоҷагӣ хеле бузург аст. Хоҷагии минтақа аз ҳама дараҷаи баланди рушдро дорост. Дар минтақа соҳаҳои илмталаб низ хуб ривож ёфтаанд. Дар ҳудуди шаҳри Санта-Рити комплекси истеҳсолии маҳсулоти электронӣ ташаккул ёфтааст, ки ин чор «Водии электроникӣ» меноманд. Қисми зиёди маҳсулоте, ки ба бозори беруна содир мешавад, дар ҳамин ноҳия истеҳсол карда мешавад.

Дар минтақаи иқтисодии Ҷануб, ки шароити гуногуни табиӣ дорад, соҳаҳои кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти ҷангал, гӯшт ва пойафзол хуб ташаккул ёфтаанд.

Минтақаи иқтисодии Шимолу Шарқӣ равияи таҳассуси васеъ дорад. Дар он бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд. Қариб

тамоми истехсоли какао дар мамлакат ба ҳамин минтақа рост меояд. Қисми зиёди найшакар низ дар ҳамин ҷой парвариш карда мешавад. Минтақаи мазкур яке аз марказҳои асосии курортҳои кишвар ба шумор меравад.

Минтақаи иқтисодии Ғарбӣ-Марказӣ то ҳол хуб аз худ нашудааст ва қисми ками он ҳамчун чарогоҳ барои парвариши чорвои гӯштдеҳ истифода мешавад. Яке аз омилҳои асосии кӯчонидани пойтахти Бразилия аз шаҳри Рио-де-Жанейро ба Бразилиа барои ба танзим даровардан ва тараққӣ додани иқтисодиёти ин минтақа аст.

Минтақаи иқтисодии Шимол, минтақаи Амазонияро, ки захираҳои бузурги табиӣ дораду то ҳол хуб аз худ нашудааст, дар бар мегирад. Фаъолияти хоҷагӣ дар ин минтақа пароканда аст. Он минтақаи нав азхудшуда ба шумор меравад.

II Инро бояд дар хотир дошт!

Бразилия – кишвари нави саноатӣ, минтақаи нав азхудшаванда.

Савол ва супориши.

1. *Аз атлас, харитаҳои табиӣ ва иқтисодӣ истифода бурда, ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ ва маъданҳои табиӣ Бразилияро шарҳ диҳед.*

Инро ман медонам.

2. *Бразилия аз кадом намуди сарватҳои зеризаминӣ бой аст?*
3. *Дар харита ҷойгиршавии аҳолиро нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.*
4. *Соҳаҳои тахассуси мамлакат кадомҳоянд?*
5. *Бразилия бо кадом кишварҳо робитаи иқтисодӣ дорад?*
6. *Нақши Бразилия дар ҷаҳон, дар минтақаи Амрикои Лотинӣ ва Шимолӣ дар чист?*

Инро ман метавонам.

7. *Сохти ҳудудии хоҷагии Бразилия чӣ гуна аст? Оё он метавонад, ки дигар шавад? Бо кадом роҳҳо? Чаро?*
8. *Ноҳияҳои иқтисодии Бразилия кадомҳоянд? Онҳо чӣ гуна тафовутҳо доранд?*
9. *Соҳаҳои тахассуси кишоварзии кишвар кадомҳоянд? Онҳоро шарҳ диҳед. Ноҳияҳои асосии кишоварзиро дар харита нишон диҳед.*

Оё медонед

1. Сохтмони пойтахти Бразилия шаҳри Бразилиа дар маркази географии Бразилия, дар майдони ҳолӣ соли 1956 оғоз ёфт. Соли 1960 пойтахтро аз Рио-де-Жанейро ба Бразилиа кӯчониданд. Он дар шакли самолёт ба нақша гирифта шуда, яке аз меъморӣҳои ҳозиразамони шаҳрсозӣ мебошад ва ягона объекти тамаддуни навин аст, ки дар рӯйхати ёдгориҳои умулҷаҳонӣ ворид шудааст.

*Расми 41. Корхонаи самолётсозии «Эмбраер»
дар наздикии ш. Сан-Паулу*

2. Яке аз бузургтарин НБО дар ҷаҳон «Итайпу» мебошад, ки дар дарёи Парана, дар сарҳади Бразилия ва Парагвай (дар наздикии шаршараи машҳури Игуасу) сохта шудааст. Соли 1990 ҳамаи 18 агрегати он бо иқтидори 12,6 млн квт/с пурра ба кор даромад.

***Хулоса.** Бразилия яке аз кишварҳои босуръат инкишофёбандаи Амрикои Лотинӣ буда, дар минтақа аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои иқтисодӣ зинаи аввалро ишғол мекунад. Азнавсозии хоҷагии халқи он боиси рушди аксарияти соҳаҳои саноат шуд. Қариб тамоми кишварҳои минтақа аз автомобилҳои истеҳсоли Бразилия истифода мебаранд, Ҳамсафарҳои сунъии Замини Бразилия дар кайҳон кор мекунад. Самолётҳои истеҳсолкардаи он қариб дар тамоми давлатҳо дида мешаванд. Соҳаҳои анъанавии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то ҳол дар бозори ҷаҳонӣ аҳамияти худро гум накардаанд. Қаҳва, соя, шاربати афлесун ва ғайра маҳсулоти асосии содиротии мамлакат мебошанд. Гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣ, таърихи ташаққули хоҷагӣ дар мамлакат аз рӯи минтақаҳои иқтисодӣ ва соҳаҳои тахассуси онҳо равишан аён аст. Дар байни ин ноҳияҳо мавқеи асосиро ноҳияи Ҷануби Шарқ ишғол мекунад.*

ФАСЛИ V. АВСТРАЛИЯ ВА УЌЁНУСИЯ

§6.1 КИШВАРИ БА НОМ ДАВЛАТУ ҚИТЪА

Хусусиятҳои хоси табиати ин қитъаи дунё кадомҳоянд? Ноҳияҳои асосии маскуншавии аҳоли кадомҳоянд? Чаро дар ин мамлакат содироти ашёи хом бартарӣ дораду ба қатори мамлакатҳои рушдёфтаи иқтисодӣ дохил мешавад? Кадом соҳаи хоҷагӣ барои аҳолии ин минтақа соҳаи асосӣ ба шумор меравад?

Австралия ва Уқёнусия хусусиятҳои хоси худро дошта, аз дигар минтақаҳои ҷаҳон дар масофаи дур ҷойгир шудааст. Он аз ду қисми куллан аз ҳамдигар фарқкунанда иборат аст: мамлакат – материки Австралия ва олами ҷазираҳо, ки дар сатҳи уқёнус паҳн шудаанд.

Ба қаламрави имрӯзаи Австралия инсоният 40-45 ҳазор сол пеш аз ин аз Осиёи Ҷануби Шарқӣ ворид шуд, ки дар он замонҳо гарданаи борики хушкӣ Осиёро бо Австралия пайваست мекард ва онро пули хушкӣ меномиданд. Каме баъдтар одамон дар ҷазираи Гвенияи Нав маскун шудаанд. Тахминан 12-13 ҳазор сол пеш ин «пул», ки Осиёро бо Австралия тавассути галаҷазираҳои Зонд ва гулугоҳҳои на он қадар васеъ пайваст мекард, зери об монд. Австралиягиро дар муҳосираи уқёнус монданд, аммо ҷазираҳои зиёде дар Уқёнусия мунтазам ҷойи зисти одамон мешуданд.

Дар гузашта Австралия мустамликаи Британияи Кабир буд ва муҳочирон аз ин кишвар маскунӣ материк мешуданд. Ҳоло Австралия аъзои Иттифоқи Британияи Кабир буда, сарварии давлатро шоҳи Англия ба уҳда дорад ва намоёндагашро генерал-губернатор иҷро мекунад.

Аврупоиҳо аввалин маротиба бо Уқёнусия дар ибтидои асри XVI шинос шуданд ва соли 1521 Ф. Магелан дар ҷазираи Гуам фаромад. Австралияро баъд аз 100 сол кушоданд. Аввалин баҳрнаваре, ки соҳилҳои шимолии Австралияро соли 1606 кашф кард Веллем Янсзони голландӣ буд. Ибтидои мустамликагардонии Австралия пас аз кушодани соҳилҳои шарқии он соли 1770 аз ҷониби Ҷеймс Кук оғоз ёфт. Аз худ намудани онро дар охириҳои асри XVIII англисҳо пас аз он, ки ИМА истиқлолияти худро эълон кард, оғоз карданд. Дар ибтидо Австралия макони бадарға намудани ҷинояткорон буд. Соли 1788 аввалин гурӯҳи ҷинояткорон дар ҷойи имрӯзаи шаҳри Сидней фуруд омад. Баъдтар ин гурӯҳҳоро дар ҷойи шаҳрҳои бузурги имрӯза – Мелбурн, Аделаид, ҷазираи Тасмания ҷойгир карданд. Танҳо пас аз кушодани қонҳои тилло ба Австралия аз Аврупо муҳочирони ҷаҳонӣ ба қонун кӯчида омаданд.

Давлати Австралия қитъаи томи Австралия, қазираи Тасмания ва як гурӯҳ қазираҳои хурдро дар бар мегирад. Номии аслии он Иттифоқи Австралия мебошад, ки сохти федеративӣ дорад. Он аз шаш иёлат (штат), ду худуди алоҳида иборат буда, пойтахташ шаҳри Канберра статуси махсуси маъмурӣ дорад. Австралия дар минтақаи тропикӣ ҷойгир шудааст, ки боиси шароити гуногуни табиӣ он мегардад. Ин яке аз материкҳои ҳамвор дар ҷаҳон мебошад, ки 95% масоҳаташро ҳамвориҳо ва ҳамагӣ 5%-ро кӯҳҳо ташкил медиҳанд.

2\5 ҳиссаи қаламрави онро биёбонҳо ишғол кардаанд. Иқлими шадиди хушк дорад, ки боиси ҳодисаҳои пайиҳам омадани хушксолӣ, хокбод, сӯхтори бешазор ва ғайра мегардад. Аз захираҳои об бой нест, аммо то андозае норасоии обро аз ҳисоби обҳои артезианӣ (зеризаминӣ) ҷуброн мекунад. Заминҳои серҳосили кишвар дар минтақаи дашт воқеъ шудаанд. Австралия аз маъданҳои табиӣ бой аст. Дар ин ҷо 1\3 ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир аст. Инчунин захираҳои зиёди ангишт, метали ранга, мис, тилло ва ғайра мавҷуданд, ки аксари онҳо ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд.

Қадам миллату халқиятҳо сокини ин материк шудаанд?
Таркиби миллии аҳолии Австралияро аслан аврупоӣҳо ташкил медиҳанд. Аз ҳамин сабаб 97% сокинони он англо-австралиягӣҳо мебошанд. Аз дигар кишварҳои Аврупо ва ҷаҳон низ одамони зиёде дар ин ҷо зиндагӣ мекунанд. Қисми зиёди аҳоли (85%) дар шаҳрҳо маскун шудаанд. Мардуми маҳаллӣ аборигенҳо шумораи ками аҳолиро ташкил медиҳанд (200 ҳазор нафар). Ҳиссаи зиёди онҳо дар Квинсленд ва Ғарби Австралия маскун шудаанд, ки тарзи ҳаёти анъанавии худро бо шикор ва ҷамъоварии меваю маҳсулоти дигар мегузаронанд. Аборигенҳо дар шаҳрҳо ниҳоят каманд. То соли 1967 аборигенҳо ҳамчун шаҳрвандони Австралия эътироф намешуданд. Имрӯз ҳукумати Австралия муносибати худро нисбат ба аҳолии таҳҷойӣ тағйир дода кӯшиш мекунад, ки онҳо савод омӯзанд ва барои сарзаминҳои ишғолшуда ҷуброн диҳанд. Аз ҷиҳати зичии аҳоли (дар 1 км² 2 нафар) Австралия дар байни мамлакатҳои рушдёфта дар ҷойи охир меистад. Зиёда аз 60% аҳоли дар ду иёлати нисбатан рушдёфтаи иқтисодӣ – Уэлси Ҷанубии Нав ва Виктория маскун шудаанд. Дар агломератсияҳои Мелбурн ва Сидней 2\5 ҳиссаи аҳолии кишвар зиндагӣ мекунад.

Австралия дар ҷаҳон ягона мамлакатест, ки як қитъаи томо ишғол кардааст. Аҳолии он асосан дар соҳилҳои шарқии материк ҷойгир шудааст.

Кишоварзӣ дар Австралия сермахсул, гуногунсоха, дорои техника ва технологияи нав буда, равияи содиротӣ дорад. Соҳаи муҳимтарин гӯсфандпарварӣ мебошад (Австралия аз ҷиҳати саршумори гӯсфанд дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунад). Австралия дар дунё аз рӯйи даромад аз фуруши маҳсулоти кишоварзӣ танҳо аз ИМА қафо мемонад, аммо аз рӯйи ҳаҷми фуруши он ба сари аҳоли ягон давлат ба он баробар шуда наметавонад. Маҳсулоти кишоварзии содиротӣ: гандум, гӯшт, қанд, пашми гӯсфанд мебошанд.

Ҳанӯз дар асри XIX Австралия таъминкунандаи асосии саноати Англия бо пашм ҳисоб меёфт. Ба рушди соҳаи гӯсфандпарварӣ шароити мусоиди табиӣ, зиёд гардидани талаботи кишвари мустанликадор ба пашм, роҳҳои осони кашонидани пашм ва пӯст ҳамчун маҳсулоти содиротӣ, хусусияти экстенсивӣ доштани ин соҳа, ба қувваи қорӣ зиёд эҳтиёҷ надоштани он имконият доданд. Аз нисф зиёди саршумори чорво дар иёлатҳои Ҷанубу Шарқӣ (Уэлси Нави Ҷанубӣ ва Виктория) парвариши қарда мешаванд. Фермаҳои гӯсфандпарварӣ дар дохили минтақаҳои кишвар бо номи «стансияҳои гӯсфандпарварӣ» (шипстейшн) маъмуланд. Дар мамлакат чарогоҳҳо бо оби ошомиданӣ ва захираҳои хӯроки чорво таъминанд.

Барои кишваре, ки ҳудуди васеъ, аҳолии кам ва нобаробар ҷойгирбуда, хоҷагии бисёрсоҳа дорад, аҳамияти нақлиёт ниҳоят бузург аст. Дар боркашонӣ нақлиёти роҳи оҳан ва баҳрӣ нақши муҳимро мебозанд. Нақлиёти ҳавоӣ низ дар кишвар хуб тараққӣ кардааст.

Бо назардошти ҳудуди васеъ, шумораи ками аҳоли, шароити гуногуни табиӣ соҳаи таҳассуси минтақаҳои алоҳидаи кишвар аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки онҳоро чунин минтақабандӣ кардаанд:

– **минтақаи тараққикардаи пеш азҳудшуда**, ки қисми ҷанубу шарқии мамлакат – шаҳрҳои Сидней, Мелбурн ва Канберраро дар бар мегирад, 20%-и масоҳати кишварро ташкил дода, 70%-и аҳолии мамлакат дар ҳамин ҷо маскун аст ва ҳиссаи зиёди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ ба ҳамин минтақа рост меояд.

– **минтақаи нав азҳудшуда**, ки қисми ҷанубу ғарбӣ ва шимолии Австралияро дар бар мегирад. Дар ин минтақа аҳоли пароканда ҷойгир шудааст ва корхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ бартарӣ доранд. Даштҳои васеъ ва ноҳияҳои биёбонӣ барои парвариши гӯсфанд мусоид буда, ин соҳа нисбатан тараққӣ кардааст.

– **минтақаи азҳуднашуда**, ки биёбони Австралияи Марказиро дар бар мегирад ва бо сабаби кам истифода шуданаш онро «дили мурдаи» кишвар меноманд.

Бартарӣ доштани соҳаҳои истеҳсолкунандаи ашӯи хом ва кишоварзӣ барои ба қатори мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон ворид шудани Австралия монег нашуд.

УКЌҶНУСИЯ – олами ҷазираҳо. Укёнусия гурӯҳи ҷазира ва галаҷазираҳо дар қисми марказӣ ва ҷанубу ғарбии укёнуси Ором буда, дар ду тарафи экватор, дар масоҳати 10 млн км² доништа мешавад, воқеъ гардидааст. Онҳоро ба се гурӯҳ чудо кардаанд:

Меланезия – ҷазираҳои дар қисми Ҷанубу Ғарбии укёнуси Ором (Гвинеяи Нав, Каледонияи Нав, Гебриди Нав, Ҷазираҳои Соломон, Фиджи, галаҷазираи Бисмарк ва ғайра) ҷойгиршуда;

Полинезия – ҷазираҳои дар қисми марказии укёнуси Ором (Маркиз, Туамоту, Самоа, Тонга, Тувалу, Гавай, Зеландияи Нав ва ғайра) воқеъгардида;

Микронезия – ҷазираҳо дар қисми ғарбии укёнуси Ором (Маршал, Каролинс, Мариана, Гилберта, Науру ва ғайра) ҷойгиршуда. Дар маҷмӯъ Укёнусия 26 худудро дар бар мегирад, ки як қисми онҳо давлатҳои мустақил ва қисми дигарашон тобеи кишварҳои абарқудрат мебошанд.

Давлати мустақили Папуа-Гвинеяи-Нав дар қисми шарқии ҷазираи Гвинеяи Нав ҷойгир буда ба Укёнусия мансуб аст, аммо қисми ғарбии ин ҷазира қаламрави Индонезия мебошад ба минтақаи Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дохил мешавад. Мавқеи асосиро дар Укёнусия ҷазираҳои Гавай мебозанд. Онҳо аз нуқтаи назари географӣ ба Укёнусия мансубанд, аммо яке аз иёлатҳои (50-ум)-и ИМА мебошанд. Тақсимои Укёнусия охириҳои асри XIX анҷом ёфт. Мақсади аз худ намудани ин худудҳо на аҳамияти иқтисодӣ, балки ҳарбию стратегӣ дошт. Ҷазираҳо соҳибони худро зуд-зуд иваз мекарданд. Давлатҳое, ки соҳибистиклол шудаанд, шаклҳои гуногуни идоракунии доранд. Собиқ мустамликаҳои Британияи Кабир дар ҳаёти Иттифоқи Британия боқӣ монданд. Баъзе худудҳо ассотсиатсияҳои озодро бо ИМА барпо кардаанд. Полинезия мақоми «худуди дохили баҳрӣ»-и Фаронсаро дорад. Аз рӯи таснифоти қабулшудаи фарҳангию таърихӣ Австралия ва Укёнусияро ҳамчун як минтақа чудо кардаанд, ки онҳо дар якҷоягӣ як қитъаи дунёро ташкил медиҳанд, аммо дар асл онҳо ягонагӣ надоранд. Дар Укёнусия ягонагии минтақаҳо ё давлатҳо вучуд надорад. Масалан: ҷазираи ҷанубтарини Ҷумҳурии Кирибати аз ҷазираи шарқӣ қариб дар масофаи 4 ҳазор, км дур ва шимолӣ аз ҷанубӣ 2 ҳазор км дур ҷойгир шудаанд ва аҳолии кишвар ҳамагӣ 70 ҳазор нафар аст.

кишоварзӣ мебошад, ки хусусияти монокултурии содиротӣ дорад (парвариши норчил, найшакар, ананас, банан, қаҳва, какао). Солҳои охир як қатор конҳои маъданҳои табиӣ кушода шуданд, аз ҷумла нафт. Садироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ манбаи асосии воридшавии ашёи хориҷӣ мебошад, ки барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кишвар мусоидат мекунад. Қисми зиёди аҳоли дар соҳаҳои кишоварзӣ шугъл меварзад. Ба Укёнусия 10%-и садироти ҷаҳонии копри ва 90% ҷамъоварии ананас дар ҷаҳон рост меояд. Саноат суст инкишоф ёфтааст, қисми зиёди корхонаҳо ба коркарди аввалини маҳсулоти кишоварзӣ, ҷангал ва истихроҷи маъданҳои табиӣ машғуланд. Кишварҳои Укёнусия аз захираҳои биологӣ укёнус бой мебошанд. Моҳидорӣ ва шикори ҳайвоноти бахрӣ сол аз сол меафзояд. Солҳои охир туризми байналмилалӣ рушд ёфта истодааст. Тамоми соҳаҳои садиротӣ зери таъсири монополияҳои хориҷӣ фаъолият доранд. Аз ҳамин сабаб яке аз проблемаҳои шадид дар минтақа сатҳи баланди бекорӣ мебошад.

ЗЕЛАНДИЯИ НАВ аз дигар кишварҳо ва ҳудудҳои тобеи дигар мамлакатҳо куллан фарқ дорад. Қисми зиёди аҳолии онро қавмҳои ташкил медиҳанд, ки онҳо аз ҷазираҳои тобеи Британияи Кабир омадаанд. Дар ин ҷо ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст (84%). Ин давлати рушдёфта бо иқтисоди бозорӣ мебошад. Заминаи асосии иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил медиҳад. Аз ҷиҳати садироти рағғани маска, гӯшт ва пашм дар бозори ҷаҳонӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад. Саноати ҳӯрокворӣ ва маъдани кӯҳӣ низ таракқӣ кардааст (истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, мис). Инчунин, корхонаҳои саноати металлургӣ ва сиёҳ ва ранга, мошинсозӣ ва ғайра пурмахсул фаъолият доранд.

Инро бояд дар хотир дошт!

Укёнусия – Англо-австралиягӣҳо, аборигенҳо, кишвари капитализми муҳоҷир, Микронезия, Полинезия, Меланезия.

Савол ва супориш.

1. *Аз атлас ва харитаҳо истифода бурда, доир ба хусусиятҳои ҷойгиршавии иқтисодӣ-географии Укёнусия маълумот диҳед.*

Инро ман медонам.

1. *Тақсироти маъмурӣ-ҳудудии Австралия чӣ гуна аст?*
2. *Австралия чӣ гуна хусусиятҳои табиӣ дорад?*

4. Мамлакат кадом намуди сарватҳои табииро ба бозори ҷаҳонӣ содир мекунад?
 5. Аҳолии Австралия чӣ гуна ҷойгир шудааст? Чунин шакли ҷойгиршавиро шарҳ диҳед.
 6. Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодиёти Австралия кадомҳоянд?
 7. Сабаби дараҷаи баланди урбанизатсия дар Австралия дар чист?
- Инро ман метавонам.**
8. Дар харитаи контурӣ калонтарин қонҳои маъданҳои табиии Австралияро тасвир кунед ва дар зерин номҳои онҳоро нависед.
 9. Атлас ва харитаро истифода бурда, дар харитаи контурӣ ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ ва саноатиро тасвир кунед?
 10. Бузургтарин ҷазираҳои Уқёнусияро дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
 11. Сабаби бартарӣ доштани монополияи хориҷӣ дар иқтисоди кишварҳои Уқёнусия чист?

Оё медонед?

1. Сидней яке аз қадимтарин ва бузургтарин шаҳрҳои Австралия мебошад ва он дар соҳили гулгоҳи Порт-Љексон ҷойгир шудааст. Пуле, ки аз болои гулгоҳ мегузарад, ягона ва бузургтарин дар дунё мебошад ва як аркаи оҳанин дорад. Дар шаҳри Сидней иншооти аз ҳама баландтарин манораи телевизионӣ аст (305 м).
2. Австралия аз сарватҳои минералӣ бой буда, саноати маъдани кӯҳии он дар дунё яке аз тараққикардатарин ба шумор меравад. Австралия бузургтарин содирунандаи ангишт ва яке аз пешсафони истихроҷи маъдани оҳан, тилло, мис ва алмос дар ҷаҳон аст.
3. Пас аз кушодани қони тилло (соли 1851) дар Австралия шумораи муҳоҷирон афзуд. Австралия соле зиёда аз 300т тилло истихроҷ мекунад ва аз ҷиҳати истихроҷи тилло дар дунё ҷойи сеюмро ишғол мекунад.
4. Зеландияи Нав дар минтақаи ғаблӣ вулкони ҷойгир шудааст. Дар ин ҷо чашмаҳои гарм, гейзерҳо ва лойҳои вулкони хеле зиёданд, хусусан дар минтақаи Роторуа.
5. Авлоди маори-полинезиягии қадим, ки дар асри X ба Зеландияи Нав омадаанд, онро таҳиякунандаи Аотеароа – «Кишвари абри сафеди дароз» ном гузоштанд.

Хулоса. Австралия ва Уқёнусия – яке аз минтақаҳои дорои хусусиятҳои географии ба худ хос буда, ба ҳаёати он мамлакат-материки Австралия ва олами ҷазираҳои Уқёнусия дохил мешаванд. Дар Уқёнусия ҷазираҳоро ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд, ки аз ҷиҳати нажодию этникии таркиби аҳоли аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Австралия дар ҷаҳони имрӯза пешсафи истеҳсолкунандагони бузурги маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва ашёи хоми минералӣ мебошад. Дар байни кишварҳои Уқёнусия танҳо ду мамлакати бузург : Папуа-Гвинеяи-Нав ва Зеландияи Нав вуҷуд доранд. Боқимонда давлатҳои на он қадар бузург буда, дараҷаи ниҳоят маҳдуди таҳассусӣ доранд, ки нақши асосиро дар таркиби хоҷагидорӣ онҳо моҳидорӣ ва кишоварзӣ мебозанд. Соҳаи сайёҳӣ босуръат афзоиш меёбад.

Иловаҳо

Мамлакатҳои ҷаҳон, соли 2015 (ғайр аз баъзе мамлакатҳои хурд)

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табиӣ	Давомнокии умр, сол		Хиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Аврупои Ғарбӣ								
Британияи Кабир	244,10	64,7	0,28	75	80	90	31 400	Лондон
Олмон	357,0	81,17	0,02	75	81	90	31 400	Берлин
Италия	301,2	60,7	0,04	77	83	72	29 700	Рим
Фаронса	547,03	64,204	0,35	76	83	73	30 100	Париж
Испания	504,7	46,5	0,1	76	83	91	27 000	Мадрид
Португалия	92,391	10,375	0,2	73	80	30	19 100	Лиссабон
Юнон	132	10,847	0	76	81	59	23 500	Афина
Белгия	32,5	11,250	0,1	75	82	95	31 800	Брюссел
Нидерландия	41,526	16,930	0,4	76	81	89	31 700	Амстердам
Люксембург	2,6	0,6	0,5	75	81	78	68 800	Люксембург
Австрия	83,371	8,6	0	75	81	70	34 100	Вена
Швейтсария	41,3	8,2	0,2	77	83	60	33 600	Берн
Дания	43,0	5,668	0,1	75	79	85	37 000	Копенгаген
Шведсия	450	9,8	0	77	82	83	31 600	Стокгоlm
Норвегия	386	5,236	0,3	76	81	71	47 800	Осло
Исландия	103	0,3	0,9	78	81	90	38 100	Рейкявик
Финляндия	338,1	5,5	0,2	74	81	62	32 800	Хелсинки
Ирландия	70,3	4,6	0,6	74	79	56	43 600	Дублин
Лихтенштейн	0,2	0,03	0,8	72	74	-	25 000	Вадутс
Сан-Марино	0,06	0,03	1,3	76	83	-	34 600	Сан-Марино
Ватикан	0,0004	0,9	0,01	-	-	-	-	Ватикан
Малта	0,3	0,4	0,4	74	80	85	20 300	Валетта
Монако	0,002	0,03	0,4	-	-	-	27 000	Монако
Андорра	0,5	0,1	0,9	-	-	-	24 00	Андора-ла-Вйеха
Аврупои Марказию Шарқӣ								
Албания	28,7	2,9	0,5	72	76	37	7 700	Тирана
Булғория	111,0	7,2	-0,9	68	75	68	10 400	София
Босния ва Гертсоговина	51,1	3,8	1,6	65	72	36	5 500	Сараево
Венгрия	93,0	9,8	-0,3	67	76	63	17 300	Будапешт
Латвия	64,6	1,9	-0,7	65	76	71	15 400	Рига
Литва	65,2	2,9	-0,3	68	78	69	15 100	Вильнюс
Македония	25,3	2,1	0,3	70	75	54	8 200	Скопје
Полша	312,6	38,5	-0,1	70	78	61	14 100	Варшава
Руминия	237,5	19,8	-0,1	67	74	54	8 800	Бухарест

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табiiй	Давомнокии умр. сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Сербия ва Косово	88,4	7,1	-	69	73	-	4 400	Белград
Словакия	49,0	5,4	0,2	69	77	67	17 700	Братислава
Словения	20,3	2,0	-0,1	72	79	42	22 900	Любляна
Хорватия	56,6	4,2	-0,03	70	77	41	13 200	Загреб
Черногория	13,8	0,7	3,5	-	-	-	3 800	Подгорится
Чехия	78,9	10,5	-0,1	72	78	79	21 600	Прага
Эстония	45,2	1,3	-0,6	65	76	71	19 100	Таллин
Мамлакатҳои пасошӯравӣ (ғайр аз кишварҳои Балтикс)								
Русия	17075,4	146,2	-0,4	60	72	74	12 100	Маскав
Украина	603,7	42,7	-0,6	62	74	68	7 600	Киев
Белорус	207,6	9,5	-0,1	63	75	67	7 600	Минск
Молдова	33,8	3,6	0,3	64	71	48	2 000	Кишинёв
Гурҷистон	69,7	3,8	-0,3	69	77	56	3 800	Тифлис
Озарбойҷон	86,6	9,7	0,7	69	75	53	7 300	Боку
Арманистон	29,8	3,0	-0,2	70	74	68	5 400	Ереван
Қазокистон	2717,3	17,7	0,3	60	71	58	9 100	Остона
Тоҷикистон	142,6	8,4	2,2	66	71	31	1 300	Душанбе
Ўзбекистон	447,4	31,0	1,7	68	73	40	2 000	Тошканд
Қирғизистон	198,5	5,9	1,3	65	72	38	2 000	Бишкек
Туркменистон	488,1	5,3	1,8	63	70	45	8 900	Ашқобод
Осиёи Шарқӣ								
Чин	9596,9	1374,5	0,6	69	73	31	7 600	Пекин
ҚХДК	121,0	25,1	0,8	62	67	64	2 000	Пхенян
Муғулистон	1564,0	3,0	1,5	61	65	42	2 200	Улан-Батор
Ҷумҳурии Корея	99,2	51,4	0,4	72	80	74	24 200	Сеул
Ҷопон	377,8	126,8	0,02	78	85	77	33 100	Токио
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ								
Бруней	5,8	0,4	1,9	71	76	59	23 600	Бандар-Сери-Бегаван
Ветнам	330,0	91,5	1,0	67	70	20	3 100	Ханой
Индонезия	1919,4	257,5	1,4	66	70	31	3 800	Ҷакарта
Камбоча	181,0	15,6	1,8	54	58	13	2 600	Пномпен
Лаос	237,0	6,7	2,4	52	55	16	12 700	Вентян
Малайзия	329,8	30,3	1,8	70	75	35	12 700	Куала-Лумпур
Мянма	678,5	53,9	0,8	54	59	24	1 800	Янгон
Сингапур	0,6	5,5	1,4	76	80	100	30 900	Сингапур
Тайланд	514,0	65,1	0,7	70	75	18	9100	Банкок
Тимори Шарқӣ	14,9	1,2	2,1	-	-	-	800	Дили
Филиппин	298,1	101,1	1,8	65	71	43	5000	Манила

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзон- ши табиӣ	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Осиёи Ҷанубӣ								
Бангладеш	144,0	159,9	2,1	59	59	14	2 200	Дакка
Бутан	46,5	0,8	2,1	66	66	13	1 400	Тхимпху
Ҳиндустон	3288,0	1283,2	1,4	62	64	26	3 700	Дехли
Малдив	0,3	0,36	2,8	67	66	28	3 900	Мале
Непал	147,1	28,5	2,2	58	57	8	1 500	Катманду
Покистон	804,0	191,5	2,1	63	63	28	2 600	Исломобод
Шри-Ланка	65,6	20,7	0,8	70	74	22	4 600	Коломбо
Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ								
Афғонистон	647,5	32,5	2,7	46	44	18	800	Кобул
Баҳрайн	0,7	1,3	1,5	75	75	81	25 500	Манама
Исроил	26,9	8,4	1,2	76	81	91	26 200	Иерусалим (Байтулмуқаддас)
Урдун	92,3	6,7	2,5	69	71	70	4 900	Амман
Ироқ	437,0	36,4	2,7	56	59	73	3 500	Бағдод
Эрон	1648,0	78,4	1,1	68	70	54	8 900	Техрон
Яман	528,0	26,8	3,5	57	61	25	900	Сано
Қатар	11,4	2,3	2,5	79	75	90	29 400	Доха
Кипр	9,3	0,8	0,5	74	79	62	28 400	Никосия
Кувайт	17,8	3,9	3,5	79	75	-	21 600	Ал-Кувайт
Лубнон	10,4	5,8	1,2	72	75	84	5 500	Бейрут
АМА	83,6	9,1	1,5	73	74	78	49 700	Абузаби
Умон	309,5	4,0	3,3	72	75	11	14 100	Маскат
Арабистони Саудӣ	2218,0	31,5	2,2	71	73	77	13 800	Ар-Риёз
Сурия	185,1	18,5	2,3	70	70	50	4 000	Димишқ
Туркия	780,6	77,7	1,1	67	72	59	8 900	Анкара
Африқои Шимолӣ								
Алҷазоир	2381,7	39,6	1,2	68	71	50	7 700	Алҷазоир
Миср	1001,4	87,2	1,8	65	68	45	4 200	Қоҳира
Саҳараи Ғарбӣ	266,0	0,3	2,8	-	-	-	-	Эл-Аюн
Либия	1759,5	6,2	2,3	73	77	83	12 700	Триполи
Мавритания	1030,7	3,5	2,9	53	55	41	2 600	Нуакшот
Марокаш	446,6	33,8	1,6	67	71	46	4 400	Работ
Тунис	163,6	11,0	2,7	53	57	24	1 700	Тунис
Африқои Ғарбӣ								
Бенин	112,6	10,3	2,7	53	56	39	1 100	Порто-Ново
Буркино-Фасо	274,4	18,4	3,0	46	47	18	1 300	Уагадугу
Гамбия	11,3	2,0	2,8	51	55	22	2 000	Банжул

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табий	Давомнокии умр. сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Гана	238,5	27,4	2,1	56	59	32	2 600	Аккра
Гвинея	245,9	12,6	2,6	47	48	22	2 000	Конакри
Гвинея-Бисау	36,1	1,8	2,4	43	46	27	900	Бисау
Кабо-Верде	4,0	0,5	0,6	66	72	33	7 300	Прая
Кот-д'Ивуар	322,5	22,7	2,0	44	47	43	1 600	Ямусукро
Либерия	111,3	4,5	4,9	49	52	44	1 000	Монровия
Мали	1240,0	17,6	2,6	48	48	22	1 200	Бамако
Нигер	1267,0	19,9	2,9	45	46	15	1 000	Ниамей
Нигерия	923,8	182,2	2,4	52	52	16	1 400	Логос
Сенегал	196,7	15,1	2,3	52	55	37	1 800	Дакар
Серра-Леоне	71,7	6,4	2,3	38	40	30	900	Фритаун
Togo	56,8	7,3	2,7	53	57	24	1 700	Ломе
Африкон Марказӣ								
Ангола	1246,7	25,0	2,5	44	47	26	4 400	Луанда
Бурунди	27,8	11,1	3,7	40	41	25	700	Бужумбура
Габон	267,7	1,7	2,1	49	51	43	7 200	Либерия
Камерун	475,4	23,3	2,0	54	56	42	2 400	Яунде
Конго	342,0	4,6	3,0	47	51	41	1 300	Бразавил
ҚД Конго	2345,4	77,2	2,6	49	53	40	700	Киншаса
Руанда	26,3	11,2	2,4	39	40	7	1 600	Кигали
Сан-Томе ва Принсипи	1,0	0,2	3,2	64	67	38	1 000	Сан-Томе
ЧАМ	622,9	4,9	1,5	42	46	43	1 100	Банги
Чад	1284,0	14,0	2,9	49	53	30	1 500	Нчамена
Гвинеяи Экваторӣ	28,1	0,8	2,6	49	53	28	6 000	Малабо
Африкон Шарқӣ								
Чибутӣ	23,2	0,8	2,0	42	44	79	1 000	Чибутӣ
Кения	582,7	46,0	2,6	47	49	22	1 200	Найроби
Қазираҳои Камор	2,2	0,8	2,9	54	59	26	600	Морони
Малави	118,5	16,3	2,4	37	38	15	600	Лилонгве
Қазираҳои Сейшел	0,4	0,9	1,5	65	76	-	7 300	Виктория
Сомали	637,7	10,8	2,9	45	48	24	600	Могадишо
Судон	2505,8	40,2	2,6	55	57	20	2 400	Хартум
Танзания	945,1	53,4	1,8	41	53	21	800	Додома
Уганда	236,6	39,0	3,4	42	44	10	1 800	Кампала
Эритрея	121,3	5,2	2,5	53	58	16	900	Асмэра
Эфиопия	1104,3	90,0	2,3	51	53	12	1 000	Аддис-Абеба
Африкон Ҷанубӣ								
Ботсвана	600,4	2,2	-0,04	39	40	24	11 400	Габороне

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табii	Давомнокии умр, сол		Ҳиссаи аҳоли шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Замбия	752,6	15,4	2,1	37	37	49	1 000	Лусака
Зимбабве	390,5	15,6	0,6	39	36	26	2 000	Хараре
Лесото	30,4	2,1	-0,5	50	52	19	2 600	Масеру
Маврикий	2,0	1,2	0,8	68	75	41	13 400	Порт-Луи
Мадагаскар	587,0	24,2	3,0	53	57	23	900	Антананариву
Мозамбик	801,5	28,0	1,4	38	37	23	1 500	Мапуту
Намибия	825,4	2,5	0,6	44	41	27	7 300	Виндхук
Свазиленд	17,4	1,2	-0,2	40	41	23	5 200	Мбабане
ҚАҚ	1221,0	60,7	-0,4	50	52	56	13 000	Претория
Австралия ва Укёнусия								
Австралия	7687,8	24,8	0,9	77	82	85	32 900	Канберра
Зеландияи Нав	268,7	4,5	1,0	76	81	84	26 000	Веллингтон
Вануату	12,2	0,3	1,5	66	69	18	2 900	Порт - Вила
Кирибати	0,7	0,1	2,2	59	65	-	1 900	Баирики
Науру	0,02	0,01	1,8	57	65	-	5 000	Ярен
Папуа-Гвинеяи Нав	462,8	7,6	2,2	56	58	13	2 700	Порт-Морсби
Қазираҳои Соломон	28,9	0,5	2,6	67	68	9	1 400	Хониара
Самоа	2,8	0,2	-0,2	65	72	-	4 500	Апиа
Тонга	0,7	0,1	2,0	70	72	-	900	Нукуалофа
Тувалу	0,03	0,9	1,5	64	70	-	900	Фунафути
Фиджи	18,3	0,9	1,4	65	69	39	2 100	Сува
Амрикои Англо-Саксонӣ								
ИМА	9372,6	321,2	0,9	74	80	75	42 00	Вашингтон
Канада	9984,6	34,7	0,9	76	81	78	35 000	Оттава
Амрикои Лотинӣ: Мексика, Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия								
Мексика	1972,5	122,2		73	78	71	-	Мехико
Белиз	23,0	0,3	2,3	70	74	52	6 800	Белмопан
Гватемала	108,9	16,1	2,3	63	69	39	5 200	Гватемала
Гондурас	112,1	8,7	2,2	64	68	29	3 000	Тегусигалпа
Ҷумҳурии Доминикан	48,7	10,6	1,5	67	71	58	8 000	Санто-Доминго
Коста-Рика	51,1	4,8	1,5	75	79	45	12 000	Сан-Хосе
Никарагуа	129,4	6,2	1,9	66	71	57	2 400	Манагуа
Панама	75,6	3,7	1,6	72	77	53	7 100	Панама
Салвадор	21,0	6,1	1,7	67	73	48	5 100	Сан-Салвадор
Антигуа ва Барбуда	0,4	0,1	0,6	68	73	-	10 900	Сент-Джоис
Қазираҳои Багам	13,9	0,4	0,6	70	75	75	21 300	Нассау
Барбадос	0,4	0,3	0,4	70	76	32	18 200	Бричтаун

Мамлакат	Масоҳат, ҳаз.км ²	Аҳоли млн. нафар	Афзои- ши табiiй	Давомнокии умр. сол		Ҳиссаи аҳолии шаҳр %	ММД ба як нафар аҳоли	Пойтахт
				мард	зан			
Гаити	27,7	10,9	2,3	48	51	29	1 800	Порт-о-Пренс
Гренада	0,3	0,2	0,3	71	71	-	3 900	Сент-Ўорчес
Доминика	0,8	0,1	-0,1	71	76	-	3 800	Розо
Куба	110,9	11,4	1,1			73	3 900	Гавана
Сет-Винсет ва Гренадини	0,4	0,1	0,3	71	74	21	2 900	Кингстаун
Сент-Китс ва Невис	0,3	0,6	0,5	68	74	-	8 800	Бастер
Сент-Люсия	0,6	0,2	1,3	69	74	-	5 400	Кастри
Тринидад ва Тобаго	5,1	1,4	-0,9	68	73	64	12 900	Порт-оф-Спейн
Ямайка	11,0	2,9	0,8	73	77	51	4 200	Кингстон
Амрикои Лотиний: минтақаи Анд								
Венесуэла	916,4	30,8	1,4	71	77	84	6 500	Каракас
Колумбия	1139,0	48,5	1,5	68	74	68	8 400	Санта-Фе-де- Богота
Эквадор	283,6	15,3	1,5	68	73	55	3 900	Кито
Перу	1285,2	31,1	1,3	66	71	70	6 100	Лима
Боливия	1098,6	11,4	1,5	61	64	51	2 700	Сукре (Ла-Пас)
Чили	756,9	18,0	0,9	72	78	85	11 300	Сантяго
Амрикои Лотиний: минтақаи уқёуси Атлантика (ҳавзаи Ла-Плата ва Амазонка)								
Аргентина	2777,0	43,1	1,0	70	77	50	15 000	Буэнос-Айрес
Бразилия	8547,0	203,1	1,0	65	73	74	8 400	Бразилиа
Гайана	215,0	0,8	0,3	59	67	35	3 800	Ўорчтаун
Парагвай	406,8	7,0	2,5	69	73	43	4 900	Асунсон
Суринам	163,6	0,6	0,2	68	74	48	4 100	Парамарибо
Уругвай	176,6	3,4	0,5	71	79	89	16 000	Монтевидео

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

ҲАСЛИ I. ТАСИФИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

§1.1 Зарурати тақсимои минтақавӣ	5
§1.2. Марказҳои рушдфтои иқтисодӣ ва кишварҳои камбизоат ..	10

ҲАСЛИ II. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§2.1 Осие. Тасифи умумӣ	13
§2.2 Мамлақати пуриқтидори индустриалию аграрӣ ва вазъи мураккаби демографӣ	17
§2.3 Рушди иқтисодиёт бе манбаҳои бузурги сарватҳои табиӣ	26
§2.4 Географияи минтақаи Осиеи Марказӣ.	33
§2.5 Минтақаи Қарғозии Ҷанубӣ.....	44
§2.6 Осиеи Ҷанубу Шарқӣ.	50
§2.7 Осиеи Ҷанубӣ	54
§2.8 Осиеи Ҷанубу Ғарбӣ.....	59
§2.9 Сарзамине, ки беш аз 30 сол дар оғӯши даргирихост.....	64
§2.10 Сарзамини шеърӯ шоирон	67
§2.11 Ҷумҳурии Покистон.....	73

ҲАСЛИ III. МАМЛАКАТҲОИ ҚИТЪАИ АВРУПО

§3.1 Аврупои Ғарбӣ	78
§3.2 Муҳарриқи асосии иқтисодиёти Аврупо	85
§3.3 Ватани аввалин инқилоби саноатӣ ва футбол.....	90
§3.4 Кишваре, ки манораи Эйфел дар он ҷост	97
§3.5 Мамлақатҳои Аврупои Шимолӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ.....	103
§3.6 Мамлақатҳои Аврупои Шарқӣ.....	107

§3.7 Мамлакатҳои собиқ шӯравӣ (ИДМ) Федератсияи Русия.....	114
Украина	120
Белорус.....	125

ФАСЛИ IV. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АФРИҚО

§4.1 Тавсифи умумии мамлакатҳои Африқо.....	129
§4.2 Кишвари Фиръавну аҳромҳо	139

ФАСЛИ V. ГЕОГРАФИЯИ ДАВЛАТҲОИ АМРИКО

§5.1 Давлати абарқудрат дар ҷаҳон	145
§5.2 Сарзамини аҷдодии эскимосҳо	154
§5.3 Амрикои Лотинӣ.....	160
§5.4 Мамлакати футболи муосир ва содироти қаҳва	169

ФАСЛИ VI. АВСТРАЛИЯ ВА УҚЁНУСИЯ

§6.1 Кишвари ба ном давлату қитъа	175
Иловаҳо	184

*Холназар Муҳаббатов, Раҳматишо Диловаров,
Шосафар Ақобиров, Муҳиддин Раҳимов*

ГЕОГРАФИЯ

(мамлакатҳо ва минтақаҳо)

Китоби дарсӣ барои синфи 10-ум

Муҳаррир:
Муҳаррири техникӣ:
Мусахҳеҳ:
Саҳифабанд ва тарроҳ:

**Аҳмадшоҳ Комилзода
Қобилҷон Саъдуллоев
Мевағул Назриева
Иқбол Сатторов
Артём Гулевский
Инъомҷон Раҳимзода**

Ба матбаа 05.10.2015 супорида шуд.
Ба чоп 13.01.2016 иҷозат дода шуд. Чопи офсет.
Андозаи 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 12,0.
Адади нашр 130000 нусха.
Супориши № 183/2015

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел: 222-14-66, E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ «Ганҷ нашриёт» чоп шудааст.
ш. Душанбе, к. Южно-обходная, 3.